

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь
УА “Палескі дзяржаўны ўніверсітэт”

М.В.ЦУБА

КРАЯЗНАЎСТВА

Курс лекцый

У трох частках

Частка 3

Пінск
ПалесДУ
2017

УДК 947.6(476)
ББК 63.3(4 Бєи)
Ц 83

Р э ц е н з е н т ы:

доктар філалагічных навук, прафесар Нєнадавец А.М.;
кандыдат геаграфічных навук, дацэнт Лівєнскі В.М.

Цуба, М.В.

Ц83 Краязнаўства : курс лекцый. У 3-х ч. /М.В. Цуба. – Пінск :
ПалєсДУ. – Ч. 3. – 2017. – 154 с.

ISBN 978-985-516-081-7

Краязнаўча-культурная спадчына з’яўляецца найкаштоўнейшым дарам шматлікіх пакаленняў. Без яе веданьня немагчыма ўзнавіць і аб’ектыўна даследаваць гістарычнае мінулае.

У дапаможніку даецца характарыстыка ўсяго комплексу гістарычных, архітэктурных, мастацкіх, археалагічных, этнаграфічных і культурных помнікаў, якія раскрываюць гісторыю Беларусі.

Прызначана краязнаўцам, выкладчыкам, студэнтам, а таксама для ўсіх тых, каго цікавіць гісторыя Бацькаўшчыны і краязнаўства.

УДК 947.6(476)
ББК 63.3(4 Бєи)

ISBN 978-985-516-081-7

© Палєскі дзяржаўны
ўніверсітэт, 2017

З М Е С Т

<i>РАЗДЗЕЛ 5. АРГАНІЗАЦЫЙНЫЯ ФОРМЫ КРАЯЗНАЎЧАЙ РАБОТЫ. СПАДЧЫНА РОДНАГА КРАЮ</i>	4
<i>Лекцыя 5.1. Выкарыстанне арганізацыйных форм краязнаўчай працы ў даследчым, навучальным і выхаваўчым працэсах.....</i>	4
<i>Лекцыя 5.2. Краязнаўча-культурная спадчына роднага краю, яе ахова і выкарыстанне.....</i>	54
<i>Лекцыя 5.3. Краязнаўчая бібліяграфія.....</i>	96
ТЭСТЫ ПА ДЫСЦЫПЛІНЕ “КРАЯЗНАЎСТВА”.....	114
ЛІТАРАТУРА.....	153

РАЗДЕЛ 5. АРГАНИЗАЦИОННЫЕ ФОРМЫ КРАЯЗНАУЧЕЙ РАБОТЫ. СПАДЧИНА РОДНОГО КРАЮ

Лекция 5.1. Выкарыстанне арганізацыйных форм краязнаўчай працы ў даследчым, навучальным і выхаваўчым працэсах

1. Музей – арганічная складовая частка краязнаўчай работы. Тыпы і профілі музеяў. Камплектаванне фондаў музеяў. Афармленне экспазіцыі музея. Улік, навуковае апісанне і захаванасць матэрыялаў музея.

2. Роля гуртка ў арганізацыі і правядзенні даследаванняў на краязнаўчай тэматыцы.

3. Экскурсія і яе месца ў сістэме краязнаўчай работы.

***1. Музей – арганічная складовая частка
краязнаўчай работы. Тыпы і профілі музеяў.
Камплектаванне фондаў музеяў. Афармленне экспазіцыі
музея. Улік, навуковае апісанне і захаванасць матэрыялаў
музея.***

Асаблівае месца ў сістэме краязнаўчых даследаванняў займаюць гісторыка-краязнаўчыя музеі, створаныя пры сельсаветах, калгасах, саўгасах, палацах і дамах культуры, клубах, прадпрыемствах і іншых установах края па ініцыятыве краязнаўцаў і пры іх непасрэдным удзеле. Да іх цесна прымыкаюць гісторыка-краязнаўчыя музеі школ, ліцэяў, каледжаў, ВНУ. Усе яны ствараюцца і працуюць у асноўным на грамадскіх пачатках, з'яўляюцца цэнтрамі, дзе канцэнтруюцца матэрыялы, сабраныя краязнаўцамі. Іх задача – збіраць, захоўваць, вывучаць і даследаваць помнікі гісторыі і культуры краю.

Існуюць наступныя профілі гісторыка-краязнаўчых музеяў: гістарычныя, баявой і працоўнай славы, мемарыяльныя, гісторыі вучэбных устаноў, прамысловых прадпрыемстваў, калгасаў, саўгасаў, розных грамадскіх

арганізацый. Часцей за ўсё ствараюцца музеі комплекснага профілю, якія адлюстроўваюць у сваёй экспазіцыі гісторыю краю з найстаражытнейшых часоў да нашых дзён, яго гаспадарку, культуру, прыродныя ўмовы. У асобных выпадках адбіраецца больш вузкі профіль – археалагічны, этнаграфічны, літаратурны, мастацкі.

Народны гісторыка-краязнаўчы музей адкрываецца на падставе рашэння мясцовага выканкама Савета народных дэпутатаў і рэгіструецца ў абласным кіраванні культуры пры наяўнасці сабраных краязнаўцамі калекцый сапраўдных помнікаў гісторыі і культуры, на аснове якіх створана экспазіцыя музея вызначанага профілю; актыва, здольнага праводзіць выхаваўчую і культурна-асветніцкую працу сярод насельніцтва пры дапамозе музейных экспанатаў; пры наяўнасці памяшкання і мінімальна неабходнага абсталявання, якое забяспечыць захаванасць і ўмовы для паказу сабраных калекцый.

Гісторыка-краязнаўчы музей – вынік доўгай, сістэматычнай і ўсебаковай даследчай дзейнасці, падчас якой не толькі назапашваюцца і ўзбагачаюцца веды па гісторыі роднага краю, але і ажыццяўляецца вялікая пошукава-збіральніцкая праца. Ініцыятарам яго стварэння можа з'явіцца гісторыка-краязнаўчы гурток (грамадства), клуб турыстаў, штабы следапытаў і экспедыцыйных атрадаў, дзяржаўныя музеі, педагогі-гісторыкі, краязнаўцы-энтузіясты.

Асноўнай прыкметай музея з'яўляецца наяўнасць калекцый сапраўдных матэрыялаў, якія даюць магчымасць з неабходнай паўнатой раскрыць падзеі, факты, з'явы, асаблівасці развіцця горада, пасёлка, вёскі, раёна, якія гістарычна склаліся. Поўная і ўсебаковая характарыстыка, сабраных краязнаўцамі помнікаў гісторыі і культуры, вызначае профіль музея, склад яго экспазіцыі. Вось чаму пошук, назапашванне матэрыяла з'яўляецца найбольш адказнай часткай працы, як падчас стварэння музея, так і пасля яго адкрыцця.

Пошукава-збіральніцкая праца першым чынам павінна быць мэтанакіраванай. Нельга абмяжоўвацца толькі тым, што ўжо маецца. Не ўсе сабраныя матэрыялы можна выкарыстаць у экспазіцыі музея, а толькі тыя, якія ў значнай ступені могуць адлюстраваць асноўныя пытанні тэмы. У сувязі з гэтым неабходна адрозніваць асноўныя і дапаможныя фонды музеяў. У асноўны фонд гісторыка-краязнаўчага музея ўваходзяць: рэчыўныя помнікі, помнікі пісьменнасці, выяўленчыя матэрыялы. Усе помнікі асноўнага фонда не кампенсуюцца пры згубе або пашкодванні, нават калі яны маюцца не ў адным, а ў некалькіх экзэмплярах.

Дапаможны фонд ствараецца пры арганізацыі музея і служыць сродкам паяснення сапраўдных помнікаў або выкарыстоўваецца для іх замены (дыяграмы, схемы, дыярамы, панарамы, муляжы і г.д.). Дапаможны матэрыял можа быць дубліраваны і заменены іншым, падобным.

Склад фондаў не можа быць аднолькавым для ўсіх музеяў. Ён вызначаецца спецыфікай кожнага краю, профілем створанага музея, магчымасцямі пошукавай працы.

Шляхі камплектавання фондаў могуць быць рознымі. Асноўным з іх з'яўляецца збор матэрыялаў, якія адпавядаюць профілю музея, праз сістэму заданняў падчас турыстычных паходаў, экспедыцый, экскурсій.

Пры стварэнні гісторыка-краязнаўчага музея неабходна строга прытрымлівацца правіл уліку паступаючых матэрыялаў. Сабраныя або атрыманыя матэрыялы рэгіструюцца ў спецыяльнай дакументацыі: “Кнізе паступленняў асноўнага фонду” (“Палявога вопісу”) і ў “Інвентарнай кнізе”. У іх мэтазгодна мець графы:

1. Парадкавы нумар.
2. Назва прадмета і яго кароткае апісанне.
3. Датyroўка прадмета.
4. Матэрыял, з якога зроблены прадмет.

5. Спосаб паступлення (як і ад каго паступіў, кім і калі знойдзены).

6. Захаванасць.

7. Прымячанне.

У першай графе паказваецца парадкавы нумар, такі ж нумар ставіцца на прадмеце. Існуюць правілы прастаўлення нумароў: на хустцы, абрусу, ручніку, кавалку тканіны – у вуглу; на адзежы – побач з зашпількай; на посудзе – на паддоне; на скрынях, скрынках – у сярэдзіне; на крэслах, лавах – унізе пад сядзеннем; на фатаграфіях, малюнках, гравюрах, карцінах, дакументах – на адваротным баку ў левым ніжнім вуглу. Нумары прастаўляюцца тушшу, каляровым алоўкам, эмалевай фарбай (на драўляных, керамічных, гіпсавых, каменных і металічных прадметах), простым алоўкам (на папяровых прадметах). Нельга пісаць нумар на тэксце дакумента або на бачнай частцы прадмета. Калі дакумент напісаны з двух бакоў – нумар ставіцца на палях, калі няма палёў – дакумент варта ўкласці ў канверт і на канверце напісаць нумар. Матэрыял, з якога зроблены прадмет, і яго велічыня часам абумоўліваюць неабходнасць падвеснай або нашытай этыкеткі з нумарам на ёй.

У наступнай графе даецца назва і кароткае апісанне прадмета. Назва прадмета запісваецца як мясцовая, так і агульнаўжывальная. Апісанне павінна быць зразумелым. Так, пры апісанні фатаздымку паказваецца, што менавіта на ім паказана: калі будынак – то які і дзе ён знаходзіцца, калі людзі – хто яны такія. Апісваючы групавы здымак, трэба пералічыць усіх вядомых асоб, фіксуючы іх месца згодна з фотаздымкам. У тых выпадках, калі прызначэнне прадмета незразумела, у апісанне ўключаецца запіс аб тым, для чаго службыў дадзены прадмет.

Графа “Датыроўка прадмета” патрабуе вельмі ўважлівага і сур’ёзнага стаўлення. У першую чаргу, неабходна паказаць час, калі прадмет зроблены ці набыты ўладальнікам. Калі апошні не памятае, калі гэта здарылася, то для ўдакладнення часу можна карыстацца памятнымі

падзеямі з яго жыцця або спрошчанай перыядызацыяй. Удакладняючыя звесткі можна атрымаць таксама шляхам апытання іншых членаў сям'і, суседзяў-аднавяскоўцаў. У тых выпадках, калі ўладальнік з'яўляецца толькі выпадковым уладальнікам прадмета (атрымаў у спадчыну, знайшоў, купіў у невядомай асобы і г.д.) і не можа паведаміць аб ім нават мінімум неабходных звестак, датыроўка ўсталёўваецца з дапамогай даведкавай літаратуры, спецыялістаў, навуковых супрацоўнікаў дзяржаўных музеяў.

Запісы аб матэрыяле, з якога зроблены прадмет, і аб ступені яго захаванасці таксама мае вялікае значэнне і таму павінны быць дакладнымі. У прымячаннях паказваюцца дадатковыя звесткі, атрыманыя з дапамогай спецыялістаў, адзнакі аб перадачы помніка ў іншы музей і г.д.

Графы не патрабуюць асаблівай складанасці пры запаўненні. Запаўненне графаў павінна весціся такім чынам, каб было ясна, што сабой уяўляе дадзены прадмет, чаму ён уключаны ў асноўны фонд музея, якая яго гістарычная або мастацкая каштоўнасць.

Прадметы і дакументы, запісаныя ў “Кнігу паступленняў асноўнага фонду”, павінны быць прагледжаны саветам музея і пасля дадатковага ўдакладнення занесены ў “Інвентарную кнігу”. “Інвентарная кніга” павінна быць пранумараваная, прашнураваная і змацаваная штапам той установы, дзе ствараецца музей. У ёй не дапускаюцца выпраўленні і пазнакі.

Улік фондаў завяршаецца складаннем тэматычных картак (навуковых пашпартоў), якія расстаўляюцца ў вызначаным парадку, па радзелах. Элементы формы тэматычных картак шмат у чым супадаюць з формай “Інвентарнай кнігі”, але па складу запісаў яны істотна адрозніваюцца. Гэтае адрозненне павінна ісці па лініі большай поўнасці, навуковай дакладнасці дадзеных. Кожны прадмет пажадана сфатаграфавач і фатаздымак прыляпіць на тэматычную картку.

Жыццёвасць музея, яго ўздзеянне на наведвальнікаў залежыць у вырашальнай ступені ад пабудовы экспазіцыі. Уменне падабраць помнікі гісторыі і культуры, размясціць іх на экспазіцыйным пляцы, даходліва і выразна паднесці глядачу – творчая праца, якая патрабуе добрага ведання тэмы і прадуманай арганізацыі.

Экспазіцыя кожнага музея мае свае асаблівасці, вызначаныя профілем музея, складам фондаў, аб'ёмам экспазіцыйнага пляца, тэрытарыяльным размяшчэннем і іншымі фактарамі. Аднак існуюць патрабаванні, абавязковыя для любога музея:

- усе экспанаты групуюцца па раздзелах і тэмах (падтэмах);
- матэрыял павінен размяшчацца ў храналагічным парадку і лагічнай паслядоўнасці;
- ні адзін экспанат не можа быць выпадковым у экспазіцыі, ён павінен актыўна ўдзельнічаць у раскрыцці тэмы;
- раскрыцце кожнай тэмы будзецца на навуковай аснове з выкарыстаннем вынікаў пошукава-даследчай дзейнасці краязнаўцаў;
- экспазіцыйны матэрыял павінен адлюстроўваць як пэўныя падзеі і з'явы мясцовага жыцця, так і агульныя заканамернасці гістарычнага працэсу.

Па сваім зместу экспазіцыя любога гісторыка-краязнаўчага музея павінна адрознівацца мэтанакіраванасцю, актуальнасцю, палітычнай завостранасцю, аб'ектыўнасцю асвятлення тэмы. Праца над стварэннем экспазіцыі складаецца з паслядоўных этапаў: распрацоўка тэматычнай структуры; складанне тэматычнага плану; адбор помнікаў і навукова-дапаможнага матэрыялу; складанне тэматыка-экспазіцыйнага плану, схем размяшчэння экспанатаў (мантажных лістоў); афармленне экспазіцыі, тэхніка паказу музейных прадметаў.

Распрацоўка тэматычнай структуры пачынаецца першым чынам з групойкі экспазіцыйнага матэрыялу па

аддзелах на прынцыпах навуковай перыядызацыі. Экспазіцыя музея комплекснага профілю можа мець, напрыклад, такія аддзелы:

1. Прырода краю.
2. Эканоміка.
3. Культура і побыт насельніцтва.
4. Гісторыя краю.

Побач з гэтым ствараюцца аддзелы, прысвечаныя асобным людзям – героям вайны і працы. У экспазіцыях мемарыяльных і літаратурных музеяў маюцца аддзелы, якія распавядаюць аб жыцці і дзейнасці славурых людзей краю, і г.д.

Пасля вылучэння буйных гістарычных аддзелаў у кожным з іх вызначаюцца тэмы. Кожная экспазіцыйная тэма змяшчае помнікі, якія характарызуюць ў нейкай меры скончаную гістарычную з'яву. Храналагічныя рамкі тэм могуць быць рознымі. У адным выпадку сацыяльна-эканамічнае развіццё краю ў вызначаны гістарычны перыяд можна паказаць абагульнена (на працягу стагоддзяў, дзесяцігоддзяў). У іншым выпадку тэмы, якія раскрываюць пэўныя гістарычныя падзеі, могуць адлюстроўваць карацейшы перыяд. Так, у гістарычнай экспазіцыі музея комплекснага профілю могуць быць такія тэмы: “Наш край у далёкім мінулым”, “Нашы землякі – героі Вялікай Айчыннай вайны”, “Наш край у пасляваенны перыяд”, “Нашы землякі – перадавікі вытворчасці”, “Наш край сёння”. Вельмі часта вылучаюцца тэмы па вызначаных класіфікацыйных прынцыпах (па агульнасці якіх-небудзь прыкмет, відах помнікаў і г.д.) – “Археалогія краю”, “Этнаграфія краю” і г.д. Кожная з тэм у выпадку неабходнасці можа быць падзелена на падтэмы.

У кожнай тэме (падтэме) неабходна згрупаваць экспанаты на аснове тэматычных сувязей у асобныя экспазіцыйныя комплексы (вузлы). Іх задача – больш выразна адлюстраваць тую ці іншую падзею, з'яву, падштурхнуць наведвальнікаў на самастойныя вывады,

абагульненні. Так, комплекс у складзе сахі, драўлянай бараны, сеялкі, ручнога цэпа ў спалучэнні з ілюстрацыйным матэрыялам (фатаздымкамі, малюнкамі, табліцамі) раскажуць аб нізкім узроўні сельскагаспадарчай вытворчасці ў перыяд сярэднявечча. Да тэм (падтэм), а таксама да асобных экспазіцыйных комплексаў падбіраюцца і складаюцца галоўныя і тлумачальныя тэксты, якія павінны быць дакладнымі, зразумелымі.

Распрацоўка тэматычнай структуры завяршаецца складаннем тэматычнага плану па форме: тэма, сапраўдныя помнікі, дапаможны матэрыял. Гэта дае магчымасць вывятліць, па якіх тэмах экспазіцыі ў фондах маецца матэрыял і па якіх патрабуецца яшчэ яго знайсці або дадаткова стварыць. Пасля разгляду і зацвярджэння тэматычнага плану на савеце, калі прызнана, што наяўных экспанатаў (арыгіналаў і дапаможных матэрыялаў) досыць для пабудовы экспазіцыі, можна пераходзіць да наступнага этапу працы – складання тэматыка-экспазіцыйнага плану. Тэматыка-экспазіцыйны план дае поўнае абгрунтаванне аб ідэйным і факталагічным утрыманні будучай экспазіцыі. Ён уключае: азначэнне назваў аддзелаў і тэм (падтэм), іх навуковую распрацоўку; указанне экспанатаў (арыгіналаў і дапаможнага матэрыялу), іх памер; азначэнне галоўных і тлумачальных тэкстаў; месца комплексаў у экспазіцыі.

На аснове тэматыка-экспазіцыйнага плану складаюцца схемы размяшчэння экспанатаў на экспазіцыйным пляцы (мантажныя лісты), у якіх графічна пазначаюцца памеры падлогі, сцен, стэндаў, вітрын, шаф, турнікетаў.

Абавязковая ўмова экспазіцыйнай працы – этыкет усіх экспанатаў. Этыкетка павінна ўтрымліваць назву прадмета і кароткія звесткі аб ім.

Стварэнне і афармленне экспазіцыі – складаная і адказная справа, якая патрабуе ад кожнага дбайнай падрыхтоўкі і акуратнага выканання вызначаных планаў. Вельмі важнымі тут з'яўляюцца сістэматычныя кансультацыі з навуковымі супрацоўнікамі дзяржаўных музеяў і прыцягненне да абмеркавання шырокага актыву.

Калі экспазіцыя гатова, неабходна арганізаваць яе грамадскі прагляд з удзелам кіраўніцтва ўстановы і прадстаўнікоў грамадскіх арганізацый і толькі пасля гэтага на пасяджэнні савета прыняць рашэнне аб адкрыцці музея.

Грамадзянскі абавязак кожнага гісторыка-краязнаўчага музея складаецца не толькі ў выразным уліку сабраных помнікаў і ўмелай падачы іх для агляду, але таксама ў іх асцярожным захоўванні. Таму краязнаўцы павінны авалодаць самымі элементарнымі правіламі захоўвання музейных экспанатаў. Першым чынам трэба засцерагаць помнікі ад яркага святла, пылу, рэзкага астуджэння, празмернай сухасці або волкасці, розных шкоднікаў: грызуноў, молі, жукоў-тачыльшчыкаў, мух, грыбкоў і інш.

Абаронай ад сонечнага святла могуць быць шафы ў сховішчы, занавесы і фіранкі на вокнах, вітрынах і стэндах. Тэмпература паветра ў музеі павінна быць не ніжэй $+10^{\circ}$ і не вышэй $+18^{\circ}$, а адносная вільготнасць $-50-60\%$. Вільготнасць рэгулюецца сістэматычным праветрываннем, праціраннем падлогі і ахоўных шклянных паверхняў мокрай анучай, з дапамогай ванначак з вадой.

Барацьба з шкоднікамі патрабуе спецыяльных ведаў. Няўмелае ўжыванне дэзінфіцыруючых сродкаў можа сапсаваць помнік, адмоўна сказацца на здароўі людзей. Таму рэкамендуецца звяртацца за кансультацыяй у дзяржаўны музей. У якасці прафілактычнай меры пад тканіны, гарнітуры неабходна пакласці марлевыя мяшчкі з нафталінам. Увесну і ўлетку тканіны, мяхі і скуру трэба прасушваць і праветрываць. У памяшканні музея не павінны захоўвацца ніякія харчовыя прадукты.

Асабліва асцярожных да сабе адносін патрабуюць помнікі пісьменнасці і выяўленчыя матэрыялы. Гравюры, малюнкi, фатаздымкі, дакументы рэкамендуецца трымаць у сховішчы ў папках або альбомах, папярэдне пераклаўшы іх тонкай паперай. Газеты захоўваюцца ў вялікіх кардонных папках, нельга іх складаць, згортаць. У экспазіцыі газеты і дакументы лепш змяшчаць на гарызантальным пляцы. Калі ж іх трэба падаць у вертыкальным становішчы, варта іх

акантоўваць. Малюнкi, плакаты i фатаздымкi экспануюцца ў размешчаных гарызантальна зашклёных вітрынах. Геаграфічныя планы i карты прылепваюцца да палатна i захоўваюцца згорнутымі ў трубку ў спецыяльным чахле, экспануюцца ў акантоўцы. Карціны, напісаныя алеем, захоўваюцца i экспануюцца ў рамках або за шклом. Кнігі лепш за ўсё захоўваць у шафах у вертыкальным становішчы. Нельга іх складаць адна на адну, каб не скомкалася папера. Калі ў кнізе маюцца мініяцюры, гравюры, арнаментаваныя застаўкі – такія старонкі варта перакласці папяроснай паперай. Экспануюць кнігі пад шклом у гарызантальным становішчы, раскрытымі i закрытымі (у залежнасці ад таго, што патрабуецца паказаць – назву або тэкст). Раскрытыя кнігі трэба перыядычна закрываць на некалькі дзён, каб захаваць форму. Помнікі пісьменнасці i выяўленчыя матэрыялы нельга прыляпляць, прыбіваць цвікамі або кнопкамі.

Рэчыўныя помнікі таксама патрабуюць асцярожнага стаўлення. Гарнітуры лепш за ўсё трымаць на плечыках, аббітых па баках мяккай падшыўкай з ваты i палатна, галаўныя ўборы – на падстаўках. Экспануюцца яны за шклом асобна або на манекене. У абутак трэба ўставіць калодку або напакаваць мяккую пракладку з паперы. Вялікія кавалкі тканіны захоўваюцца развешанымі на шнуры або капронавай нітцы. У экспазіцыі яны змяшчаюцца на стэндзе або на задняй сцяне вітрыны-шафы, перакінутыя праз нацягнуты шнур, або прымацаваныя да спецыяльнай падшыўкі. Нельга ўжываць для мацавання дрот i цвікі. Невялікія кавалкі тканіны лепш за ўсё акантоўваць пад шкло i павесіць на сцяне. Сцягі захоўваюцца ў чахлах. Калі ж яны знаходзяцца ў экспазіцыі, трэба размясціць іх так, каб не было памятасці.

Срэбныя i алавыя вырабы варта захоўваць у скрыначках з ватай. Асобныя прадметы не павінны датыкацца паміж сабой. Керамічныя i шкляныя вырабы захоўваюцца загорнутымі ў паперу або кавалак тканіны. У экспазіцыі іх змяшчаюць у шафах або ў гарызантальных

вітрынах, паклаўшы пад кожны экспанат падкладку з шурпатага матэрыялу, каб пазбегнуць слізгацення. Манеты і медалі захоўваюцца асобна ў спецыяльных планшэтах або невялікіх канвертах, экспануюцца на гарызантальнай або вертыкальнай плоскасці за шклом. Драўляныя прадметы размяшчаюцца з такім разлікам, каб пазбегнуць волкасці і перагрэву.

Часам у музей паступаюць прадметы ў забруджаным стане, мятыя, рваныя, трухлявыя. Іх трэба акуратна вымыць, ачысціць, разгладзіць, пры неабходнасці – рэстаўраваць. Гэтая праца робіцца спецыялістамі па рэстаўрацыі і кансервацыі або па іх кансультацыі. Галоўнай задачай рэстаўрацыі рэчыўнага матэрыялу з'яўляецца захаванне і ўзнаўленне формы прадмета. Кансервацыя ўжо рэстаўраванага прадмета забяспечвае яго доўгае захаванне і засцерагае ад разбурэння.

У галоўных музеях і пры археалагічных установах працуюць рэстаўрацыйныя лабараторыі, дзе распрацоўваюцца і ўжываюцца розныя спосабы апрацоўкі рэчыўнага матэрыялу на аснове навішых навуковых метадаў.

Пры любым краязнаўчым музеі павінна быць створана рэстаўрацыйная лабараторыя. А.У. Кір'янаў у кнізе “Рэстаўрацыя археалагічных прадметаў” (Мн., 1960) прыводзіць спіс неабходнага абсталявання палявой археалагічнай рэстаўрацыйнай лабараторыі. На наш погляд, гэтыя матэрыялы і абсталяванне павінна быць у любым краязнаўчым музеі. Да іх адносяцца:

- *gips* – для рэстаўрацыі керамікі і вырабу копій прадметаў;
- *саляная кіслата* – для ачысткі керамікі ад вапнавых напластаванняў і іншых мэт;
- *мурашыная кіслата* – для ачысткі бронзавых і срэбных прадметаў, манет і г.д.;
- *раствор натрыя* – для ачысткі бронзавых, срэбных і жалезных прадметаў добрай захаванасці;

- *ацэтон, талуол, ксілол, бензол* – для растварэння сінтэтычных смол. Гэтыя рэчывы вогненебяспечныя і патрабуюць асобай асцярогі;

- *фармалін* – антысептычны сродак для апрацоўкі дрэва, бяросты, косткі, тканіны;

- *шкіпінар* – для вырабу васковай мастыкі;

- *гліцэрына* – для вырабу раствораў пры размягчэнні скуры;

- *касторавы алей* – для жыравання скуры;

- *полівінілбуціраль* – белы парашок, добра раствараецца ў спірта-бензольнай вадкасці (1:1), некалькі горш у этылавым спірце (раствор ужываецца як замацоўваючы сродак для прадметаў, якія рассыпаюцца);

- *клей БФ-4, БФ-6* – для склейвання керамікі, косткі, дрэва і т. д. 4–5 % спіртавы раствор клея БФ-4 ужываецца для замацавання жалеза, дрэва, косткі;

- *каніфоль* – уваходзіць як састаўная частка ў воскава-каніфольную мастыку;

- *грануляваны цынк* – для ачысткі бронзавых і жалезных прадметаў;

- *воск натуральны* – уваходзіць у воскава-каніфольную мастыку;

- *пластылін воскавы* – для рэстаўрацыі пасудзін;

- *парафін* – расплаўлены, вычышчаны ўжываецца для праварывання жалезных прадметаў, нанясенні антыкаразійнага пласта;

- *тэхнічныя шалі з разнавагай* – для ўзважвання рэактываў;

- *эмаляваныя рондалі і тазы розных памераў* – для самых разнастайных мэтаў;

- *мензуркі з дзяленнямі, колбы* – для заліўкі раствораў;

- *пульверызатар* – для распылення замацоўваючых рэактываў;

- *электраплітка* – неабходная пры ачыстцы металічных прадметаў, для нагрэву вады і інш.

У рэстаўрацыйнай лабараторыі павінны быць марля, вата, фальга, тонкі дрот, пінцэты, скальпелі, пэндзлі і г.д.

Пры захоўванні вогненебяспечных рэчываў і пры працы з імі неабходна выконваць патрабаванні тэхнікі бяспекі.

Усе пералічаныя вышэй матэрыялы і абсталяванне даступныя і могуць быць у любым краязнаўчым музеі.

Ёсць шмат розных спосабаў рэстаўрацыі і кансервацыі музейных экспанатаў. Разгледзім найбольш даступныя з іх. Пры рэстаўрацыі жалезных прадметаў часцей за ўсё ўжываюць механічны, хімічны або электрахімічны спосабы. Пры механічнай апрацоўцы выкарыстоўваюцца нажы, цвёрдыя шчоткі, наждачная папера. Гэты спосаб ужываюць пры добрай захаванасці прадметаў, калі ж яны пакрытыя тоўстым пластом вокіслаў – хімічны і электрахімічны метады даюць лепшыя вынікі. Пры хімічнай ачыстцы прадметы апрацоўваюць кіслатай (серная, саляная) з даданнем інгібітараў – рэчываў, якія запавольваюць хуткасць разбурэння металаў. Пры гэтым на паверхні металу ўтвараецца тонкая плёнка, якая перашкаджае яго ўзаемадзеянню з кіслым асяроддзем. Сярод інгібітараў найбольш зручны ўратрапін. Для апрацоўкі прадметы змяшчаюць у эмаляваную пасудзіну і заліваюць кіслатай з інгібітарам (10 г уратрапіну на 1 л 20- % раствора салянай кіслаты). Праз 30–40 хвілін прадмет вымаюць пінцэтам і прамываюць, пасля чаго прачышчаюць цвёрдай шчоткай. Пры гэтым размякшыя вокіслы выдаляюцца. Пры неабходнасці аперацыю паўтараюць.

Пры электрахімічнай апрацоўцы ў эмаляваную ёмістасць насыпаюць пласт грануляванага цынку, на які кладуць апрацаваныя прадметы і цалкам засыпаюць іх зернямі цынку. У пасудзіну заліваюць электраліт – 10–15- % раствор натрыя так, каб ён на 3–4 перавышаў узровень цынку. Пры гэтым у электраліце ўзаемадзейнічаюць два металы, што ўтвораць электрычны ток. Адбываецца раскладанне вады. На катодзе вылучаецца вадарод, аднаўляючы вокіслы да металічнага жалеза. На анодзе (цынк) – кісларод, злучаючыся з цынкам, утвораць вокіс

цынку. Пры пакаёвай тэмпературы працэс доўжыцца 18–24 гадзіны. Пры награванні гэты час скарачаецца. Па завяршэнні працэсу прадметы дбайна прамываюцца ў праточнай вадзе. Размякшыя вокіслы выдаляюцца з прадмета скальпелем.

Вычышчаныя прадметы неабходна закансерваваць. Ужыванне пакрыццяў з алеяў і тлушчаў дае нядрэнныя вынікі, але стварае нязручнасці пры экспанаванні і вывучэнні прадметаў. Значна зручней пакрываць прадметы растворамі сінтэтычных смол, пры гэтым на паверхні прадметаў утворацца плёнка, якая засцерагае іх ад акіслення. Ужываецца і праварыванне прадмета ў пасудзіне з расплаўленым парафінам пры $t 120^{\circ} \text{C}$. Добра прасушаны прадмет змяшчаюць у гарачы парафін і трымаюць датуль, пакуль не спыніцца вылучэнне бурбалак паветра. Пасля астуджэння рэчаў на іх утворацца тонкая плёнка, якая абараняе іх ад карозіі.

Пералічаныя вышэй спосабы ачысткі ўжываюцца і пры рэстаўрацыі бронзавых прадметаў. Пры хімічнай ачыстцы вокіслы раствараюцца кіслотамі або шчолачамі. Ужываюцца як мінеральная (дакладная), так і арганічныя (воцатная, мурашыная і г.д.) кіслоты.

Для кансервацыі вычышчаных прадметаў ўжываюць лакі, воск, парафін.

Сярод археалагічных матэрыялаў вялікае месца займае кераміка. Кераміку слабой захаванасці неабходна замацаваць. Звычайна ўжываюць спосабы павярхоўнага замацавання і насычэнне замацоўваючым раствором.

Пры рэстаўрацыі пабітых керамічных пасудзін у першую чаргу неабходна правільна падабраць чарапкі для склейвання. Спачатку адбіраюць чарапкі вянецнай часткі, адзначаючы іх рознымі знакамі, потым чарапкі дна. Пры падборы бакавых сценак трэба арыентавацца на арнамент і іншыя прыкметы (гарызантальныя палосы на ўнутранай паверхні пасудзіны). Наступны этап – склейванне. Ужываюць розныя клеі. Асабліва зручныя лёгкарастваральныя і тэрмапластычныя клеі на аснове

сінтэтычных смол (у выпадку памылкі досыць падцяпліць месца злепвання – і чарапкі лёгка раз'яднаюцца). Менш зручныя клеі тыя, якія схопліваюць “намёртва”, у гэтым выпадку выпраўленне памылак зрабіць вельмі складана.

Найбольш зручныя для склейвання чарапкоў наступныя склейваючыя рэчывы: полівінілацэтатная смала (10-% раствор у ацэtone або этылавым спірце); клеі БФ-2, БФ-4, БФ-6 і іншыя.

Неабходна ўважліва сачыць за правільнай падборкай чарапкоў. Можа здарыцца, што некаторых частак чарапкоў не хапае. У гэтым выпадку пустэчы запаўняюць гіпсам. Пры гэтым на адтуліну накладваецца пласцінка з пластыліну (знутры або звонку), пасля чаго яно заліваецца гіпсам. Пасля зацвярдзення гіпсу пластылін прыбіраецца. Загіпсаваная паверхня зачышчаецца, затым таніруецца акварэльнай фарбай. Пры гэтым тон афарбоўкі павінен быць некалькі святлей агульнага тону. Дробныя недахопы можна выправіць скальпелем або пэндзлем.

Калі пры рэстаўрацыі атрымліваецца сабраць толькі частку пасудзіны, усё ж ёсць магчымасць аднавіць пасудзіну цалкам. Для гэтага неабходна мець яго профіль – абрыс формы ад вянца, да дна, хоць бы ў выглядзе вузкай паласы. Вырабляецца пластылінавы злепак профіля. Паступова перасоўваючы злепак па акружнасці пасудзіны, далепліваюць адсутнічаючыя часткі з гіпсу. Гэтая аперацыя можа паўтарацца некалькі разоў, пасля чаго паверхня пасудзіны зачышчаецца і таніруецца.

Сур'ёзныя цяжкасці выклікае захоўванне драўляных прадметаў. Мяккія пароды дрэва моцна змяняюць аб'ём – усыхаюць. Пры іх высыханні адбываецца парэпанне паверхні. Для захавання драўляных прадметаў неабходна замарудзіць працэс іх высыхання. З гэтай мэтай ужываюць пакрыццё прадмета 5-% раствором полівінілбуціраля. У выніку на паверхні прадмета ўтвораецца плёнка, якая перашкаджае хуткаму выпарэнню вільгаці. Добрыя вынікі дае метада насычэння драўляных прадметаў сінтэтычнымі смоламі.

Замацаванне прадметаў з косткі праводзіцца растворамі сінтэтычных смол або 5-% растворам клею БФ-4. Гэты ж клей ужываецца і для склейвання касцяных прадметаў.

Клеі БФ прыдатныя і для склейвання шкла.

Матэрыялы, якія уяўляюць першарадную гістарычную каштоўнасць, павінны быць перададзеныя на захоўванне ў адпаведны дзяржаўны музей, які павінен узамен арыгінала вырабіць копію (калі гэта ўяўляецца магчымым) і выдаць дакументы, што фіксуюць акт перадачы і каштоўнасць помніка. Вельмі важна, каб падобныя перадачы афармляліся ўрачыста і служылі сродкам прапаганды краязнаўства.

У выпадку спынення дзейнасці гісторыка-краязнаўчага музея ўсе сапраўдныя матэрыялы паступаюць у распараджэнне таго дзяржаўнага музея, у якім яны знаходзяцца на ўліку.

2. Роля гуртка ў арганізацыі і правядзенні даследаванняў па краязнаўчай тэматыцы

Адной з форм краязнаўчай працы з'яўляецца гурток. У цяперашні час гэтая форма найбольш папулярная і шырока распаўсюджаная. Гурток дазваляе паглыбіць і пашырыць веды навучэнцаў, развівае здольнасці да самастойнай працы, спрыяе фарміраванню шэрагу практычных навыкаў. У залежнасці ад пэўных умоў гурткі могуць мець розную накіраванасць: гістарычную, археалагічную, этнаграфічную, гісторыка-літаратурную і г.д.

Праграма працы гуртка можа прадугледжваць паглыбленае вывучэнне якога-небудзь перыяду гісторыі або населенага пункта, могуць разглядацца пытанні, слаба адлюстраваныя або зусім не адлюстраваныя ў курсе гісторыі. Разнастайнасць формаў працы, несумненна, павысіць актыўнасць удзельнікаў. Паседжанні гуртка могуць адбывацца ў выглядзе заслухвання дакладаў і рэфератаў, прагляду відэафільмаў і дыяпазітываў працы на камп'ютары, складанні гістарычных даведак, карт, дыяграм,

экспурсій, сустрэч і гутарак з навукоўцамі, удзельнікамі гістарычных падзей, героямі вайны і працы.

Асаблівую цікавасць выклікае гісторыя роднага населенага пункта. Тут варта прадугледзець на аснове яркага і багатага матэрыялу вывучэнне найбольш важных у гістарычным плане пытанняў. Выяўляючы мясцовыя асаблівасці, неабходна ў той жа час не выпускаць з выгляду характэрныя рысы, агульныя для гістарычнага працэсу.

Значную цікавасць уяўляе вывучэнне гісторыі прамысловых прадпрыемстваў. Дадзеная тэма, па магчымасці, павінна прадугледжваць экскурсіі на аб'ект вывучэння, сустрэчы з ветэранамі і перадавікамі вытворчасці, рацыяналізатарамі і працоўнымі.

Для археалагічнага гуртка характэрна некаторая спецыфіка. Першыя заняткі гуртка варта прысвяціць вывучэнню асноў археалогіі, знаёмству з галоўнымі тыпамі археалагічных помнікаў. Адначасова гурткоўцы абавязаны пазнаёміцца з гісторыяй першабытнага грамадства і этнаграфіяй, засвоіць шэраг практычных навыкаў, неабходных пры занятках археалогіяй: асновы фатаграфіі, чарчэння, арыентавання на мясцовасці і г.д. Гэтая праца можа ісці як на спецыяльных пасяджэннях гуртка, так і па-за ім.

Наступная праца накіроўваецца на вывучэнне разнастайных археалагічных помнікаў роднага краю, ажыццяўленне якой залежыць ад мясцовых умоў. У тым выпадку, калі ў ВНУ маюцца археалагічныя матэрыялы (у краязнаўчым кутку), гэта задача палягчаецца. У ВНУ, дзе археалагічныя калекцыі адсутнічаюць, вывучэнне археалагічных матэрыялаў можа праходзіць у мясцовым краязнаўчым музеі. Кожны ўдзельнік гуртка атрымлівае (выбірае) вызначаную тэму і самастойна вядзе яе распрацоўку, кіраўнік дапамагае саветамі і кансультацыямі. Падрыхтаваўшыся, гуртковец робіць паведамленне на пасяджэнні гуртка або праводзіць экскурсію ў музеі.

Значнае месца ў працы гуртка варта адвесці азнаямленню з археалагічнымі даследаваннямі, якія вядуцца на тэрыторыі роднага краю. Немалаважнае значэнне мае

практычная праца з сапраўднымі археалагічнымі матэрыяламі. Але калі такія матэрыялы адсутнічаюць, асноўную ўвагу неабходна надаць тэарэтычнай падрыхтоўцы. Кіраўнік гуртка павінен распрацаваць накірунак, які атрымае праца гуртка ў бліжайшым будучым. Для гурткоўцаў варта прадугледзець розныя варыянты працы ў летні перыяд, улічваючы ступень іх падрыхтоўкі.

Шмат карыснага пазнаюць гурткоўцы, калі ім прыйдзеца папрацаваць у складзе якой-небудзь археалагічнай экспедыцыі. Яны практычна пазнаёмяцца з працэсам раскопак, вызначэннем і вывучэннем культурнага пласта, вядзеннем палявога дзённіка і калекцыйнага вопісу.

Палявая праца гуртка можа праходзіць і ў форме археалагічных выведак, падчас якіх гурткоўцы абследаюць вызначаную тэрыторыю, дзе знаёмяцца з помнікамі свайго краю. Падчас разведкі яны набудуць некаторы вопыт па знаходжанні археалагічных помнікаў. Не выключана, што атрымаецца выявіць і невядомыя раней помнікі. У гэтым выпадку варта правесці комплекс прац з мэтай фіксацыі помніка і збору пад'ёмнага матэрыялу. Правядзенне якіх-небудзь раскопак забараняецца.

Падчас разведкавых экспедыцый удзельнікі абавязаны вялікую ўвагу надаваць захаванасці археалагічных помнікаў. Пры выяўленні новых, а таксама разбураемых помнікаў, у вядомасць павінны быць пастаўлены мясцовыя органы ўлады і раённая арганізацыя добраахвотнага таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры.

Да выезду на палявыя працы кіраўнік гуртка павінен правесці вялікую арганізацыйна-падрыхтоўчую працу, ад якой будзе залежаць паспяховае праца ў полі. На кіраўніка кладзецца адказнасць за жыццё і здароўе студэнтаў.

Студэнты загадзя вывучаюць тэхніку бяспекі пры археалагічных раскопках і разведках, камплектуюць паходную аптэчку і падрыхтоўваюць санінструктараў, распрацоўваецца і прымаецца да дзеяння распарадак дня экспедыцыі. Распарадак дня павінен з'яўляцца законам для кожнага ўдзельніка экспедыцыі.

У апошнія гады назапашаны значны вопыт правядзення навукова-даследчай і вучэбна-даследчай краязнаўчай працы ў ВНУ. У навуковым гуртку студэнты атрымліваюць навык вольна абмяркоўваць навуковыя пытанні, творча дапамагаць адзін аднаму пры разборы і аналізе сваёй працы. Яны набываюць навыкі правільнага ў літаратурным стаўленні афармлення навуковага матэрыялу, выступаў перад аўдыторыяй, авалодваюць культурай пастаноўкі эксперыментаў.

У ліку асноўных умоў, забяспечваючых паспяховую працу гуртка, патрэбна адзначыць выбар актуальнай тэматыкі даследавання, захопленасць і настойлівасць студэнта і кіраўніка. Аднак пачынаючага даследчыка важна зацікавіць не толькі тэмай, але і матэрыялам. Мясцовы матэрыял заўсёды будзе ўспрыняты з асобай цікавасцю. Задача кіраўніка – правільна ўлічыць краязнаўчыя інтарэсы студэнтаў і падказаць адпаведны матэрыял.

Дзякуючы рабоце, якая праводзіцца ў гуртку, перад студэнтамі адкрываецца магчымасць распрацоўваць найбольш цікавыя іх праблемы па самых розных перыядах гісторыі роднага краю. Паспяховай рабоце спрыяе наяўнасць шэрагу буйных бібліятэк, архіваў, музеяў, матэрыялаў шматгадовых археалагічных экспедыцый.

У арганізацыі і правядзенні краязнаўчай працы ў гуртку вырашальная роля належыць кафедры. На кафедры складаецца тэматыка навуковых прац, студэнтамі вядуцца даследаванні пад непасрэдным кіраўніцтвам супрацоўнікаў кафедры. Найбольш значныя вынікі дасягаюцца ў тым выпадку, калі навуковыя інтарэсы студэнтаў супадаюць з тэматыкай працы кафедры. Істотную ролю іграе і магчымасць кааперыравання, г.зн. сумеснай працы над якой-небудзь тэмай або блізкімі тэмамі ў гуртках пры розных кафедрах, што значна павышае адказнасць выканаўцаў і якасць выкананых прац.

Паспяховая праца гуртка шмат у чым залежыць ад добра падрыхтаванай і прадуманай арганізацыі. З папярэдняга вопыту прывядзем некаторыя неабходныя

рэкамендацыі. Колькасны склад гуртка павінен вагацца прыкладна ад 7–15 чал. У ліку гурткоўцаў павінны быць як студэнты старэйшых, так і малодшых курсаў, чым забяспечваецца пераемнасць у працы. Пасяджэнні з працай у гуртку патрэбна праводзіць рэгулярна, два разы ў месяц, з абвяшчэннем аб дні і гадзіне пасяджэння, павестцы дня. Дадзеная работа павінна праводзіцца ў самай разнастайнай форме: заслухванне і абмеркаванне дакладаў, кароткая інфармацыя аб праведзенай працы, агляд літаратуры, рэфератыўнае паведамленне і г.д. Пажадана, каб перад пачаткам працы ўдзельнікі азнаёміліся з тэзісамі дакладаў, што дасць магчымасць правесці цікавае і творчае абмеркаванне выступаў. Ужыванне тэхнічных сродкаў таксама важна для работы гуртка. Пошук тых ці іншых дадзеных, разгляд тапанімічных і антрапанімічных даведак, распрацоўка краязнаўчых маршрутаў, азнаямленне з краязнаўчымі публікацыямі, набыццё навыкаў па напісанні розных тэматычных тэкстаў па гісторыі роднага краю – гэта ўсё тое, што можна выканаць з дапамогай камп'ютара. Два разы ў год варта правесці адчыненыя пасяджэнні з прыцягненнем самага шырокага кола ўдзельнікаў і слухачоў. Вынікі даследчыцкай працы навуковага-студэнцкага гуртка павінны шырока прапагандавацца як у ВНУ, так і за яе межамі. Належную ўвагу патрэбна надаваць выразнаму, дакладнаму афармленню дакументацыі дзейнасці гуртка. Кіраўніцтва працай гуртка павінен ажыццяўляць выкладчык, з ліку гурткоўцаў выбіраюцца старшыня, сакратар, рэдкалегія. Значнае месца ў гісторыка-краязнаўчай працы гуртка варта адвесці рэстаўрацыйнай, а таксама экспедыцыйнай рабоце, паходам па месцах баявой і працоўнай славы, па славурых мясцінах, па наведванні гісторыка-культурных устаноў і іншых.

Гурток не з'яўляецца адзінай формай працы. Можа ажыццяўляцца індывідуальная праца па планах, зацверджаных кафедрай.

3. Экскурсія і яе месца ў сістэме краязнаўчай работы

Своеасаблівай формай арганізацыі краязнаўчай працы з'яўляюцца гісторыка-краязнаўчыя экскурсіі. Яны ўлічваюць калектыўнае вывучэнне адабраных у адпаведнасці з вызначанай тэмай помнікаў гісторыі і культуры, якія непасрэдна звязаны з жыццём краю, яго гісторыяй і развіццём. Пры гэтым помнікі гісторыі і культуры могуць знаходзіцца як у натуральным становішчы (на мясцовасці), так і ў спецыяльных сховішчах (музеях, выставах і г.д.). Аб'ектам гісторыка-краязнаўчай экскурсіі можа стаць і горад (пасёлак, вёска) у цэлым або асобныя яго часткі (раёны, вуліцы, прадпрыемствы і г.д.), калі з кожным з іх звязаны гістарычныя падзеі або асаблівасці мясцовага жыцця.

Гісторыка-краязнаўчыя экскурсіі адрозніваюцца як сваім зместам, так і арганізацыяй. Па зместу экскурсіі дзеляцца на аглядныя (шматпланавыя) і тэматычныя. У аглядных экскурсіях выкарыстоўваецца і сучасны, і багаты гістарычны матэрыял. Яны будуцца на паказе самых розных аб'ектаў: помнікаў далёкага мінулага і сучасных новабудоўляў; месцаў славытых падзей, звязаных з працоўнымі і баявымі подзвігамі землякоў; будынкаў, якія распавядаюць аб прамысловасці краю, развіцці навукі, культуры, асветы, аб добраўпарадкаванні таго ці іншага населенага пункта і г.д.

Усе аглядныя экскурсіі па сваёй структуры падобны паміж сабой. Кожная з іх, як правіла, утрымлівае некалькі абавязковых падтэм. Першым чынам даецца гісторыя горада (пасёлка, вёскі), аб якім вядзецца размова. У асобныя падтэмы вылучаюцца гісторыка-рэвалюцыйныя, ваенна-гістарычныя падзеі, падзеі, звязаныя з мірнай стваральнай працай насельніцтва, жыццём і дзейнасцю выдатных людзей. Пры вялікай значнасці матэрыялу кожную падтэму можна скампанаваць у самастойную экскурсію.

Тэматычныя экскурсіі прысвечаны раскрыццю вызначанай тэмы. Па сваёй класіфікацыі яны падзяляюцца на гістарычныя, гісторыка-рэвалюцыйныя, вытворча-эканамічныя, мастацтвазнаўчыя, архітэктурна-горада-

будаўнічыя. У кожнай з названых груп, у сваю чаргу, вылучаюцца падгрупы. Так, гістарычныя экскурсіі могуць класіфіцыравацца ў залежнасці ад гістарычных перыядаў, да якіх адносяцца падзеі, асветлення ў іх. У аснове класіфікацыі могуць ляжаць і галіны ведаў – археалагічныя, этнаграфічныя экскурсіі і г. д.

Формы арганізацыі гісторыка-краязнаўчых экскурсій адрозніваюцца па складу ўдзельнікаў, месцы правядзення, спосабу руху. Удзельнікамі гісторыка-краязнаўчых экскурсій могуць быць як дарослае насельніцтва, так і моладзь (уключаючы школьнікаў). Вельмі часта краязнаўца праводзіць і калектыўныя экскурсіі з прыязджаючымі ў дадзены край турыстамі, а таксама з мясцовымі жыхарамі, але яныносяць навукова-папулярны або навукова-асветны характар. Экскурсіі праводзяцца на мясцовасці (пад адкрытым небам) і ў музеі. У шэрагу выпадкаў маршрут на мясцовасці прадугледжвае наведванне музея (комплексныя экскурсіі). Па спосабу руху экскурсіі бываюць пешаходныя і з выкарыстаннем розных відаў транспарта.

Характэрнай асаблівасцю гісторыка-краязнаўчай экскурсіі з'яўляецца тое, што яна можа выступаць самастойна і адасоблена, або можа быць уключана ў вучэбны працэс.

Вялікая роля гісторыка-краязнаўчых экскурсій у вучэбна-выхаваўчай працы. Вывучаемы на занятках гісторыі матэрыял дапаўняецца падчас экскурсій пэўнымі назіраннямі і ўражаннямі, што дапамагае навучэнцам звязаць свае веды з той або іншай эпохай, становішчам і месцам мінулых падзей, рэчывымі помнікамі мінулага, натхняцца веліччу працоўных здзяйсненняў і ваенных подзвігаў землякоў, узбагаціць веды па гісторыі краю, выпрацаваць правільнае ўяўленне аб навакольнай рэчаіснасці.

У залежнасці ад ролі і месца ў вучэбным працэсе гісторыка-краязнаўчых экскурсій яны падраздзяляюцца на ўступныя (папярэднічаюць вывучэнню матэрыялу па той або іншай тэме), экскурсіі па вывучэнні новага матэрыялу і паўторна-абагульняючыя (канкрэтызацыя і замацаванне набытых ведаў). Акрамя таго, праводзіцца вялікая колькасць

экскурсій, не звязаных з вучэбнай праграмай. Іх арганізуюць, зыходзячы з кірунку працы гістарычнага гуртка, савета музея, плана выхаваўчай працы ВНУ.

Падрыхтоўка і правядзенне гісторыка-краязнаўчай экскурсіі – складаны працэс, які патрабуе ад краязнаўцы не толькі арганізатарскіх здольнасцяў і ведаў матэрыялу, але і максімальнага выкарыстання метадычных сродкаў і прыёмаў. Падобна любому педагагічнаму працэсу яна складаецца з мэты, дзеянняў па яе дасягненню і канчатковага выніку. Галоўныя этапы падрыхтоўкі экскурсіі можна прадставіць у наступным выглядзе: вызначэнне мэты і тэмы экскурсіі; збор матэрыялу, які адносіцца да тэмы ў цэлым; адбор і вывучэнне экскурсійных аб'ектаў; распрацоўка маршруту экскурсіі; складанне тэксту і метадычнай распрацоўкі. Усе этапы падрыхтоўкі (а пазней правядзенне) экскурсіі рэгламентуюцца становішчам агульнай метадыкі, якая прадугледжвае строгае захаванне такіх дыдактычных прынцыпаў, як навуковасць, сувязь тэорыі з жыццём, нагляднасць, даступнасць, сістэматычнасць.

Кожная экскурсія павінна праследваць сваю, толькі ёй уласціваю мэту – пазнаёміць экскурсантаў на пэўных аб'ектах краю з яго гісторыяй (або нейкім яе перыядам), эканомікай (або асобнай яе галіной), культурай, жыццём выдатных людзей, мясцовых дзеячаў і г.д., дапамагчы ім зразумець і палюбіць родны край, прывіць пачуццё гонару за поспехі працаўнікоў свайго горада, раёна, вёскі, прадпрыемства, выхаваць глыбокую пашану да знакамітых землякоў, жаданне браць прыклад іх жыцця і дзейнасці. Увасабленне ў рэальнасць як асноўнай мэты, так і задач, якія ставяцца ў пачатку экскурсіі, – гэта і ёсць канчатковы вынік.

Выразна сфармуляваная мэта дапамагае больш дакладна вызначыць тэму экскурсіі. Тэма экскурсіі – гэта яе аснова, на якой будзецца падбор матэрыялу, выбар аб'ектаў, від экскурсіі і яе працягласць, паказ і аповяд. Экскурсій (як тэматычных, так і аглядных) без тэмы не існуе. Тэматыка гісторыка-краязнаўчых экскурсій заўсёды разнастайная, яна строга

вызначаная магчымасцямі краю, як аб'екта пазнання і прапаганды.

Назва экскурсіі павінна быць лаканічнай і ў той жа час вызначаць тэму. Аднак тэму экскурсіі не варта змешваць з яе назвай. Экскурсія на адну і тую ж тэму можа мець некалькі назваў. Так, тэма “Гераічныя подзвігі землякоў у гады Вялікай Айчыннай вайны” можа мець назвы: “Дарогамі палымяных гадоў”, “Ніхто не забыты, нішто не забыта”, “Яны абаранілі Радзіму” і інш.

У вучэбных установах (школах, тэхнікумах, ВНУ) тэма экскурсіі выбіраецца з улікам плана вучэбнай і пазакласнай працы па гісторыі. Яна можа быць звязана з пытаннямі, якія разбіраюцца на ўроках, лекцыях, практычных і семінарскіх занятках, у гістарычным гуртку, на гістарычных канферэнцыях, вечарах і г. д.

Мэтай і тэмай экскурсіі вызначаюцца, як правіла, і працягласць экскурсіі, і яе тэрытарыяльныя межы.

Адным з асноўных этапаў падрыхтоўкі гісторыка-краязнаўчай экскурсіі з'яўляецца вывучэнне матэрыялу па тэме. Прыступаючы да адбору матэрыялу, краязнаўцу першым чынам неабходна дакладна вызначыць, які гістарычны перыяд будзе асветлены ў экскурсіі, якія помнікі гісторыі і культуры краю стануць яе асновай. Варта выкарыстаць толькі пэўныя, старанна вывераныя факты, звесткі, высновы. Вялікую дапамогу экскурсаводу акажуць даведнікі, краязнаўчыя выданні, зборнікі дакументаў, перыядычны друк, мемуарная і мастацкая літаратура. Для збору матэрыялу патрэбна выкарыстаць краязнаўчыя музеі, таварыствы і гурткі пры дамах культуры, клубах, вучэбных установах, успаміны ўдзельнікаў і відавочцаў гістарычных падзей, аповяды старажылаў. Экскурсавод павінен ведаць матэрыял экскурсіі ў значна большым аб'ёме, чым той, які ён збіраецца прапанаваць увазе экскурсантаў, і вольна валодаць ім.

Наступны этап працы – адбор і вывучэнне экскурсійных аб'ектаў. Гісторыка-краязнаўчая экскурсія дазваляе разглядаць у якасці аб'екта практычна любы мясцовы помнік гісторыі і культуры, які з'яўляецца перададзенай асновай экскурсіі, і на

паказе якога будзе аповяд экскурсавода, вядуцца развагі і тлумачэнні. Пры адборы аб'ектаў неабходна ўлічваць значэнне кожнага з іх для раскрыцця абранай тэмы. Поўная і ўсебаковая характарыстыка аб'ектаў, прадугледжаных тэмай экскурсіі, і ёсць змест экскурсіі.

Аб'екты варта старанна аглядзець на месцы і вырашыць, на чым лепш сканцэнтравать увагу экскурсантаў.

З адборам аб'ектаў непасрэдна звязаны маршрут экскурсіі. Ён вызначае паслядоўнасць агляду аб'ектаў і складаецца такім чынам, каб экскурсійны матэрыял меў свой лагічны пачатак, развіццё і завяршэнне.

Добра падрыхтаваная экскурсія будзе эфектыўнай толькі ў тым выпадку, калі экскурсавод не толькі глыбока асвоіць і асэнсуе ўсе этапы яе арганізацыі, але і авалодае метадычнымі прыёмамі паказу аб'ектаў і выкладання матэрыялу. Метад паказа – важны элемент экскурсіі. Сутнасць яго складаецца ў вылучэнні аднаго або некалькіх аб'ектаў і засяроджванні на іх увагі ў адпаведнасці з тэмай. Найважнейшая задача, якая праследуецца пры гэтым, – навучыць экскурсантаў бачыць у аб'екце не толькі мінулае, але і яго сённяшняю значнасць, каб правільна ўсведамляць і ацэньваць усе вартасці помніка. Паказ у экскурсіі мае свае спецыфічныя асаблівасці. Яны служаць асновай для распрацоўкі экскурсійнай метадыкі і складаюцца ў актыўнасці (мэтанакіраванасці) агляду аб'ектаў, лагічнай паслядоўнасці іх нагляднага ўспрымання, апераджальнай ролі агляду аб'ектаў перад аповядам аб іх.

У залежнасці ад мэты, тэматыкі, характару аб'ектаў і шэрагу іншых фактараў у гісторыка-краязнаўчых экскурсіях ужываюцца наступныя асноўныя прыёмы паказу: папярэдні агляд, аналіз, наглядная рэканструкцыя, лакалізацыя падзей, параўнанне, дэманстрацыя.

Папярэдні агляд – пачатковая стадыя паказу аб'екта. Ён выкарыстоўваецца для таго, каб пазнаёміць экскурсантаў з агульным выглядам помніка, выявіць найбольш запамінальныя дэталі, сумясціць раней складзеныя прадстаўленні аб ім з тым, што яны бачаць перад сабой.

Пасля завяршэння агляду экскурсавод пераходзіць да аналізу аб'екта шляхам разумовага раздзялення яго на ўтваральныя элементы (бакі, прыкметы). Так, пры аналізе помніка архітэктуры экскурсавод фарміруе паняцце “архітэктурны стыль”, тлумачыць такія тэрміны, як “франтон”, “каланада”, “порцік” і некаторыя іншыя. Аб'ект павінен аналізавацца непасрэдна, падчас паказу. Пры паказе розных аб'ектаў звяртаюцца да таго або іншага спосаба аналізу (мастацтвазнаўчага, гістарычнага і інш.). Яны не замяняюць адзін аднаго, а ўзаемадзейнічаюць, пераходзячы з аднаго ў іншы.

Прыём нагляднай рэканструкцыі выкарыстоўваецца для ўзнаўлення першапачатковага аблічча аб'екта ў адпаведнасці з патрабаваннямі тэмы. Напрыклад, каб узнавіць першапачатковае аблічча будынка, экскурсавод разам з экскурсантамі мысленна здымае найпазнейшыя напластаванні ў аб'екце (надбудаванае або прыбудаванае) або аднаўляе раней існаваўшыя дэталі. У тых выпадках, калі ад будынка засталіся разваліны або яны навогул не захаваліся, узнаўленне першапачатковага аблічча аб'екта ажыццяўляецца па ўцалелых частках, дэталях, фрагментах, з дапамогай фатаздымкаў, ілюстрацый. Прыём нагляднай рэканструкцыі ўжываецца і тады, калі патрабуецца ўзнавіць якую-небудзь падзею. Напрыклад, па пакінутых слядах баёў экскурсавод аднаўляе панараму месца, дзе адбываліся бітвы.

Да прыёму нагляднай рэканструкцыі непасрэдна прымыкае прыём лакалізацыі падзей. Ён складаецца ва ўзнаўленні гістарычнай падзеі на дадзенай, пэўнай тэрыторыі, дзе гэтая падзея адбывалася. Рэканструкцыя падзей павінна быць абсалютна дакладнай, абапірацца на аб'екты, якія захаваліся і дакументальны матэрыял. Калі ўзнаўляецца карціна боя, то неабходна, напрыклад, паказаць пазіцыі войскаў, кірункі руху вайсковых фарміраванняў, танкаў, размяшчэнне агнявых сродкаў, лёсавызначальныя месцы бітвы. Прыём лакалізацыі прадугледжвае ўзнаўленне падзей у вызначаны адрэзак (месяц, дзень, гадзіна). Таму важна звязаць лакалізаваны момант з папярэднімі і наступнымі падзеямі.

Гэта дапамога стварыць цэласную карціну падзеі ў яе развіцці, вырацаваць пэўныя высновы ва ўяўленні экскурсантаў.

У гісторыка-краязнаўчых экскурсіях шырока выкарыстоўваюцца параўнанні, якія складаюцца ў славесна-наглядным супастаўленні гістарычных падзей, фактаў, вызначаных прыкмет аднаго або некалькіх аб'ектаў. Так, пры правядзенні экскурсіі па населеным пункце супастаўленне ўбачанага з аповядам аб мінулым дапамагае яснай адчуць змены.

Задача параўнання – узмацніць, падкрэсліць, вылучыць спецыфічнае ў падзеі або аглядываемым аб'екце, паказаць прагрэсіўную дынаміку развіцця яго рыс і ўласцівасцяў.

Разнавіднасцю параўнання з'яўляецца кантраснасць, г.зн. нагляднае супастаўленне аднолькавых аб'ектаў, змешчаных у рэзкіх супрацьлегласцях (аблічча старой часткі горада і новай; макет, фатаздымак, малюнак дваранскай сядзібы і халупы селяніна і г.д.).

Прыём дэманстрацыі шырока выкарыстоўваецца ў музеі. Ён прадугледжвае назіранне параўнальна вялікага матэрыялу, прычым, як правіла, шматпланавага па сваім успрыманні, звязанага адзінай падтэмай. Гэта дазваляе экскурсаводу засяродзіць увагу прысутных на істотных баках гістарычнай з'явы, падзеі.

Найважнейшай крыніцай паведамлення гістарычных звестак аб краі, асаблівасцях яго сучаснага жыцця і развіцця з'яўляецца ў экскурсіі *апавяд*.

Метад выкладу матэрыялу можа быць разнастайны: ад прыватнага да агульнага (індукцыя), ад агульнага да прыватнага (дэдукцыя), праблемная форма выкладу, пры якой экскурсавод ператварае экскурсантаў як бы ў саўдзельнікаў навуковага пошуку.

У залежнасці ад тэмы экскурсіі, характару аб'ектаў, складу ўдзельнікаў экскурсійнай групы і іншых фактараў прыёмы выкладу матэрыялу могуць быць наступнымі: папярэдні агляд, экскурсійная даведка, апісанне (узнаўленне), тлумачэнне, характарыстыка, каментаванне.

Папярэдні агляд – падрыхтоўчы этап аповяду. Ён мяркуе арыентыроўку экскурсантаў у новай для іх сітуацыі і дае першыя і вельмі абагульненыя звесткі аб аб'ектах. Тым самым узнікае перадумова для наступнага вылучэння толькі тых помнікаў, якія патрэбныя экскурсаводу.

Экскурсійная даведка даецца аб помніках і звязаных з імі падзеях, якія ў сілу шэрагу асаблівасцяў не прадугледжаныя тэмай экскурсіі, аднак звесткі аб іх спрыяюць узбагачэнню ўспрымання матэрыялу. У экскурсійнай даведцы выкладаюцца асноўныя дадзеныя аб аб'екце: дата ўзвядзення, аўтары і інш. У гісторыка-краязнаўчых экскурсіях, якія ўключаюць шматпланавы матэрыял, даведкі аб тых ці іншых славукасцях краю з'яўляюцца абавязковымі.

Прыём апісання – паслядоўны пералік і выклад апасродкаваных звестак аб аб'екце – выкарыстоўваецца для ўзнаўлення таго становішча, у якім адбываліся гістарычныя падзеі. Напрыклад, экскурсавод дае спачатку апісанне ўнутранай планіроўкі і вонкавага выгляду будынка, а затым кажа, што тут адбыліся такія вось падзеі, нарадзіўся, жыў выдатны дзеяч. Далей падрабязна распавядаецца аб гэтай падзеі, факце, з'яве. У дадзеным выпадку апасродкаваныя звесткі аб аб'екце лагічна падводзяць экскурсантаў да ўзнаўлення падзей, аб якіх вядзе аповяд экскурсавод. Экскурсанта становяцца як бы відавочцамі або ўдзельнікамі падзей, якія адбываліся.

Тлумачэнне ўяўляе сабой падрабязны аповяд аб аб'екце. Падзеі пры гэтым не толькі выкладаюцца, але і тлумачацца. Напрыклад, пры аповядзе аб помніку воінам і партызанам, загінуўшым у гады Вялікай Айчыннай вайны, экскурсавод дае яго характарыстыку, кажа аб гераічным подзвігу мясцовых людзей, перамозе над фашызмам.

У гісторыка-краязнаўчых экскурсіях часта даюцца сціснутыя або разгорнутыя характарыстыкі дзеячаў далёкага мінулага, рэвалюцыйнай барацьбы, герояў войн, выдатных прадстаўнікоў навукі, культуры і мастацтва. Раскрываючы перад экскурсантамі ўнутраны мір і асаблівыя рысы таго ці іншага дзеяча, экскурсавод павінен дапамагчы ім зразумець

ролю той або іншай эпохі ў жыцці краю. Характарыстыка ўжываецца таксама для азначэння сацыяльна-эканамічнага становішча грамадскіх класаў, унутранага або знешняга становішча краіны ў пэўны гістарычны перыяд. У экскурсіях па архітэктурна-горадабудаўнічай і мастацтвазнаўчай тэматыцы даюцца характарыстыкі помнікаў дойлідства, жывапісу і г.д.

Каментаванне-фіксаванне ўвагі экскурсантаў на асаблівасцях якога-небудзь працэса ўжываецца пры выкладзе матэрыялу, звязанага з падзеямі, фактамі і прыкладамі паўсядзённага жыцця. Так, экскурсавод на прыкладзе працы самаходнага камбайна і іншай тэхнікі ў поле вядзе аповяд аб інтэнсіўным развіцці сельскагаспадарчай вытворчасці ў дадзеным раёне. Рух канвеера, праца станкоў могуць служыць асновай расказу аб прадпрыемстве, вырабляемай прадукцыі. Патрэбна каб каментатар быў лаканічным, прадметна-пэўным, эмацыйна-прыпаднятым, а яго славесны запас павінен адпавядаць аб'ектыўнаму характару, які адлюстроўвае аб'ект.

Пры правядзенні гісторыка-краязнаўчых экскурсій выкарыстоўваюцца і іншыя метадычныя прыёмы паказу і аповяду, якія дапамагаюць удзельнікам экскурсіі лепш засвоіць яе змест. Адзін з такіх прыёмаў – выкарыстанне цытат з гістарычных дакументаў, мастацкіх і мемуарных твораў, якія маюць прамое дачыненне да аблічча краю, падзеям, якія ў ім адбываліся, да жыцця яго людзей. Прыёмы выкарыстоўваюць для больш яскравага ўзнаўлення той ці іншай падзеі, характарыстыкі гістарычнай асобы, перадачы своеасаблівасцяў і каларыту мясцовага жыцця. Аднак перагружаць экскурсію цытатамі не варта, досыць двух-трох.

Дадатковай крыніцай ведаў могуць быць таксама сустрэчы і гутаркі экскурсантаў з удзельнікамі і відавочцамі гістарычных падзей, навукоўцамі, пісьменнікамі, героямі працы, старажыламі краю. Сустрэчы і гутаркі надаюць экскурсіі дакументальны, доказы характар, узмацняюць яе пазнавальную і выхаваўчую ролю. Для таго, каб такая сустрэча дала найлепшы вынік і адказвала б задачам экскурсіі, экскурсавод павінен папярэдне пагутарыць з чалавекам, да

якога ён прывядзе экскурсантаў, атрымаць яго згоду, дапамагчы яму (абапіраючыся на навукова абгрунтаваныя дадзеныя) удакладніць усе дэталі будучага выступу. Бяседа павінна быць кароткай па часе і не паўтараць таго, што было ўжо сказана экскурсаводам.

Адным з прыёмаў выкладу матэрыялу экскурсіі з'яўляецца ўжыванне наглядных дапаможнікаў. Задача іх – дапоўніць прадстаўленні экскурсантаў малюнкамі мінулага і сучаснага краю ў пачуцёва-вобразнай форме, садзейнічаць раскрыццю мэты і тэмы экскурсіі. На экскурсіях могуць быць выкарыстаны наглядныя дапаможнікі, якія перадаюць факты і падзеі ў пэўнай або апасродкаванай форме: фатаздымкі, малюнкi, рэпрадукцыі, гістарычныя дакументы (або іх фотакопіі), схемы, дыяграмы, табліцы, дыскавыя запісы і г.д. Экскурсавод загадзя прадумвае колькасць і характар дапаможнікаў, дзе і калі ён зможа іх ужыць. Разам з тым нагляднасць не павінна набываць самадастатковага значэння, ператварацца ў самамэту. Вялікая колькасць наглядных дапаможнікаў адцягвае ўвагу ад тых падзей, з'яў, фактаў, аб якіх вядзе аповяд экскурсавод.

Метадычныя прыёмы паказу і аповяду непарыўна звязаныя з арганізацыяй правядзення экскурсіі. Важнае значэнне мае расстаноўка экскурсійнай групы. Удзельнікаў экскурсіі варта размясціць так, каб яны бачылі ўсе аб'екты і экскурсавода, а ён у сваю чаргу бачыў экскурсантаў і сачыў за тым, каб усё ім паказанае яны змаглі назіраць. Контур пабудовы групы павінен нагадваць форму полуавала. Экскурсавод размяшчаецца справа або злева ад аб'екта (у залежнасці ад асвятлення). Усе аб'екты трэба паказваць збоку сонца. Калі патрабуецца паказаць аб'ект на фоне навакольнага асяроддзя – выбіраецца далёкая (пажадана высокая) кропка для агляду. Калі неабходна распавесці аб дэталях аб'екта, яго элементах – групу размяшчаюць недалёка ад аб'екта.

Паказ помнікаў можа ажыццяўляцца і ў руху. Пры гэтым варта пазбягаць такіх прыёмаў правядзення экскурсіі, дзе экскурсавод спачатку паказвае аб'ект, а праз некаторы час, пасля знікнення яго з поля зроку, пачынае аб ім аповяд.

Матэрыял варта выкладаць паэтапна. Спачатку даецца ўступная (агульныя звесткі), частка, а затым па меры набліжэння да аб'екта вядзецца аповяд. Зблізку аб'екта пераважае самастойнае назіранне. Аповяд у гэты час мінімальны. Абмінуўшы аб'ект, экскурсавод будзе свой аповяд так, каб замацаваць у памяці экскурсантаў наглядныя ўражанні і мэтанакіравана выказаць увесь матэрыял, звязаны з аб'ектам (аб'ектамі) у тэме экскурсіі.

Асноўныя патрабаванні да экскурсавода можна звесці да наступнага:

- выкладаць матэрыял экскурсіі ў вызначанай сістэме, увязваючы вывучаемыя факты, падзеі, з'явы, прадметы з ужо вядомымі;
- вылучаць у пададзеным матэрыяле галоўнае, істотнае, не засланяючы яго празмернымі падрабязнасцямі і другараднымі фактамі;
- распавядаць змест тэкста экскурсіі па частках (падтэмах), але так, каб кожная мела вызначаную завершанасць, цэласнасць і ў той жа час не ўспрымалася экскурсантамі ізалявана, па-за сувяззю паміж сабой;
- звязваць разрозненыя факты (падзеі) у суцэльны аповяд, лагічна пераходзячы ад аднаго факта (падзеі) да іншага.

Немалаважная роля ў дасягненні эфектыўнасці гісторыка-краязнаўчай экскурсіі належыць мове экскурсавода і жэстам. Мова павінна быць правільная, даступная і выразная, без павучальнага тону. Ужо пачынаючы з самых першых словаў трэба стварыць настрой у экскурсантаў, узбудзіць іх цікавасць да тэмы экскурсіі. Выкладанне матэрыялу неабходна весці па парадку, проста і папулярна. Тон, тэмп, сіла голаса павінны адпавядаць зместу экскурсіі і вар'іравацца падчас аповяду. Мае таксама значэнне эмацыянальнасць у выкладзе матэрыялу, асабліва калі гаворка ідзе аб гісторыка-рэвалюцыйных або ваенна-гістарычных падзеях, непасрэдна звязаных з краем. Экскурсаводу варта толькі ў меру неабходнасці ўжываць замежныя словы, якія ўвайшлі ў нашу мову, скарачэнні, адмысловую тэрміналогію. Неабходна

граматычна правільна будаваць фразы, пазбягаць штампаў і слоў-паразітаў (значыць, вось, так сказаць і інш). Жэсты экскурсавода павінны быць асэнсаванымі, апраўданымі і зразумелымі.

Каб лепш засвоіць вышэй сказанае разгледзім пракладны тэкст экскурсіі ***“Па вуліцах старажытнага Пінска”***.

Уступ да экскурсіі

Уступ даваць пасля пасадкі групы ў аўтобус да пачатку руху 4–5 хвілін.

У арганізацыйнай частцы неабходна:

- пасля знаёмства з групай назваць сваё прозвішча, імя, імя па бацьку, прадставіць кіраўніка (калі ён прыбыў з экскурсаводам);
- агаварыць усе арганізацыйныя пытанні, нагадаць, калі гэта навучэнцы, асноўныя правілы паводзін у аўтобусе і на цеплаходзе, на прыпынках, пры ўваходзе ў аўтобус (цеплаход), пры выхадзе з яго і пра правілы бяспекі пад час шляху.

У інфармацыйнай частцы:

- даць кароткае паведамленне пра тэму экскурсіі, згадаць 2–3 найбольш цікавыя падзеі ці аб’екты паказу, не даючы ім падрабязную характарыстыку, не ператвараць гэту частку ўступу ў кароткі канспект экскурсіі, назваць месца пачатку экскурсіі.

Мэта: выхаванне патрыятызму, фарміраванне эстэтычнага густу, выхаванне павагі, беражлівых адносін да гісторыка-культурнай спадчыны Пінска.

Задачы: пазнаёміць з гісторыяй ўзнікнення Пінска. Раскрыць асаблівасці архітэктуры і асноўных архітэктурных помнікаў старажытнай часткі горада Пінск. Расказаць пра сучаснае жыццё пінчан і слаўтасці нашага горада.

Маршрут і змест экскурсіі

Стары горад:

- 1) вул. Столінская:
– гарадскі мост;
- 2) пл. Леніна:
– дзядзінец;
– пінскае гарадзішча;
– Калегіум езуітаў;
– Музей Беларускага Палесся;
- 3) вул. Леніна:
– былая гасцініца “Ангельская”(1925–1928 гг.);
– касцёл Унебаўзяцця Найсвяцейшай Панны Марыі.
– Палац Бутрымовіча (1784–1790 гг.);
- 4) вул. Савецкая:
– жылая забудова ў прадмесці Каралін (канец XIX – пачатак XX ст.);
- 5) вул. Кулікова – вул. Кірава:
– Палескі дзяржаўны ўніверсітэт;
– Касцёл Карла Барамея (1770–1782 гг.);
- 6) вул. Іркуцка-Пінскай дывізіі:
– універсальны комплекс “Хваля” УА “Палес ДУ”;
- 7) паход па набярэжнай;
- 8) экскурсія на цеплаходзе.

Пачатак экскурсіі: каля гарадскога маста.

Прыпынак першы: гарадскі мост.

Аб'екты паказу: рака Піна, Набярэжная.

Уступ

Як гэта няпроста і адказна – весці расказ аб родным горадзе. Не аб роднай хаце, не аб вуліцы дзяцінства, якія жывуць у тваім сэрцы, колькі памятаеш сябе, а аб цэлым горадзе. Аб горадзе, чыя гісторыя змясціла ў сябе столькі лёсаў і столькі падзей, – бо яму больш за дзевяць стагоддзяў! Якія знайсці словы, каб турыст паверыў: ці не падмаляваў экскурсавод аблічча горада, ці не прыўнёс у яго

рысы, яму зусім не ўласцівы каларыт, паўтарыўшы адвечную неаб'ектыўнасць тых, хто любіць? І як дапамагчы турысту ўбачыць мой горад такім, якім яго бачу я, якім яго ведаюць пінчане – і не толькі тыя 130 з лішнім тысяч, якія жывуць тут, а нават тыя, што здрадніліся з горадам, але і жывуць у іншых месцах, лічаць яго сваім, а значыць і любяць?!

Што ж, паспрабую гэта зрабіць у нашай экскурсіі падчас паездкі па Пінску, распавядаць аб яго няпростым лёсе, назваць славытых жыхароў горада. Памагатымі мне стануць старажытны летапіс і архіўныя матэрыялы, старадаўнія кнігі і публікацыі нашых дзён, а галоўнае велізарнае жаданне дапамагчы спазнаць і раскрыць для Вас горад Пінск.

Тут на тэрыторыі цяперашняй Піншчыны, на ростанях блакітных рэк, у краю дрымучых лясоў і непраходных балот, з даўніх часоў сяліліся плямёны дрыгавічоў. Яны палявалі на мядзведзяў і кабаноў, мудрагелістымі пасткамі лавілі глушчоў і рабчыкаў. У сеткі рыбакоў трапляліся сом, шчупак, лешч, асетр, судак, уюн, акунь. Гэтага з лішкам хапала на пражытак. Паступова пачаў развівацца гандаль мяхамі і рыбай. Пазней, калі ў нізінны, лясісты, балотны куток Палескага краю сталі перасяляцца з прыдняпроўскіх зямель паляне, драўляне, лічачы гэтыя месцы недаступнымі для татараў, атрымала пэўнае развіццё земляробства.

Зручнае геаграфічнае становішча сярод багатай сеткі рэк, на вялікім шляху “з вараг у грэкі” спрыяла хуткаму развіццю Пінска. Ужо да канца XI стагоддзя ён стаў адным з буйнейшых гарадоў на паўднёвых беларускіх землях, а ў XII–XIII стст. – сталіцай самастойнага Пінскага княства. Пінскія купцы ажыўлена гандлявалі са сваімі суседзямі. Па Прыпяці і Дняпру купецкія ладдзі ішлі ў Кіеў і іншыя паўднёварускія землі, правыя прытокі Прыпяці – Стыр і Стаход звязвалі з Валынню, Ясельда і Піна былі скіраваны ў яцвяжскія, польскія землі і Прыбалтыку. Сухапутныя шляхі звязвалі Пінск з Бярэсцем.

Добра былі развіты рамёствы, у першую чаргу звязаныя з апрацоўкай дрэва, вырабам прадметаў з жалеза, глінянага

посуду. Сярод прадметаў XI–XIII стст., знойдзеных пры раскопках на Замкавай гары (недалёка ад ракі Піны), вялікую частку складалі абломкі глінянага посуду, карчагі з імем князя Яраполка, шклянныя бранзалеты, каваныя цвікі, жалезныя нажы, рознакаляровыя фігурныя пліткі, якія ўпрыгожвалі некалі каменныя будынкi. Як бачна рос і развіваўся горад Пінск, багатае было яго жыццё на падзеі, але ўспомнім найболей важныя этапы ў яго развіцці.

Прыпынак другі: дзядзінец (плошча Леніна).

Аб'екты паказу: Пінскае гарадзішча, Калегіум езуітаў, Музей Беларускага Палесся.

Пінск упершыню згадваецца ў Іпацьеўскім летапісу з 1097 г. У той час ён належаў кіеўскаму князю Святаполку Ізяславічу. Горад быў размешчаны на левым беразе ракі Піны, і таму з моманту свайго ўзнікнення быў прыстасаваны да абароны.

Тры ланцугі ўмацаванняў з насыпных валаў з магутнымі дубовымі сценамі па грэбні, падпяразаныя па вонкавым боку падножжаў вялікімі равамі, склалі агульную працягласць лініі абароны горада. Дзядзінец умацоўваўся валам і ровам, якія абыходзілі яго з захаду, поўначы і ўсходу. Умовы мясцовасці пінскага левабярэжжа, не меўшага натуральных перашкод, дазвалялі развівацца гораду ў заходнім, паўночным і ўсходнім кірунках, што і абумовіла яго падковападобную (дугападобную) форму. Развіццё горада ў паўднёвым кірунку было немагчымым з прычыны размяшчэння дзядзінца непасрэдна на беразе ракі Піны. Вакольны горад, які разрастаўся каля дзядзінца, і прыдбаўшы падковападобную форму, быў звязаны з ім праз выязныя вароты дзядзінца, размешчаныя ў яго паўночнай частцы. Адным з асноўных элементаў старажытнага горада быў гандаль. Гандлёвы пляц размяшчаўся каля ўезду ў дзядзінец з паўночнага боку. Асноўныя транспартныя магістралі для гандлю знаходзіліся ў заходнім, паўночным і ўсходнім накірунках. Гэта вяло да

фарміравання радыкальнай планіроўкі горада. Уезд на дзядзінец быў адзін – з паўночнага боку. Уезд у вакольні горад адбываўся праз 8 рознатыпавых варот з мастамі праз равы: Замкавыя, Спаскія, Траецкія, Ляшчынскія, Галоўныя, Берасцейскія, Уладычыны, Ясельдскія. Траецкія і Уладычыны вароты мелі царкоўныя памяшканні, а Галоўныя – пад’ёмны мост. Над праездам Галоўных варот цяплілася лампада перад абразам абаронцы і патрона горада – Святога Хведара Цірона, а ў падбашаным склепе змяшчалася турма – “замкавае шанцаванне”. У Галоўных варот пастаянна знаходзіўся “каўнер”, абавязкам якога было “вароты сцерагчы” і “на гару клікаці, ходзіці”. Горад развіваўся па радыяльна-паўкальцавой схеме. Яшчэ ў старажытны перыяд сфарміравалася яго першае паўкола, якое ахапіла дзядзінец з захаду, поўначы і поўдні. Археалагічнымі раскопкамі выяўленыя чатыры старажытныя вуліцы: дзве з іх былі накіраваныя радыяльна, ад дзядзінца да вонкавага вала, дзве іншыя – паўкальцавыя, паўтаралі абрысы вала. Вуліцы мелі драўляную вымастку, двары размяшчаліся паабাপал і агароджваліся частаколамі. У XVI ст. у горадзе налічвалася каля 40 вуліц. Сюды ўвайшлі таксама рознага роду “вулачкі”, завулкі, праезды, праходы і г.д. Крыніцамі для назвы вуліц служылі асабістыя імёны князёў і гараджан, геаграфічныя назвы, прыродныя ўмовы мясцовасці, рамесныя заняткі часткі мяшчан, нацыянальная прыналежнасць жыхароў. Шэсць вуліц звязвалі горад з берагам ракі Піна.

У 60-я гг. XVI ст. склаліся тры асноўных магістральных напрамкі, якія вызначылі затым гарадскія восі: заходні напрамак намеціла дарога на Брэст-Літоўск, усходні – вуліца Вялікая Спаская, паўночныя – Гарадзішчанская. У цэлым вулічная сетка фарміравалася маляўніча і адносна свабодна, не адрознівалася строгай геаметрычнасцю. Ад брамы вуліцы разгаліноўваліся, утвараючы некалькі напрамкаў, з якіх вылучаліся галоўныя, што ішлі да цэнтра, і другасныя, якія мелі мясцовае значэнне. Вуліцы ў сваёй большасці былі невялікімі, у 10–30 двароў. Масціліся лесам,

што было асабліва важна ва ўмовах вялікай балоцістасці гарадской тэрыторыі. Насціл вырабляўся такім чынам: 2–2,5 метровыя плахі шчыльна ўкладвалі ўпоперак падоўжных лаг. Галоўныя вуліцы насцілаліся вялізным дубовым бярвеннем упоперак дарогі, на іх укладвалі падоўжныя падкладзіны, якія пакрываліся часанымі дубовымі палавіцамі. Апошнія былі ўмацаваны па канцах падоўжнымі лагамі (рыгліямі).

Адносна пачатку будаўніцтва Пінскага калегіума няма адзінай думкі. Розныя даследчыкі адносяць гэтую падзею на перыяд паміж 1631 і 1656 гг. Закончана ж узвядзенне трохпавярховага гмаха пад канец 1675 г. У комплексе з касцёлам, які не захаваўся, калегіум займаў дамінуючае месца ў цэнтральнай частцы горада перыяду поздняга сярэднявечча. Ён складаецца з двух карпусоў, стыкаваных ў выглядзе літары “Г”: даўжэйшы арыентаваны на плошчу, карацейшы размешчаны ўздоўж ракі Піна. Вугал іх змацаваны масіўнай вежай-контрфорсам. На трох паверхах былі жылыя і службовыя памяшканні. У дэкоры вокнаў і прасценкаў першага і другога паверхаў прасочваюцца познерэнесансныя рысы. Трэці паверх адзелены ад ніжніх развітым гзымсам, накрыты дахам з фігурным франтонам і прыгожымі завяршэннямі барочнага характару. З-за адсутнасці стылявога адзінства пабудовы па сённяшні дзень выказваецца меркаванне аб неадначасовасці ўзвядзення розных яе частак.

Калегіум езуітаў прадстаўляе сабой жаўтлявы будынак арыгінальнай архітэктурны, які відаць адусюль, ён і сёння дзівіць вялікімі памерамі, грунтоўнасцю, або, дакладней сказаць, суровай прыгажосцю. І цяжка прадставіць, што калегіум быў зусім невялікім ў параўнанні з касцёлам Святога Станіслава, які па праву лічыўся самым вялікім ва ўсім Вялікім Княстве Літоўскім. Кажуць, што ў яснае надвор'е з яго званіц была бачная тэрыторыя цяперашняй Украіны. На жаль, храм, які паслядоўна паслужыў каталікам, праваслаўным і ўніятам быў узарваны ў 1953 г., падчас кампаніі ваяўнічага атэізму.

Што датычыцца калегіума, то ён быў пабудаваны на сродкі магната Станіслава Альберта Радзівіла, канцлера Вялікага Княства Літоўскага. Пасля скасавання ў 1773 г. ордэна езуітаў, будынак служыў у якасці праваслаўнага кляштара, а з 1918 г. ён зноў стаў уласнасцю каталіцкага прыходу. Архітэктурнае рашэнне фасадаў калегіума даволі ўнікальнае. На беларускіх землях заўсёды быў характэрны сінтэз некалькіх стылявых кірункаў. У дадзеным выпадку, гэта досыць рэдкае аб'яднанне асобных адметных рыс, характэрных для рэнесанса і барока.

Унутраная планіроўка калегіума мела калідорную схему. На першым паверсе размяшчаліся класы, агульная сталовая і гаспадарчыя памяшканні. На другім і трэцім – лабараторыі, бібліятэка, а таксама жылыя памяшканні вучняў і манахаў. Асобныя памяшканні былі распісаныя насценнымі фрэскамі (школьны тэатр, шэраг класаў). Шматлікія каміны і печы ўпрыгожаныя кафлянымі пліткамі ў асноўным зялёнага колеру з геаметрычным і салярным арнамантам. Пад калегіумам знаходзіліся вялікія склепы, якія цяпер часткова засыпаныя зямлёй. Уяўляе таксама цікавасць і ацалелы вялікі гадзіннік-куранты, размешчаны ў цэнтры фронтона тарца будынка, звернутага некалі да касцёла.

Музей Беларускага Палесся

Новы этап жыцця калегіума наступіў у 1980 г., калі было прынята рашэнне аб поўнай яго перадачы Музею Беларускага Палесся. Пасля працяглай рэстаўрацыі ў 1996 г. абноўлены музей прыняў першых сваіх наведвальнікаў.

Магутныя сцены калегіума захоўваюць дыханне вечнасці. Калісьці тут блісталі красамоўствам знакамітыя прафесары. Езуіты змаглі стварыць тут самую перадавую ў Еўропе сістэму адукацыі. Яны вучылі бясплатна, даючы шанц стаць адукаванымі людзьмі бедным і багатым, не робячы розніцы паміж каталікамі і праваслаўнымі, полацкі і пінскі калегіумы лічыліся лепшымі ў ВКЛ – поўны курс навучання (12–13 гг.) забяспечваў універсітэцкі ўзровень

ведаў, з той толькі розніцай, што тут не прысуджаліся навуковыя ступені.

У ліку знакамітых выпускнікоў калегіума былі гісторык, паэт, рэлігійны і грамадскі дзеяч Адам Нарушевіч (1733–1796 гг.), публіцыст і педагог Анастас Людвіг Керсніцкі (1678–1733 гг.), філосаф, географ, гісторык, педагог і рэлігійны дзеяч Кароль Варвіч (1717–1793 гг.) палітычны і гаспадарчы дзеяч, рэфарматар Матэуш Бутрымовіч (1745–1814 гг.) і інш.

А сёння пад высокімі сценамі будынка размясціліся маляўнічая галерэя, дзіцячая школа мастацтваў, Музей Беларускага Палесся .

Цяпер у музеі знаходзіцца звыш 76 000 экспанатаў, якія распавядаюць пра прыроду, гісторыю і этнаграфію Палесся. У багатай археалагічнай калекцыі музея – дзіўныя знаходкі: косці маманта, шарсцістых насарогаў і іншых прадстаўнікоў палескай фауны эпохі каменнага веку, кераміка і бронзавыя ўпрыгожванні з магільнікаў зарубінецкай культуры. У нумізматычнай калекцыі – 8 манетных скарбаў, рэдкія антычныя, а таксама польскія, літоўскія, шведскія манеты.

У экспазіцыі залы этнаграфіі сярод народных гарнітураў, керамічнага і плеценага посуду, прадметаў побыту, прылад працы – цікаўны экспанат – драўляны ровар, зроблены селянінам з вёскі Багданаўка В. Ільючыкам. Нязменнай папулярнасцю карыстаецца выстава гарадскога побыту мяжы XIX–XX стст. Тут узноўлен інтэр’ер пінскай кватэры стогадовай даўнасці. Этнаграфічную тэму працягвае выстава, прысвечаная пяцістагадовай гісторыі яўрэяў Пінска.

Гонар музея – маляўнічая галерэя, якая налічвае звыш 2 000 карцін, сярод якіх – творы вядомых мастакоў І.К. Айвазоўскага, В.М. Васняцова, К.Я. Макоўскага, В.Р. Перова, В.Д. Паленава, Л.І. Саламаткіна, Ю. Пэна, І.І. Шышкіна; маляўнічыя палотны, якія належалі Радзівілам – партрэт гетмана ВКЛ Міхала Вішнявецкага, Крысціны Радзівіл і Марыі дэ Касцелян – жонкі Антонія Радзівіла; карціны сучасных мастакоў – Н.І. Шчаснай, В.К. Гоманова,

В.В. Кузьміча, П.С. Крохалева, В.Ф. Сумарава,
М.М. Селяшчука і інш.

Прыпынак трэці: вуліца Леніна.

Аб'екты паказу: Былая гасцініца “Ангельская”, касцёл Унебаўзяцця Найсвяцейшай Панны Марыі, будынак гімназіі, Палац Бутрымовіча.

Былая гасцініца “Ангельская”

Будынак, які некалі належаў Мойшы Шмідту ў гісторыю Пінска ўвайшоў як гасцініца “Ангельская”. Гэта элегантнае трохпавярховае збудаванне ў стылі мадэрн. Будаўнікі пакінулі незаштукатураны надпіс на польскай мове “*A.L. Goldberg Spizidaz komisowy*” (Камісійны продаж А.А. Гольдберга). Да 1939 г. будынак выкарыстоўваўся вельмі шырока. У ім размяшчаліся крамы, у тым ліку лепшая ў горадзе крама адзення і галантарэі Кагана, паштовае прадстаўніцтва і жыллё. Аб краме адзення казалі, што чалавек мог увайсці сюды абсалютна голым, а выйсці апранутым і абутым з іголачкі, у фрак, кацялку, туфлях, пальчатках і з кіем. Гасцініца “Ангельская” адрознівалася не толькі мэбляй і інтэр'ерамі. Тут у кожным нумары быў тэлефон, што рабіла яе надзвычай зручнай для дзелавых людзей. А завяршыўшы справы, можна было зазірнуць у рэстараны “*Ritz*” і “*Парадиз*” (“Рай”). Кабарэ славілася “фурданц’еркамі” – дамамі для танцаў (так іх звалі пінчане), прыезджымі дзяўчынамі, якія зараблялі гэтым сабе на жыццё. У 1939 г. будынак быў нацыяналізаваны і прыстасаваны пад сямейны інтэрнат лётчыкаў. Вайна пашкадавала яго больш за іншыя будынкi. З канца 1945 г. ў ім адначасова размясціліся электратэхнікум і ўлікова-кредытны тэхнікум. А былая гасцініца (другі паверх) на некалькі дзесяцігоддзяў зноў прыняла сем’і вайскоўцаў. На першым паверсе тут працавала цырульня і крама. У выніку татальнага зносу гістарычнай забудовы вакол цэнтральнага пляца горада будынак Шмідта пасля езуіцкага калегіума застаўся помнікам горадабудаўніцтва, які найбольш захаваў

свой непаўторны архітэктурны стыль. У сённяшні час тут працуе цырульня, згодна з ранейшай традыцыяй маюцца крамы.

Касцёл Унебаўзяцця Найсвяцейшай Панны Марыі

З усіх куткоў Старога горада добра бачны чарапічны дах з прыгожай вежкай – сігнатурай і высокай чатырох'яруснай званіцай. Але асабліва прыгожы ансамбль кляштара францысканцаў з боку ракі, да якой звернутыя фасады духоўнай семінарыі з кардынальскім гербам. Былая святыня францысканцаў над воднай роўнадзю Піны – гэта візітная картка Пінска.

Гісторыя гэтай мясціны сягае у глыбіню стагоддзяў. Больш за паўтара стагоддзя запатрабавалася паслядоўнікам Францыска Асізкага – заснавальніка аднайменнага каталіцкага манаскага ордэна, каб з Італіі распаўсюдзіць свой уплыў і на Палессе. Не абцяжараныя асабістай маёмасцю, з вялікай адданасцю Касцёлу, бясстрашныя місіянеры-францысканцы спачатку трывала замацаваліся ў Заходняй Еўропе. Аднак у Вялікім Княстве Літоўскім, дзе ўплыў праваслаўя быў даволі моцным, на поўных правах яны з'явіліся толькі пасля заключэння Крэўскай уніі ВКЛ з Польскай дзяржавай 1385 г. Агульнапрынятай датай заснавання драўлянага касцёла францысканцаў у нашым горадзе лічыцца 1396 г. Спрыяў гэтаму князь Пінска, Турава і Старадуба Зігмунд Кейстутавіч у памяць аб сваім вадохрышчы манахам-францысканцам. Асвяціў касцёл віленскі біскуп Андрэй Васіла. Тады ж драўляныя будынкі ордэна з'явіліся ў паўднёва-ўсходняй ускраіне горада. Сёння гэта квартал, абмежаваны вуліцамі Харужай, Леніна, Камсамольскай і ракой Пінай. Францысканцы заўсёды клапаціліся аб уладкаванні кляштараў, прыгажосці храмаў. У Пінску да ўзвядзення каменнага касцёла яны прыступілі ў 1510 г., выкарыстоўваючы матэрыял прыйшоўшых у непрыдатнасць гарадскіх будынкаў. Касцёл стаў сапраўдным пінскім свяцілішчам, падзяліўшы разам з гараджанамі выпрабаванні, якія выпалі на іх долю.

Неаднаразова гарэў (1618, 1648, 1706, 1921 гг.), падвяргаўся разграбленню і апаганенню, аднак адраджаўся, аднаўляўся вельмі хутка. Галоўны будынак у архітэктурным комплексе – трохнефны барочны касцёл, у якім дамінуе сярэдні, цэнтральны неф, перакрыты паўкруглымі зборамі. Два бакавых нефы амаль непрыкметныя, мала бачныя. Яны як бы падтрымліваюць асноўны, падкрэсліваюць яго. Галоўны фасад касцёла мае вельмі прывабны выгляд. Ён дэкараваны барочнымі карнізамі, нішамі, паяскамі, пілястрамі, каваной рашоткай гаўбца, завершаны складанакампазіцыйным фігурным франтонам з двума вежкамі па баках.

Інтэр'ер касцёла аформлены барочнай драўлянай скульптурай, арнаментальным разьбярствам і фрэскамі. Самую вялікую каштоўнасць уяўляе разьбяны залачоны амбон, дзе больш 70 скульптур, у большасці пакрытых ліставым золатам. Мяркуецца, што галоўным майстрам разьбярства па дрэве быў Ян Шмыт – мастак, працы якога сустракаюцца ў шматлікіх месцах. У 1909 г. мастак Станіслаў Рудзінскі распісаў арнаментам зборы і падкружныя аркі, а мастак Браніслаў Вішнеўскі на сценах прэсвітэрыя выканаў дзве фрэскі – “Здыманне з крыжа”, “Глыбокая пашана вяшчуноў”. У храме захоўваюцца і маляўнічыя работы вобразаў, а таксама старажытныя каштоўныя тканіны, вырабы з металу і каменя. Дапаможныя, службовыя будынкi кляштара, якія прымыкаюць да касцёла з боку ракі, утвараюць разам з ім некалькі ціхіх і ўтульных унутраных панадворкаў, аб наяўнасці якіх, гледзячы звонку, амаль нельга здагадацца. Вельмі падобныя адзін на аднаго, не вельмі выразныя службовыя пабудовы маюць калідорную сістэму планіроўкі. Іх тарцы завершаныя барочнымі франтонамі, якія надаюць гэтым двух-, трохпавярховым будынкам больш жывапісны выгляд. Увесь ансамбль займае вялікую прастору паміж галоўнай вуліцай і ракой і па сваім вялікім выглядзе нават чымсьці нагадвае знакамiты на ўвесь свет кракаўскі Вавель.

На гэтай жа вуліцы размешчаны былы будынак гімназіі. Ён быў пабудаваны ў 1852–1853 гг. для пяцікласнай

дваранскай вучэльні, пасля яе закрыцця тут, у 1858 г., адчынаецца сямікласная гімназія. У 1861–1863 гг. яе вучні прынялі ўдзел у нацыянальна-вызваленчым руху і паўстанні, за што адбылося паніжэнне статусу ўстановы да рэальнай гімназіі, а затым рэальнай вучэльні. У польскі перыяд (1921–1939 гг.) тут знаходзілася мужчынская гімназія, у савецкі час – сярэдняя школа, сёння – аддзел адукацыі Пінскага гарвыканкама. У свой час у сценах гэтай установы вучыліся знакамітыя людзі. Гэта першы прэзідэнт Ізраіля і навуковец-хімік Хаім Вейцман, акадэмік архітэктуры І.У. Жалтоўскі і іншыя.

Палац Бутрымовіча (1784–1790)

Шматпакутны пінскі палац! Апошнія пяцьдзесят гадоў ён у прамым сэнсе слова павольна паміраў. Што ж здарылася з пінскім “мурам” або “франтам”, як яго звалі ў сваіх успамінах вядомыя вандроўцы і пісьменнікі? Перш чым адказаць на гэтае пытанне, зазірнем у гісторыю будаўніцтва. А звязаная яна з імем гарадскога суддзі і пінскага падстарасты Мацея Бутрымовіча (1745–1814 гг.), які адыграў істотную ролю ў развіцці палескага рэгіёну. Гэты чалавек першым з землеўладальнікаў той эпохі прыступіў да меліярацыі забалочаных тэрыторый, фінансаваў пракладку новых дарог, аказваў усялякае садзейнічанне будаўніцтву Агінскага і Каралеўскага каналаў. Менавіта пры ім г. Пінск атрымаў сувязь з Чорным і Балтыйскім марамі. Мацей Бутрымовіч першапачаткова планаваў пабудаваць палац на беразе Піны. Але ў то час у шчыльна забудаваным уздоўж ракі горадзе не апынулася падыходзячай пляцоўкі для такога буйнага аб'екта. Таму выбар упаў на ўчастак зямлі, дзе знаходзіўся абарончы роў. 7 верасня 1784 г. ў гонар прыезду ў Пінск караля Польшчы Станіслава Аўгуста Панятоўскага у падмурак закладзенага палаца была апушчаная шылда з надпісам. І гэтую дату прынята лічыць пачаткам стварэння ў Пінску архітэктурнай славытасці. Палац узвялі па праекце архітэктара К. Шыльдгаўза. Архітэктар стварыў строга сіметрычную

кампазіцыю, цэнтральная частка якой – круглая зала – была некалькі высунутая на багата дэкараваную тэрасу галоўнага фасада. З залы, вынікаючы з восі сіметрыі, можна было патрапіць у вестыбюль і на парадны ганак або праз 2 бакавых выходы ў малыя прастанутныя залы і кабінеты. Усе парадныя памяшканні палаца размяшчаліся ў галоўным, цэнтральным корпусе. У бакавых крылах-карпусах знаходзіліся жылыя пакоі і кабінеты. Цокальны паверх адводзіўся пад гаспадарчыя памяшканні і пакоі для прыслугі. Памяшканні палаца размяшчаліся па калідорнаму і анфіладнаму прынцыпах, такім чынам, што залы галоўнага корпуса ўтваралі 2 раўназначныя лініі, пераходзячыя з дапамогай кутніх зал з адмысловымі вонкавымі ўваходамі ў левы і правы каскады памяшканняў бакавых карпусоў. Сцены па ўсім перыметры будынка былі раззеленыя пілястрамі, ваконныя праёмы ўпрыгожвалі франтоны, фасадны дэкор завяршаў кампазіцыю палаца. Яшчэ пры закладцы падмурка выявілася, што трапіў ён на так званыя пльвуны і крыніцу. Таму ў грунт было забіта 40 дубовых пал, а з іншага боку паклалі сухія альховыя калоды і толькі потым на іх – падмурак.

Падмурак будучага будынка, якому патрэбна было на працягу стагоддзяў вытрымоўваць залішняю абвадненасць дадзенай тэрыторыі, праектаваўся асобна. Тады ж была збудаваная дрэнажная сістэма, яна рэгулявала ўзровень грунтовых вод каля сцен палаца, і паспяхова працавала да 60-х гадоў XX ст. Палац уяўляе сабой аднапавярховы будынак з высокім цокальным паўпаверхам. П-вобразная планавальная канфігурацыя стварыла парадны двор, раззелены старым садамі, які спускаўся прама да Піны. Калі разліваліся палескія рэкі і вада засцілала гарызонт, над затопленымі наваколлямі ганарліва ўзвышаўся “мур”, які стаяў у самім сэрцы Палесся. Раскошны інтэр'ер палаца пасля моцнага пажару ў 1901 г., на жаль, не захаваўся. Былі згублены карціны галандскіх майстроў, старадаўнія венецыянскія люстры, усходнія дываны, габелены і калекцыя слуцкіх паясоў. Ёсць меркаванні, што ў гады

Першай сусветнай вайны былі вывезеныя шматлікія працы Напалеона Орды.

Рэстаўрацыя Палаца Бутрымовіча пачалася ў 2007 г. з капітальнага рамонту даху. На сродкі абласнога і гарадскога бюджэтаў адноўлены фасад будынка, выканана ўнутранае аздабленне двух яго паверхаў, зноў падведзеныя інжынерныя сеткі.

Сёння тут знаходзіцца Палац шлюбаў, размяшчаецца філіял Музея Беларускага Палесся. Вядома, што пасля паўстання К. Каліноўскага ў 1863 г. у гэтым палацы нейкі час жыў і працаваў майстра гістарычнага пейзажу, асветнік, заснавальнік беларускага піянізму, вядомы на ўвесь свет мастак Напалеон Орда. Менавіта тут яго прыюціла родная сястра славутага мастака Гартэнзія, якой у гэты час належыў палац.

Жылая забудова ў прадмесці Каралін

У 1506 г. некалькі яўрэйскіх сем'яў утварылі ў Пінску яўрэйскую абшчыну.

9 жніўня 1506 г. пінскі князь Яраслаў дараваў “Дакумент аб правах” для стварэння яўрэйскага паселішча на піншчыне. Дакумент уключаў дазвол на будаўніцтва сінагогі і адвядзенне часткі зямлі пад могілкі.

Першапачаткова ў паселішчы пражывала каля 75 яўрэяў. А ўжо праз 150 гадоў яўрэйская абшчына налічвала каля тысячы чалавек, што складала каля 20 % ад агульнага насельніцтва Пінска. Яўрэі займаліся гандлем, рамёствамі, давалі пазыку пад адсоткі, збіралі падаткі, займаліся імпартам вырабленых тавараў і вывазам леса.

У 1690 г. пінскі стараста Ян Кароль Дольскі на месцы Загор'я, дзе ў асноўным пражывала яўрэйскае насельніцтва, заклаў гарадское прадмесце і даў яму сваё імя Каралін. Яўрэі на свой лад сталі зваць мястэчка Каралін.

Першая вуліца, з якой пачалася забудова прадмесця Каралін, неаднаразова змяняла сваю назву. Спачатку яна была Каралінская і даходзіла прыкладна да месца, дзе знаходзіцца сучасная сінагога. Потым вуліца стала даўжэй, на ёй з'явіўся бернардынскі кляштар, у гонар якога яе

пераназвалі ў Бернардынскую, а назва Каралінская перайшла да перасякаючай яе вуліцы (сучасная вул. Іркуцка-Пінскай дывізіі), якая, мінуючы міма каралінскага замка, ператваралася за межамі прадмесця ў Лунінецкую дарогу.

У XVII–XVIII стст. Пінск і суседні Каралін (які затым стаў часткай Пінска) былі прасякнутыя хасідыцкім рухам. Яўрэяў у канцы стагоддзя ў горадзе было ўжо каля 2 тыс.

На працягу XVIII ст. ў прадмесці Каралін былі пабудаваны фанерная і запалкавыя фабрыкі, млын, суднабудаўнічы завод і інш. прадпрыемствы.

Напапярэдадні Другой сусветнай вайны насельніцтва Пінска (каля 40 %) складалася з яўрэяў.

Гады Халакоста і эміграцыя прывялі да таго, што ў сённяшні час у Пінску пражывае каля 600 яўрэяў. Але абшчына жыве актыўным жыццём, па-ранейшаму захоўвае свае культурныя традыцыі і рэлігію.

На разваліны старой сінагогі дагэтуль прыязджаюць яўрэі з ўсяго свету дзеля правядзення малітваў.

У прадмесці Каралін нарадзіліся, жылі і вучыліся першы прэзідэнт Ізраіля Хаім Вейцман, прэм'ер-міністр гэтай краіны Голда Меір, нобелеўскі лаўрэат па эканоміцы Сайман Каваль, трэнер чэмпіёна свету па шахматах Анатоля Карпава Сямён Фурман, продкі аднаго з заснавальнікаў кампаніі *Microsoft* Стыва Балмора. У савецкія часы пляц прадмесця прыкметна скараціўся, ад яго засталася некалькі кварталаў каменных і драўляных жылых хат, якія захавалі характар забудовы Караліна з уласцівай яўрэйскай адметнасцю.

Прыпынак чацвёрты: вул. Кулікава – вул. Кірава

Аб'екты паказу: Палескі дзяржаўны ўніверсітэт, касцёл Карла Барамея.

Установа адукацыі “Палескі дзяржаўны ўніверсітэт” створана 5 красавіка 2006 года Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь А.Р. Лукашэнкі. Рэспубліканскім

органам кіравання ўніверсітэтам з'яўляецца Нацыянальны банк Рэспублікі Беларусь.

Ва ўніверсітэце навучаецца звыш 4 тыс. студэнтаў.

Універсітэт ажыццяўляе падрыхтоўку кадрў з вышэйшай адукацыяй па наступных спецыяльнасцях і спецыялізацыях:

“Эканоміка і кіраванне на прадпрыемстве”, “Бухгалтарскі ўлік, аналіз і аўдыт”, “Камерцыйная дзейнасць”, “Фінансы і крэдыт”, “Банкаўская справа”, “Маркетынг” “Фізічная культура”, “Турызм і гасціннасць”, “Біялогія”, “Садова-паркавае будаўніцтва” і “Прамысловае рыбалоўства”.

Змест навучання вызначаецца вучэбнымі планамі і праграмамі, зацверджанымі Міністэрствам адукацыі.

Падрыхтоўка будучых спецыялістаў ва ўніверсітэце праводзіцца на 13 кафедрах чатырох факультэтаў:

- эканамічнага;
- банкаўскай справы;
- здаровага ладу жыцця;
- біятэхналагічнага.

Матэрыяльна-тэхнічная і вучэбна-матэрыяльная базы дазваляюць на належным узроўні ажыццяўляць вучэбны працэс, які арганізаваны ў 3-х вучэбных карпусах. Універсітэт забяспечаны бібліятэкай і чытальнымі заламі, навукова-даследчымі лабараторыямі, вучэбнымі памяшканнямі, вучэбнымі аўдыторыямі, абсталяванымі сродкамі тэхнічнага забеспячэння для вучобы і культурна-масавых мерапрыемстваў, капіравальна-размнажальнай і выдавецкай базай. Уведзеныя ў эксплуатацыю ўніверсальны спартыўны комплекс “Хваля”, лядовая арэна, стадыён з лёгкаатлетычнымі дарожкамі і сектарамі, плавацельны і скачковы басейны, універсальная спартыўная зала, маюцца камбініраваныя пляцоўкі па тэнісу, валејболу і баскетболу.

Міжнароднае супрацоўніцтва ўніверсітэта ажыццяўляецца ў рамках сумесных адукацыйных, культурных, навуковых праграм і праектаў. Арганізаваны

сістэматычны абмен студэнтамі і выкладчыкамі з замежнымі вышэйшымі ўстановамі адукацыі. Паспяхова рэалізуюцца дамовы, з такімі ВНУ, як Фінансавы ўніверсітэт пры Урадзе Расійскай Федэрацыі (Масква), Санкт-Пецярбургскі дзяржаўны ўніверсітэт эканомікі і фінансаў, Санкт-Пецярбургскі дзяржаўны ўніверсітэт фізічнай культуры імя П.Ф. Лесгафта, Універсітэт банкаўскай справы Нацыянальнага банка Украіны (Львоў), Універсітэт прыкладных навук (Анхальт, Германія). Адным з найважнейшых міжнародных партнёраў з'яўляецца Нямецкі федэральны банк, супрацоўніцтва з якім ажыццяўляецца ў рамках дамовы апошняга з Нацыянальным банкам Рэспублікі Беларусь. Нярэдкамі гасцямі ўніверсітэта з'яўляюцца прадстаўнікі дзелавых колаў і дыпламатычных місій замежных дзяржаў.

У ПалесДУ працуюць 13 калектываў мастацкай самадзейнасці (з іх 2 маюць званне народнага), 20 спартыўных секцый.

Усе студэнты ўніверсітэта маюць магчымасць займацца грамадскай, культурнай і спартыўна-масавай працай, а таксама наведваць музей ўніверсітэта, у якім прадстаўлена каля 4 000 экспанатаў. Створаны метадычны Цэнтр ідэалагічнай і выхаваўчай працы, асноўнай задачай якога з'яўляецца аказанне метадычнай дапамогі прафесарска-выкладчыцкаму складу, куратарам вучэбных груп, загадчыкам кафедрам, дэканам факультэтаў, педагагічным работнікам інтэрната ў арганізацыі і правядзенні ідэалагічнай і выхаваўчай працы.

Сацыяльна-бытавыя ўмовы ва ўніверсітэце адпавядаюць сучасным патрабаванням. Маецца студэнцкая вёска і 5 інтэрнатаў блокавага тыпу, пакоі абсталяваныя тэлевізарамі, халадзільнікамі. Для агульнага карыстання: чытальныя залы, пакоі адпачынку, камп'ютарныя класы, трэнажорныя залы, пральня – абсталяваная аўтаматычнымі пральнымі машынамі, пакоі для сушкі бялізны, памяшканне для захоўвання гародніны і інш.

Ва ўніверсітэце 3 сталовыя, 5 буфетаў, працуе кропка выноснага гандлю ў холе на лядавай арэне на 30 пасадкавых месцаў.

Медыцынскае абслугоўванне ажыццяўляецца ў медыка-аднаўленчым цэнтры, а таксама ў лячэбна-прафілактычных установах горада.

Таму можна з упэўненасцю сказаць, што Палескі дзяржаўны ўніверсітэт паспяхова развіваецца і мае цудоўную будучыню.

Касцёл Карла Барамея

У 1782 г. на паўднёва-ўсходняй ускраіне пінскага прадмесця Каралін быў пабудаваны каменны касцёл, вядомы на цяперашні час як касцёл Карла Барамея. І сёння, ідучы па вуліцы Кірава, нельга не спыніць увагі на гэтым белым па-свойму маляўнічым будынку.

Вялікай таўшчыні сцены, масіўная, крэпасная вежа, падземныя хады дазваляюць хутчэй вясці размову аб абарончым стылі гэтага збудавання, чым аб малітоўным. Касцёл з'явіўся на зыходзе пышнага барока і пачатку велічнага класіцызму. Аб гэтым сведчыць камбінацыя шатра з шаломам, які вянчае званіцу, і небагаты дэкор інтэр'еру. Сам жа храм абуджае ўспамін аб даўно адышоўшым у гісторыю абарончым дойлідстве.

Першапачаткова касцёл быў пабудаваны з дрэва ў 1695 г. і прадназначаўся для членаў ордэна – ксянзоў-камуністаў. Назва “камуністы” зусім не датычыцца адзінай партыі савецкага перыяду, якая да таго ж была атэістычнай, а звязана з пэўнай назвай ордэна “ксяндзы свецкія, што жывуць у камуне”.

Дзейнасць гэтага ордэна была скіравана на навучанне і духоўнае выхаванне моладзі. У 1770–1782 гг. касцёл перабудаваны ў каменны і ў 1784 г., асвечаны пад імем святога Карла Барамея.

Карл Барамей – адзін з вядомых дзеячаў каталіцкай царквы часоў контррэфармацыі, паходзіў з заможнага італьянскага роду, быў у радстве з Папай рымскім і

з'яўляўся кардыналам-епіскапам Мілана. Кананізаваны ў святыя.

Пасля Вялікай Айчыннай вайны касцёл у Караліне працягвае дзейнічаць па рымска-каталіцкаму абраду. Аднак у 1960-е гады яго зачыняюць. Будынак прыйшоў у запусценне і апынуўся на мяжы разбурэння. Каб выратаваць помнік архітэктуры, мясцовыя ўлады вырашылі рэстаўраваць яго пад гарадскую канцэртную залу. Праект мінскіх навукова-рэстаўрацыйных майстэрняў адрозніваўся арыгінальнасцю і адпавядаў пажаданню пісьменніка Уладзіміра Караткевіча: “Трэба зберагчы гэтую барочную цацку, якой мог бы ганарыцца любы горад Еўропы”. Праўда, з-за беднасці сродкаў не ўладкаваны быў зімовы сад, а побач – кафетэрыі.

Рэстаўравана была зала камернай музыкі з выдатнай акустыкай, дзе ўсталявалі камп'ютарны арган амерыканскай фірмы “Аллон”, музычныя інструменты гэтай фірмы вядомыя ў 160 краінах свету. Па сённяшні дзень у касцёле працуе канцэртная зала, дзе гучыць гэты арган.

Прыпынак пяты: вул. Іркуцка-Пінскай дывізіі.

Аб'ект паказу: вучэбны корпус УО “ПалесДУ”, універсальны комплекс “Хваля”.

Хуткі агляд комплексу і далей група, аглядаючы гістарычныя аб'екты, вяртаецца па набярэжнай да цеплахода, на якім працягне сваю экскурсію па славутым горадзе Пінск.

Лекцыя 5.2. Краязнаўча-культурная спадчына роднага краю, яе ахова і выкарыстанне

*1. Палескі рэгіён, яго асаблівасці і адметнасці.
Асноўныя накірункі краязнаўчай работы па вывучэнню
Палесся.*

*2. Пінск і Піншчына. Матэрыялы па гісторыі і
культуры пінскага рэгіёна.*

*3. Агульная характарыстыка прыродных умоў
Піншчыны.*

***1. Палескі рэгіён, яго асаблівасці і адметнасці.
Асноўныя накірункі краязнаўчай работы па вывучэнню
Палесся***

Калі з пункту гледжання гістарычнай геаграфіі лічыць Палессе краем, дык найлепшымі ў сэнсе доказаў крыніцамі з'яўляюцца старажытныя карты. Гэта творы, што ўзніклі прыкладна з XV ст. і да пачатку XX ст. Але для больш паглыбленага вывучэння тэндэнцый сучаснага развіцця рэгіёна неабходна звяртацца і да падрабязных карт блізкага да нас часу (тапаграфічныя карты другой паловы XX ст.). Назва “Палессе” як абазначэнне нейкай адметнай зямлі паміж Панямоннем і Падняпроўем, з вялікімі і непраходнымі для звычайных людзей балотамі і пушчамі, ужо са з'яўленнем навуковай картаграфіі (XVI ст.) амаль адразу заняла сваё месца на картах Усходняй Еўропы. Дарэчы, сама тэрыторыя з яе рэкамі (Буг, Мухавец, Ясельда, Шчара, Піна, Прыпяць, Случ і інш.), населенымі пунктамі (Бярэсце, Кобрын, Камянец, Пінск, Гарадок Давыдаў, Тураў, Петрыкаў, Мазыр, Рэчыца і інш.) сустракаецца ў болей нават больш ранніх пісьмовых помніках.

Пра зямлі, што ляжалі па самым краю Айкумены, на поўнач ад Понта і Скіфіі, пісалі яшчэ старажытныя (антычныя) гісторыкі і географы. Так, у творах Герадота, Страбона і Тацыта нярэдка ўпамінаецца Барысфен з прылягаючым наваколлем. Яны паведамляюць пра абшары

балот-азёр, з якіх выцякаюць мясцовыя рэкі. Сучаснікам вядома назва “Герадотава мора”, існаванне якога ўжо ў нейкай ступені пацвярджаецца даследаваннямі. Ва ўсякім разе гэтыя агромністыя забалочаныя прасторы маглі ўспрымацца падобнымі да мора, асабліва падчас паводак. Але пазнейшая традыцыя еўрапейскай картаграфіі прымушала складальнікаў карт паказваць вытокі рэк з гор.

Толькі дзе ж тыя горныя вяршыні на Палессі? Таму, відаць, на старажытных “пталемаеўскіх” картах ёсць цікавае выключэнне: Дняпро (Барысфен), які выцякае з возера Амадока, а калі прыглядзецца, то гэта хутчэй палеская Прыпяць. “Пталемаеўскі стыль” будзе яшчэ даволі працягла існаваць (да XVIII ст.), успрымаючы новыя ўдакладненні і тэхнічныя ўдасканаленні. А ўжо на картах “бацькі” польскай картаграфіі В. Вапоўскага (каля 1450–1535 гг.) шэраг рэк неабавязкова маюць горны пачатак, заўважым, што большая частка Усходняй Еўропы атрымала назву “Сарматыя”, Сармацкім зрабілася і Палессе.

На працягу ўсяго XVI ст. Палескі рэгіён папаўняўся чарговымі картаграфічнымі апісаннямі і аб'ектамі. Можна лічыць, што дадзены працэс быў у значнай ступені звязаны і з асваеннем тэрыторыі. І ўсе ж такія картаграфічныя знакамітасці таго часу з-за недахопу дакладнай інфармацыі пазначалі ў сваіх творах на гэтых ці сумежных тэрыторыях Амадоцкае і Сармацкае азёры, якія на самой справе не існавалі, хаця з іх пачынаўся шэраг вядомых палескіх рэк. Не падлягае сумненню, што тыя міфічныя азёры на картах памянёных аўтараў былі ні чым іншым, як вялікімі багнамі.

Першым, хто ўвёў у шырокае выкарыстанне назву “Палессе”, стаў Мікалай Радзівіл (“Сіротка”), карта якога “Вялікае Княства Літоўскае” (1613 г., Амстэрдам) ператварылася ў сапраўдную аснову для еўрапейскага картаграфавання зямель Усходняй Еўропы амаль на ўсё XVII ст. У дзвюх маляўнічых картушах, размешчаных побач з трапна лакалізаванай назвай “Палессе”, прыводзіцца падрабязнае апісанне тагачаснага краю. Відаць, радзівілаўская карта так уразіла Еўропу, што картографы

розных заходніх краін часцяком падавалі гэтую назву больш буйнымі літарамі ў параўнанні з назвай “Берасцейскае ваяводства”, якое з’яўлялася ў тыя часы адной з вядучых тэрытарыяльных адзінак Вялікага Княства Літоўскага, у склад якога ўваходзілі палескія землі.

Далейшым удакладненнем іх картаграфавання з’явілася карта дэ Баплана “Вялікае Княства Літоўскае і Белая Русь”, дзе ў чарговы раз пацвярджалася месцазнаходжанне Палесся. У XVIII ст. на картах Рэчы Паспалітай і ВКЛ назва “Палессе” знаходзілася побач з Пінскам, а да таго яшчэ і пісалі: “Ваяводства Берасцейскае ці Палессе”. Картографы атрымлівалі новую інфармацыю, павялічвалі маштабы сваіх твораў, дзякуючы чаму на тагачасных картах можна ўбачыць вялікую колькасць рознародных аб’ектаў. Да такога тыпу багатых картаграфічных крыніц можна аднесці вялікія па памерах працы, што з’явіліся ў апошнія дзесяцігоддзі існавання Рэчы Паспалітай.

Пасля далучэння Беларусі да Расійскай імперыі ў выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай адміністрацыйна падзеленым стала і Палессе, Піншчына апынулася ў складзе Мінскай губерні, астатняя частка Заходняга Палесся – у Гродзенскай. Паўночны край, Заходняе пагранічча (як тады называліся беларускія губерні) хутка апынуліся ў цэнтры ўвагі ваенна-тапаграфічных служб. Дзякуючы працы, накіраванай для армейскіх патрэб, на свет з’явіліся даволі дасканалыя і падрабязныя карты Беларусі, у тым ліку Палескага краю.

Да гісторыка-геаграфічнага даследвання Палесся прыдатны многія дзясяткі старажытных карт, але сярод іх неабходна выдзеліць, так бы мовіць, “этапныя”, з дапамогай якіх магчыма вывучэнне змяненняў у прыродным асяроддзі, працэсаў асваення тэрыторыі, тапаніміі і міграцыі насельніцтва, тэрытарыяльна-адміністрацыйнага падзелу, камунікацый і інш. Перад сучаснымі даследчыкамі стаіць першасная задача адшукання практычна ўсіх населеных пунктаў і забытых аб’ектаў сацыяльна-эканамічнай

дзеінасці, з тым, каб паказаць дынаміку змяненняў, даць гэтым з'явам аб'ектыўную ацэнку.

Мікратапонімы (мясцовыя назвы ўрочышчаў, палеткаў, сажалак, лясных і палявых дарог, частак паселішчаў, віроў, рачных і забалочаных сенажацяў і інш.) даваліся, асэнсоўваліся і замацоўваліся ў народнай памяці на працягу дзясяткаў, соцень гадоў таму назад. Асобныя з іх не толькі называюць прыродна-геаграфічны аб'ект, але і характарызуюць яго з боку формы, колеру, глыбіні, шырыні, аддаленасці ад іншага аб'екта і інш. Назвы многіх мікратапонімаў звязваюцца з арыгінальнымі паданнямі і легендамі, выяўляюць непарыўную сувязь з падзеямі сівай мінуўшчыны.

Вывучэнне мясцовых назваў дробных географічных аб'ектаў у Беларусі распачалося параўнальна нядаўна. Уласна лінгвістычнае даследаванне беларускіх мікратапанімічных назваў пачалося толькі ў другой палове мінулага стагоддзя, у сувязі з распрацоўкай розных аспектаў анамастыкі, са з'яўленнем грунтоўных прац па тапаніміцы, айканіміі, гідраніміі, географічнай тэрміналогіі і антрапаніміі. Дзякуючы намаганням М. Бірылы, В. Жучкевіча, В. Лемцюговай, Я. Адамовіча, М. Корсакавай, І. Яшкіна, А. Прышчэпчык і інш., у канцы 70-х гг XX ст. у Беларусі склалася даволі актыўная школа мікратапанімістаў. Абагульняючым вынікам дзейнасці гэтых і іншых навукоўцаў стала грунтоўная праца “Мікратапанімія Беларусі” (1974 г.), якая ўключае звыш 9 тыс. назваў, што былі сабраныя ў 1948–1972 гг. у розных рэгіёнах беларускага краю.

Пінскае Палессе – адзін з самых цікавых і самабытных рэгіёнаў нашай краіны, багаты сваёй гісторыяй, своеасаблівай гаворкай яго жыхароў. І калі лексіка-фразеалагічныя і граматычныя асаблівасці мовы мясцовых жыхароў даўно і дастаткова дэтальна вывучаны і апісаны ў навуковых працах, то мікратапонімы краю яшчэ чакаюць сваіх даследчыкаў. Сказанае ў поўнай меры датычыцца, для прыкладу, і в. Купяцічы. Назва вёскі ў народзе звязваецца з

цудадзейным вобразам Маці Божай, які з'явіўся перад шасцігадовай дзяўчынкай Ганнай. На месцы гэтай знаходкі пабудавалі царкву, а потым і манастыр. Ёсць таксама і версія, што ікона была знойдзена сярод балота, яна знайшлася сярод балота, яна была знойдзена на вялікай *купіне* і свяцілася.

Далей гісторыя вёскі звязана з цудатворным абразам і манастыром. З-за адсутнасці пэўных дакументальных запісаў тых часоў уся вядомая інфармацыя зафіксавана ў царкоўнай літаратуры. Так, у кнізе іераманаха Кіева-Пячэрскай лаўры Афанасія Кальнафакійскага “Тэрагіум” (1638 г.) падрабязна апісана гісторыя з'яўлення Купяціцкага вобразу, а таксама некаторыя яго цуды. У 1628 г. кашталянка брэсцкая Апалонія Копец з роду Войнаў пры існуючай праваслаўнай царкве заснавала Увядзенскі Праабражэнскі мужчынскі манастыр. Першыя манахі прыйшлі сюды з Віленскага Святадухавага манастыра. У 30-я гг. XVI ст. у манастыры жыў пісьменнік-палеміст ігумен брэсцкі Афанасій Філіповіч, які ў сваім мастацка-публіцыстычным творы “Гісторыя падарожжа ў Маскву” даў звесткі пра Купяціцкую царкву.

Існуе некалькі версій паходжання назвы вёскі. Прафесар В. Жучкевіч лічыць, што ў аснове яе – прозвішча Купяціч, аднак гістарычна гэта не пацвярджаецца, паколькі ў вёсцы ніколі не было жыхароў з такім прозвішчам. У народзе назву вёскі звязваюць з паняццем “купа” – род, сям'я. Кажуць, што даўней людзі жылі цэлымі родамі – купамі, і было такіх куп пяць, адсюль куп + пяць – Купяцічы. Іншыя мяркуюць, што назва звязана з той вялікай купай у балоце, на якой калісьці з'явіўся вобраз Маці Божай.

Ёсць думка, што назва вёскі звязана з дзеясловам “купляць”. Калісьці вяскоўцы на чаўнах плавалі да месца, дзе можна было купіць ці абмяняць тавар, і месца тое звалася “купча”.

На нашу думку, яшчэ адзін варыянт узнікнення айконіма мае права на існаванне. Калі ўлічыць, што тапонімы на *-ічы-* з'яўляюцца патранімічнымі, якія абазначалі патомкаў па імені або мянушцы іх продкаў, то

Купяцічы – гэта была першапачатковая спадчына нейкага Купца, адсюль: Купец – Купяціч – Купяцічы.

Адзначым, што ўсе версіі паходжання назвы вёскі маюць права на існаванне, прычым агульным ва ўсіх асновах выступае корань *-куп-*.

Што датычыцца мікратапонімаў ваколiц в. Купяцічы, то iх можна размеркаваць па некалькіх групам: паводле старажытнасці паходжання, месцазнаходжання, характэрных адзнак рэльефу і iнш.

Найбольш значную групу ўтвараюць семантычныя (лексіка-семантычныя) мікратапонімы, сярод якіх:

а) назвы, звязаныя з прыродна-геаграфічнымі асаблівасцямі краю (Беражок, Вішанькі, Гай, Глінішча, Калюжы, Копанка, Кустоўе, Палле, Пяскі, Просць);

б) назвы, утвораныя ад уласных імёнаў і прозвішчаў часта гаспадароў былых надзелаў (Кавалёўка, Клумачоўка, Койданава, Янкова);

в) назвы, звязаныя з мясцовымі промысламі, рознымі пабудовамі (Дачы, Домікі, Калодзежык, Каменка, Крыжык, Манастыршчына, Мастыр, Млынавіца, Палігон);

г) так званыя назвы-арыенціры, якія ўказваюць на размяшчэнне аднаго аб'екта адносна iншага (Загароддзе, Падгародны, Садок, Сярэдзіна, Роглес).

Варта адзначыць, што пэўная частка мікратапонімаў ужо страціла арганічную сувязь з тымі ўмовамі, што паслужылі прычынай узнікнення назваў (Захапное, Калюжы, Глінішча, Крыніца), iншыя – узніклі як вынік новых сацыяльна-эканамічных рэалій (Дачы, Домікі, Палігон). Гэтыя абставіны набываюць асаблівае значэнне пры зборы і сістэматызацыі мікратапонімаў у iншых населеных пунктах Пiншчыны.

Яшчэ не ўсё ў нашых вёсках страчана, яшчэ жыве народная памяць, і будзем спадзявацца, што энтузіясты з ліку настаўнікаў, студэнтаў, школьнікаў з уласцівымі iм стараннасцю, настойлівасцю і ўлюбёнасцю ў родныя мясціны будуць даследаваць ваколiцы сваіх населеных

пунктаў, не пакідаючы без увагі ніводнага геаграфічнага аб'екта, ніводнай назвы. У гэтым бачыцца і адна з надзённых задач беларускага краязнаўства пачатку сучаснага XXI ст.

Беларускае Палессе займае большую частку Брэсцкай, Гомельскай, невялікую Мінскай і нязначную Магілёўскай абласцей. Мяжуе з Заходне-Беларускай і прапалескай правінцыямі, на поўдні пераходзіць ва Украінскае Палессе. З захаду на ўсход працягнулася больш чым на 500 км, з поўначы на поўдзень — каля 200 км, плошча больш за 60 тыс. км². Назву атрымала ад вялікай у мінулым лясістасці забалочаных прастораў і пясчаных астравоў сярод балот. Вылучаюць фізіка-геаграфічныя раёны (глядзі карту фізіка-геаграфічнае раянаванне): Брэсцкае Палессе, Загароддзе, Мазырскае Палессе, Прыпяцкае Палессе, Гомельскае Палессе.

Паверхня – патокава-ледавіковая і азёрна-ледавіковая пясчаная нізіна са старажытнымі надпоймавымі тэрасамі, з бліжкім да паверхні ўзроўнем грунтовых водаў. Мае слабы нахіл на паўднёвы ўсход, на невялікім участку (Брэсцкае Палессе) у басейне Буга – на захад. Пераважныя вышыні 100–150 м над узроўнем мора. У найбольш паніжанай частцы нізіны (100–130 м над узроўнем мора) з амаль плоскім рэльефам пашыраны балоты (найбольшыя масівы Паддубічы, Вялікі Лес, Выганашчанскае балота, Грычын, Загальскі масіў) і забалочаныя ўчасткі з пясчанымі дзюнамі, азёрнымі катлавінамі. Трапляюцца асобныя ледавіковыя канцова-марэнныя ўтварэнні – Мазырская града вышынёй да 221 м над узроўнем мора, Хойніцка-Брагінскія вышыні, Юравіцкае ўзвышша. Вялікую ролю ў фарміраванні сучаснага рэльефу адыграла дзейнасць р. Прыпяць і яе галоўных прытокаў.

Палессе вызначаецца багаццем карысных выкапняў, сярод якіх радовішчы калійных і каменнай соляў (Старобінскае, Петрыкаўскае, Давыдаўскае, Мазырскае), нафта, гаручыя сланцы, буры вугаль, торф, ілкловыя і фармовачныя пяскі, каалін, будаўнічыя і абліцовачныя камяні, тугаплаўкія гліны, высокамінералізаваныя і тэрмальныя

воды. Клімат цёплы, няўстойліва вільготны, на паўднёвым усходзе пераходны да лесастэпавага. Сярэдняя тэмпература студзеня ад $-4,4^{\circ}\text{C}$ на захадзе да -7°C на ўсходзе, ліпеня – ад $+18^{\circ}\text{C}$ да $+19^{\circ}\text{C}$. Вегетацыйны перыяд 193–208 сутак. Ападкаў 520–645 мм за год. На Палессі вылучаюцца тры асноўныя вадазборы: Прыпяці – на Прыпяцкай нізіне, Заходняга Буга – на Брэсцкім Палессі, уласна Дняпра – на Прыдняпроўскай нізіне ў Гомельскім Палессі. Асноўная рака – Прыпяць з прытокамі Піна, Ясельда, Бобрык, Цна, Лань, Случ, Пціч, Трэмя, Іпа, Віць, Брагінка (з левага боку), Тур'я, Стаход, Стыр, Гарынь, Сцвіга, Убарць, Славечна (з правага боку); цякуць Дняпро з прытокамі Бярэзіна і Сож; Заходні Буг, Мухавец. Каналы Дняпроўска-Бугскі, Мікашэвіцкі, Агінскі (не дзейнічае). Густая сетка меліярацыйных каналаў і канаў. Найбольшыя азёры: Чырвонае, Выганашчанскае, Чорнае, Спораўскае, Бабровіцкае, Арэхаўскае, Белае. Шмат невялікіх азёр-старыц у поймах рэк. Найбольшыя вадасховішчы: Салігорскае (часткова) на Случы, Лактышы ў пойме Лані, Пагост. Глебы пясчаныя і супясчаныя ў спалучэнні з тарфяна-балотнымі і поймавымі. На Палессі пашыраны своеасаблівыя тыпы шыракалістых і змешаных лясоў. Яны вылучаюцца на фоне вялікіх па плошчы хваёвых бароў і чаргуюцца з вялікімі масівамі нізінных балот. Лясістасць складае 43 %. Ахоўныя тэрыторыі: Прыпяцкі ландшафтна-гідралагічны запаведнік, заказнікі: біялагічныя Спораўскі, Нізоўе Случы, Нізоўе Ясельды, журавінавыя Бабінец, Борскі, Букчанскі, Чырковіцкі, Ялоўскі; батанічныя Веткаўскі, Жыткавіцкі, Радастаўскі, Шабрынскі; гідралагічны заказнік Выганашчанскае. За гады Савецкай улады больш за 1,2 млн. га зямель асушаны і ператвораны ў ворныя землі і сенажаці. У шэрагу выпадкаў меліярацыя і парушэнне ўмоў выкарыстання асушаных зямель выклікалі адмоўныя змены ў асяроддзі: панізілася, а то і страцілася ўрадлівасць дробназалежных тарфянікаў, здараюцца пылавыя буры і пажары на палетках, высахлі значныя плошчы лясоў, непрывабна выглядаюць выпрастаныя каналы на месцы

былых маляўнічых рэчак і ручаёў. Значныя плошчы Беларускага Палесся забруджаны радыёнуклідамі ў выніку катастрофы на Чарнобыльскай АЭС.

Палессе... Велізарны, поўны таямніц край у самым цэнтры Еўропы. На сотні кіламетраў цягнуцца тут глухія лясы, багністыя балоты. Край гэты заўсёды здаваўся загадкавым, закінутым светам, які пастаянна вабіў чужаземцаў ужо ў часы сярэднявечча. Амаль на тысячу кіламетраў працягнулася ад вытокаў да ўпадзення ў Дняпро паўнаводная Прыпяць – галоўная рака Палесся. Незлічонае мноства рэк, рэчак і ручаёў утвараюць складаную сістэму вялікіх і малых водных артэрый, вакол шумяць векавыя лясы, а сярод іх раскінуліся старадаўнія паселішчы.

Пра Палессе шмат пішуць. І не толькі ў нас, але і за мяжой. Да аварыі ў Чарнобылі гэтыя мясціны – не куток, а цэлы край – лічыліся сапраўднай скарбніцай старажытнай самабытнай сялянскай культуры і прыроды, адносна мала кранутымі бедамі цывілізацыі. Такое здавалася неверагодным. За два крокі ад прамысловых цэнтраў на працягу стагоддзяў, амаль не мяняючыся, існаваў асаблівы уклад жыцця “лясных людзей” – сялян-палешукоў, што нібы прыйшлі ў сённяшні дзень з часоў Турава-Пінскага княства. Палессе – тая чыстая крыніца славянства, напіцца з якой – значыць спазнаць культуру і побыт нашых далёкіх продкаў, убачыць іх у самых простых праявах чалавечага жыцця, якія дапамагаюць спасцігнуць галоўныя яго каштоўнасці, а магчыма, і сам сэнс.

Вучоныя розных спецыяльнасцяў усё больш актыўна працуюць у гэтым запаведніку старажытнай сялянскай культуры. Існуюць навуковыя праграмы па вывучэнні Палесся – іх ажыццяўляюць інстытуты акадэміі навук Беларусі, Расіі і Украіны, ВНУ, а таксама спецыялісты з іншых устаноў. За мінулыя два – тры дзесяцігоддзі некрануты вякамі Палескі край пачаў адчувальна змяняцца. Гарадская культура бесперашкодна ўваходзіць у дзверы сельскіх хат, а ў некаторых вёсках і сёлах знікаюць і самі гэтыя хаты: на месцы старых драўляных домікаў з'явіліся

мураванья аднасямейныя катэджы з усімі выгодамі і гаражамі.

Робіцца іншай і прырода Палесся. На месцы высечаных векавых сасновых бароў і дуброў узніклі маладнякі, якія не даюць ніякага ўяўлення аб магутнасці і велічы былых лясоў. Амаль знікла дзічына, адышоў у больш ціхія і недаступныя месцы звер. Нават рэкі, ручаі і балоты моцна змяніліся. Паўсюдная, часам няўмелая і зусім неапраўданая меліярацыя прывяла да тага, што на Палессі зараз у многіх месцах не хапае... вады! У некаторых вёсках летам зусім перасыхаюць студні. Цяпер маладое пакаленне толькі ад бацькоў і дзядоў зможа даведацца пра славетыя, на дзесяткі вёрст, разлівы палескіх рэк. Усё гэта ўжо ў мінулым...

І тым не менш Палессе ўсё яшчэ захоўвае на сваіх прасторах вялікае мноства помнікаў культуры розных часоў. На яго балотах, як і раней, даспяваюць пад асеннім сонцам цуда-ягады – журавіны, у лясах растуць грыбы, падаюць на зямлю дажджлівай восенню спелыя цяжкія арэхі. Багаты край! Людзі пачалі выпраўляць яўныя памылкі зусім нядаўняга мінулага. На палескай зямлі з'явіліся першыя запаведнікі і заказнікі. Адраджаюцца старадаўнія абрады. У многіх сёлах арганізаваны ўласныя фальклорныя ансамблі. Створаны і першыя музеі вёсак і сёл – лепшыя сведкі любові да бацькоўскай зямлі, да сваёй ціхай сялянскай бацькаўшчыны.

Зрэшты, і зараз многія лічаць, што Палессе – гэта край суцэльных балот, багнаў, нізін. А тут жа ёсць і горы, дакладней, гарыстыя ўзвышшы, што ўзнімаюцца над навакольнымі раўнінамі на дзесяткі метраў. Сям-там выступаюць з нетраў зямлі і невялікія гранітныя скалы. Пад імі – кладоўкі самацветаў, у якіх ёсць нават каштоўныя камяні.

Вядома, што нашы продкі – старажытныя славяне – сяліліся на берагах велічных рэк, каля ціхіх азёр. Стараліся знайсці такія мясціны, каб глеба ў ваколіцах была больш урадлівай. З цягам часу на падобных тэрыторыях узніклі цэлыя групы паселішчаў і нават гарады. Гэтак жа сама на

мяжы велізарнага чарназёмнага поля, што працягнулася на дзесяткі кіламетраў на поўдзень ад ракі Прыпяць, быў заснаваны і адзін са старэйшых гарадоў Палесся і ўсёй Старажытнай Русі – Тураў. Самым урадлівым на Беларусі гэтае “поле” з’яўляецца і па сённяшні дзень. Вёскі, сёлы, гарадкі, што стаяць на ім, маюць ледзь не тысячагадовую гісторыю. Як і іх продкі, сучасныя палешукі займаюцца земляробствам і жывёлагадоўляй, ляснымі промысламі, ловяць рыбу ў рэках і азёрах, збіраюць лекавыя травы. Не забыты і традыцыйныя ў многіх сёлах ганчарства, вербапляценне, ткацтва, вышыўка. У асабліва глухіх месцах значную крыніцу даходу жыхароў складалі збор ягад і грыбоў, а таксама пчалярства. Палескія пчолы і пчалярства славіліся з незапомных часоў. Гэты асаблівы промысел, займаліся якім паўсюдна, садзейнічаў складванню асобнай культуры, сляды яе сустракаюцца амаль у кожным палескім доме.

Паўночная частка Палесся знаходзіцца на тэрыторыі Беларусі, паўднёвая – на Украіне. Беларускае Палессе пачынаецца ад заходняй граніцы і цягнецца на ўсход да дняпроўскіх ускраін. Адразу ж за Беларускім Палессем – Расія, некалі загадкавая для Еўропы Масковія, неабсяжныя прасторы якой здаваліся ў сярэдневяковай Венецыі, Парыжы, Лондане канцом усяго свету.

Турава-Пінская зямля – ў сэрцы ўсяго Палесся, само яго сэрца. Размешчаны на вялізнай, цяжкадаступнай тэрыторыі, гэты надзвычай урадлівы, месцамі гарысты край, захаваў і збырог усе багаці шматвяковай культуры – сялянскай і гарадской. Старадаўнія драўляныя і мураваныя будынкі, прадметы амаль нязменнага ў стагоддзях сялянскага побыту і многія іншыя рэдкасці сустраэне тут паўсюдна любы цікаўны падарожнік. Ёсць на Палессі і некалькі невялікіх вёсчак – жывая памяць зямлі – нібы перанесеных у наш супермеханізаваны век з былінных часоў. Лёс тых, на жаль, ужо адзінкавых пасяленняў, якія з’яўляюцца для нас зараз асаблівай гісторыка-культурнай каштоўнасцю, надзвычай хвалюе ўсіх аматараў даўніны. Яны ж – апошняя, вельмі

тонкая живая нітка сувязі нашага старажытнага мінулага з сучасным. Ужо ніхто не зрубіць палескую драўляную хату, не паставіць цэлую вуліцу, вёсачку ці нават хутар. Можна толькі аднавіць, узнавіць усё па зазнятых і замалёваных узорах. Такім чынам, перарываецца лінія старажытнай сялянскай культуры, шматвяковага вопыту, умення, майстэрства, поўнага асаблівых сакрэтаў. Вядома ж, як бы мы ні стараліся перашкодзіць, падобны абрыў немінучы. Культура далёкага мінулага, асабліва ў яе амаль этнаграфічным выглядзе, стане здабыткам музеяў. Змены нарастаюць з кожным годам, месяцам, нават днём. Таму і турбуе лёс некалькіх невялікіх палескіх пасёлкаў – казачных, дзіўных, дзе цяпер живуць толькі адны старыя, верныя старадаўнім, знікаючым заветаў продкаў. Вельмі добра разумеючы, што просты, практычны ўклад сялянскага побыту асуджаны на нядоўгае жыццё, хочацца знайсці спосаб захаваць для патомства хоць бы часцінку самага каштоўнага з яго, зрабіць зберажоную часцінку той дарагой рэліквіяй, якая сілкавала б карані нашай нацыянальнасці, як некалі сілкавала ўсё багацце старажытнай сялянскай культуры.

Падобная пастаноўка пытання зусім правамерная і апраўданая. Новага тут нічога няма. Ва ўсім свеце зараз заклапочаныя зберажэннем духоўных і матэрыяльных помнікаў сялянскай культуры. Асабліва папулярнай формай такога захавання сталі музеі пад адкрытым небам. Усё часцей наладжваемыя фальклорныя святы, у тым ліку і міжнародныя, – дзейсная форма раскрыцця духоўных багаццяў розных народаў. Гэтаму ж служыць і адраджэнне старадаўніх рамёстваў, якому ўрады многіх краін удзяляюць у апошні час самую сур'ёзную ўвагу. Праблема захавання самабытных сялянскіх культур стала сусветнай.

Дзякуючы значнасці і цяжкадаступнасці тэрыторыі, сваёй цэльнасці Палессе працягвае заставацца велізарным натуральным музеем пад адкрытым небам. Тут можна яшчэ ўбачыць і старадаўнія касцюмы ў побыце, пачуць старажытныя

песні, нават трапіць на язычніцкае славянскае свята Івана Купалы, якое па-сапраўднаму спраўляюць толькі тут.

Турава-Пінская зямля, альбо інакш Турава-Пінскае Палессе, на працягу многіх стагоддзяў давала прыстанак славянам. У лясных гушчарах узнікалі хутары і вёсачкі, засноўваліся гарады і гарадкі, будаваліся храмы і замкі, пракладваліся дарогі і водныя каналы. Амаль непрыкметна мянялася і аблічча самой зямлі, якая захоўвала на паверхні і ў нетрах помнікі самых розных часоў, пачынаючы ад дагістарычных і язычніцкіх. Заўсёды яна была шчодрая на таленты: дойдзі і ўмельныя рамеснікі, сялянскія майстры і казачнікі, славу тыя літаратары нарадзіліся і тварылі тут. Зямля гэтая – радзіма амаль што самага выдатнага пісьменніка Старажытнай Русі Кірылы Тураўскага. Менавіта тут на працягу некалькіх стагоддзяў жылі продкі вялікага расійскага знаўцы чалавечай душы – Ф.М. Дастаеўскага. Назва іх родавага гнязда – маёнтка Дастоева, што размешчаны непадалёк ад Пінска, і дала такое вядомае цяпер у свеце прозвішча.

Асноўны кірунак любога падарожжа па цэнтру Палесся пралягае з усходу на захад па рацэ Прыпяць, уздоўж яе і па яе прытоках – Гарыні, Стыры, Лані, Ясельдзе, Піне і іншых рэках. У самы цэнтр Палесся, невялікі цяпер гарадок Тураў, можна дабрацца на аўтобусе, але лепш за ўсё па вадзе – са старажытнага Мазыра. Падарожжа па звлістай, велічнай Прыпяці стане лепшым уступам у сіваю гісторыю гэтага малавядомага краю. І калі хуткаходнае рачное судна падыдзе да маленькага тураўскага прычалу, вас ахопіць зачараванне прыгажосцю гэтых ціхіх і ўсё яшчэ дзікіх мясцін, так цесна звязаных з лесам, ракой, полем, балотам, заліўнымі лугамі. Тураў стане для вас акном у Палессе, у яго больш чым тысячагадовую гісторыю.

Адкрываюць яе археалагічныя знаходкі. Гэта чалавечыя прылады каменнага веку, яго старажытнай (палеалітычнай) і навейшай (неалітычнай) пары. Старажытны чалавек засяліў Палессе вельмі шчыльна – у некаторых месцах канцэнтрацыя пасяленняў здаецца амаль

неверагоднай. Ад бронзавага веку захавалася вялікая колькасць розных помнікаў матэрыяльнай культуры, некаторыя з іх знойдзены зусім недалёка ад Турава, напрыклад, каля вёскі Хільчыцы, дзе была буйная стаянка бронзавага веку. Цікава, што Хільчыцкае пасяленне, а дакладней, цэлая група пасяленняў, якія вядуць сваю гісторыю ад эпохі неаліту, працягвала існаваць і значна пазней, г.зн. у жалезным веку, што, відаць, і паслужыла асновай для з'яўлення падання “пра горад Хіл” – папярэднік цяперашняга Турава. Народныя погаласы гаворыць, што гэта было вялікае пасяленне, заснаванае ў незапомныя часы. Яно займала тэрыторыю ад ракі Сцвігі да Прыпяці і праіснавала да часу ўзнікнення феадальнага ладу, які прыйшоў на змену першабытнаабшчынныму. Тады тут пачалі ўзнікаць пасяленні аднаго з племянных згуртаванняў усходніх славян – дрыгавічоў, што жылі ў асноўным па абодвух баках Прыпяці ад яе вярхоўяў і да Дняпра.

Дрыгавічы валодалі досыць высока развітай культурай. Займаліся земляробствам, жывёлагадоўляй, звералоўствам, рамёствамі, гандлем. Асабліва былі развіты ткацтва, бандарнае і ганчарнае рамёствы, пазней у асяроддзі дрыгавічоў з'явіліся і першыя ўласныя ювеліры. Тое, што паблізу Турава-Пінскай зямлі праходзіў водны шлях “з вараг у грэкі”, адбілася на гандлёвым тавараабмене. Тут знойдзена мноства прадметаў з далёкага Усходу і з іншых месцаў. Тураўская зямля з'яўлялася звязуючым звяном паміж Руссю і Польшчай. Па Прыпяці, праз Тураў, ішоў водны шлях з Польшчы ў Кіеў. Вялікія кіеўскія князі надавалі асаблівае значэнне Тураўскай зямлі. На думку многіх вучоных, у X і XI стст. Тураў з'яўляўся другім па значэнні пасля Кіева ў Старажытнай Русі. На карысць такога меркавання сведчаць і факты атрымання княства старэйшымі сынамі вялікіх кіеўскіх князёў.

Пасля перанясення цэнтра велікакняжацкай палітыкі на паўднёвыя ўскраіны Русі, у палавецкія стэпы, значэнне Турава ўпала. Частка тэрыторыі Тураўскай зямлі адышла да іншых княстваў, у тым ліку і старажытны Мазыр, які

канчаткова стаў уласнасцю кіеўскіх вялікіх князёў. На працягу наступных гадоў калісьці адзінае Тураўскае княства працягвала драбіцца на больш дробныя надзелы з цэнтрамі ў Пінску, Нясвіжы, Дубровіцы і інш. У XIII ст. Турава-Пінская зямля страчвае палітычную самастойнасць, трапляе ў залежнасць ад бліжэйшых буйных княстваў – Галіцка-Валынскага і Літоўскага; у склад апошняга яна ў рэшце рэшт і ўвайшла.

Палітычнае і эканамічнае значэнне Турава-Пінскай зямлі і бліжэйшых княстваў вызначыла культурную ролю гэтых цэнтраў у Вялікім Княстве Літоўскім. Дзякуючы свайму пагранічнаму размяшчэнню, цяснейшым гандлёвым сувязям з поўднем, поўначчу і захадам Еўропы, а часткова з Усходам, яны ў значнай ступені зведалі ўплыў духоўнай і асабліва матэрыяльнай культуры іншых народаў. Замежныя гандлёвыя падвор'і на тэрыторыі ВКЛ, асабліва нямецкія, сталі самымі прамымі і дзейнымі пасрэдкамі ў міжнародных культурных кантактах.

Як цэнтр культуры і асветы Тураў быў вядомы ўжо ў часы Уладзіміра Святаславіча. У далейшым слава яго ўмацавалася. Тут узнікла адна з першых сярод усходніх славян агульнаадукацыйная школа, былі створаны майстэрні па перапісванні і афармленні кніг, склаліся ўласныя мастацкія і архітэктурныя традыцыі. Да моманту ўваходжання ў Вялікае Княства Літоўскае Турава-Пінская зямля і яе роднасныя па мове суседзі мелі вялікі культурны патэнцыял.

Падобная была і гісторыя Пінска. У 1539 г. ён стаў цэнтрам староства, створанага каралевай Бонай, а ў 1566 г. – павеата ў Брэсцкім ваяводстве. Да таго часу горад налічваў да пяці тысяч жыхароў. Яму было пададзена магдэбургскае права, тут ішоў бойкі гандаль. У першай трэці XVII ст. стварылася праваслаўнае брацтва, пры якім працавала школа.

У 1793 г. абодва гарады і ўся Турава-Пінская зямля ў выніку другога падзелу Рэчы Паспалітай аказаліся ў Расійскай імперыі, а ў 1921 г., пасля трагічных

рэвалюцыйных гадоў, грамадзянскай і савецка-польскай войнаў, Піншчына і частка Тураўшчыны па Рыжскім мірным дагаворы адышлі да Польшчы. Дзяржаўная граніца на Палессі праходзіла па рацэ Случ і крыху далей на захад ад ракі Сцвігі. Уз’яднанне Заходняй Беларусі з БССР адбылося ў 1939 г.

Вялікая Айчынная вайна балюча апыкла Беларусь. На Палессі яе сляды бачны ўсюды. Адразу ж пасля пачатку ваенных дзеянняў на тэрыторыі беларускіх зямель, у тым ліку і на Палессі, разгарнулася жорсткая барацьба з акупантамі. Палессе ўваходзіла ў партызанскую зону. Дарагою цаной дасталася перамога. Пра гэта на Палескай зямлі нагадваюць сотні помнікаў на магілах воінаў і партызан. А там, дзе калісьці знаходзіліся гітлераўскія лагеры смерці (такіх мясцін у Беларусі амаль 300), там, дзе стаялі вёскі, спаленыя фашыстамі, узвышаюцца шматлікія абеліскі, якія нагадваюць пра жахі мінулай вайны і гераізм патрыётаў.

2. Пінск і Піншчына. Матэрыялы па гісторыі і культуры пінскага рэгіёна

Пінск – горад абласнога падпарадкавання, цэнтр Пінскага р-на Брэсцкай вобл., у сутоку рэк Піна і Прыпяць, чыгуначнай станцыі на лініі Пінск – Лунінец, вузел аўтадарог на Іванава, Івацэвічы, Лунінец, Столін. Рачны порт. За 180 км на усход ад Брэста, 130 268 жыхароў (2005 г.). Старажытнае славянскае паселішча эпохі Кіеўскай Русі. Летапісны Пінеск, Піньск упершыню ўпамінаецца ў “Аповесці мінулых гадоў” пад 1097 г.: уладзімірскі князь Давыд Ігаравіч папярэджвае вялікага князя кіеўскага Святаполка Ізяславіча аб намеры церабоўльскага князя Васількі Расціславіча захапіць велікакняжацкія ўладанні, у тым ліку Пінск. Паводле археалагічных даследаванняў, гарадзішча старажытнага Пінска размяшчалася на левым узвышаным беразе р. Піна. Уключала дзядзінец плошчай больш за 1,5 га, вакольні горад і гарадскі пасад. Вакольні

горад быў умацаваны равамі і валамі з драўлянымі навальнымі пабудовамі, меў радыяльна-кальцавую планіроўку, зрубныя аднакамерныя пабудовы з драўлянай падлогай і глінабітнымі печамі. Жыхары займаліся земляробствам, паляваннем, рыбалоўствам і рамёствамі. Ёсць сведчанне пра пашыраныя гандлёвыя сувязі з Валынню, Кіевам, паўночным Прычарнамор'ем. Да паловы XII ст. ў складзе Турава-Пінскага княства кіраваўся тураўскімі князямі. У 1132 г. вялікі князь Яраполк Уладзіміравіч далучыў Пінск разам з Туравам да Мінскага княства пад уладу князя Ізяслава. З 1157 г. ў самастойным удзельным Тураўскім княстве. У другой палове XII ст. пры тураўскім князю Юрыі Яраславічы (праўнук Ізяслава Яраславіча з роду Рурыкавічаў) пінскі ўдзел выдзеліўся ў самастойнае княства. Першым яго князем стаў Яраслаў Юр'евіч, заснавальнік лініі пінскіх князёў Рурыкавічаў. У XII–XIII ст. Пінскае княства знаходзілася пад уплывам Уладзіміра-Валынскага і Кіеўскага княстваў, прымала ўдзел у барацьбе Галіцка-Валынскіх князёў з Літвой за землі Заходняй Русі. У 1183 г., “Ярослав князь Пинский” удзельнічаў у паходзе князя кіеўскага Святаслава на полаўцаў. У 1247 г. аб'яднаныя сілы пінскага князя Міхаіла, Данілы Галіцкага і Васілька Валынскага адбілі наступ на Пінск літоўскіх дружын, а ў 1274 г. пінскія дружыны прынялі ўдзел у паходзе галіцкага князя на Літву. Пад 1263 г. ў летапісе згадваецца Успенская праваслаўная царква (прадмесце Лешча), якая, паводле падання, заснавана яшчэ ў часы князя кіеўскага Уладзіміра Святога. Пасля мангола-татарскага нашэсця Тураў канчаткова страціў сваё значэнне і Пінск стаў цэнтрам эканамічнага і духоўнага жыцця Тураўскай зямлі. У XIII ст. ўтворана Пінская праваслаўная епархія. (з пачатку XIV ст. ў складзе ВКЛ, у Трокскім ваяводстве). У 1316–22 гг. Пінскам і княствам завалодаў князь Гедымін, які перадаў іх пад уладу сыну Нарымунту. Пасля яго гібелі ў 1348 г. (пры абароне Пінска ад крыжакоў) Пінскам валодалі яго нашчадкі: Міхаіл, Васіль, Юрый, Аляксандр. У 1386 г. ўнук Нарымунта Васіль

Міхайлавіч прысягнуў каралю Ягайлу. Юрый Нос, намеснік Вітаўта, на чале пінскага атрада прымаў удзел у Грунвальдскай бітве 1410 г. У канцы XIV ст. Пінскам часова валодаў Жыгімонт Кейстутавіч, які канфіскаваў землі Юрыя Носа і ўтварыў староства – буйны дзяржаўны маёнтак у ВКЛ. У 1396 г. ён пасяліў у Пінску францысканцаў і дазволіў будаўніцтва для іх манастыра. Пасля 1440 г. Пінск – уласнасць вялікага князя літоўскага Казіміра Ягайлавіча, які перадаў пінскі ўдзел пад кіраванне намесніка князя Юрыя Сямёнавіча Нарымунтавіча, а ў 1471 г. – удаве князя Сямёна Алелькавіча Мар'і Сямёнавай (з Гаштольдаў) “в хлебокормление”. У канцы XV ст. княства перайшло да князя Фёдара Іванавіча Яраславіча пасля шлюбу яго з дачкой Мар'і – Аленай (1498–1521 гг.). Пры іх двары ў замку жыў вядомы рэзчык па дрэве Ананія. У 1519–56 гг. Пінск – уласнасць каралевы Боны Сфорца (“пинская пани дедзичка”, “пани отчычка пинская”). Адміністрацыю і судовую ўладу ў старостве з 1521 г. ажыццяўлялі старосты (намеснікі). Першым з іх у Боны быў Іван Міхайлавіч Харэвіч (1524–1543 гг.) – дзяржаўца і староста пінскі. У першай палове XVI ст. ў Пінску было 680 двароў, каля 5,1 тыс. жыхароў, 27 вуліц, 4 брамы, Траецкі мост, гандлёвая плошча з крамамі, манапольная і саляная мытныя каморы; 17 праваслаўных храмаў (2 мураваныя), у т.л. 2 манастыры; пры цэрквах працавалі прыходскія школы, касцёлы і кляштары францысканцаў і дамініканцаў (засн. ў 1542 г.). На месцы старажытнага дзядзінца размяшчаўся замак. Працавалі 177 рамеснікаў прыватных і замкавых, у т.л. 48 займаліся апрацоўкай металаў (кавалі, сталяры, пушкары, залатары), кажэўнікаў – 31, шаўцоў-краўцоў – 7, 30 мяшчан займаліся гандлем. Багатыя купцы і ліхвяры арандавалі ў Боны мытныя каморы, карчмы, рыбны промысел (азёры), скуплялі ў горадзе пляцы і дамы. На ўтрыманні замкавага “ўрада” жылі 2 пушкары (згадваецца знатны майстар зброі Васка Бакуновіч), дойдзіды Занка і П. Радзівонавіч, півавар, мернік. Згадваюцца 4 лекары, 5 музыкантаў і скамарохаў (1 арганіст). Будаўніцтвам і рамонтам абарончых збудаванняў

кіравалі “гараднічы” Іван Кгадзевскі і “мастаўнічы” Якуб Тукальскі. У Лешчанскім манастыры жыў вядомы летапісец манах Мітрафан. Там была вялікая бібліятэка рукапісных кніг, у т.л. Апостал XIV ст. на пергаменце. На пачатку XVI ст. складваецца яўрэйская абшчына. Каля 1518 г. князь пінскі Фёдар Іванавіч Яраславіч вымяняў у епіскапа Іоны 3 двары на сялібу “жыдам нашым пінскім” за іх грашовыя пазыкі. У другой палове XVI ст. яны мелі ўжо каля 100 пляцаў (5 % агульна-гарадской плошчы) і займалі асобны квартал, была сінагога. У ліку вуліц згадваецца Жыдоўская. На пачатку 1560-х г. яны плацілі ў казну 600 коп. грошаў. У 1566 г. Пінскае княства скасавана. З 1569 г. Пінск стаў цэнтрам павета Берасцейскага ваяводства. У 1581 г. горад атрымаў магдэбургскае права і герб – у чырвоным полі залаты лук са стралой і нацягнутай цяцівай. У канцы XVI ст. ўзнікла Пінска-Тураўская ўніяцкая епархія. У адказ на ганенні праваслаўнага насельніцтва тады ж узнікла пінскае богаяўленскае брацтва, у якое ўвайшлі члены гарадскога магістрата, рамеснікі, купцы. Былі адкрыты школа, багадзельня. У 1614 г. намаганнямі шляхцінкі Яніны Макараўны Гарабурдзінай, жонкі слонімскага судзі, на беразе Піны, за вонкавым валам замка, у дварышчы Полазаўскім, была пабудавана Богаяўленская царква, куды сабраліся праваслаўныя іерэі і манахі Лешчанскага манастыра. Узнік Богаяўленскі манастыр. Пры ім дзейнічалі 2 пачатковыя школы, шпіталь, збіраліся сродкі на аднаўленне праваслаўных цэркваў. У вучылішчы выкладалі беларускую, лацінскую, грэчаскую і польскую мовы, 7 вольных мастацтваў. Напачатку XVII ст. Пінск стаў зборным пунктам польска-літоўскіх войск падчас іх паходу на Маскву. У 1633 г. староста пінскі князь Альбрэхт Радзівіл пасяліў у Пінску езуітаў і пабудаваў для іх касцёл і калегіум, пры якім працавалі друкарня (з 1729 г.), аптэка. У канцы жніўня 1648 г. ў адказ на эканамічны прыгнёт шляхты, пачалося сялянскае паўстанне, гарэлі шляхецкія маёнткі. Спроба Уладзіслава Валовіча задушыць паўстанне была сарвана казацка-сялянскімі атрадамі Гладкага. Паўстанне

падтрымала істотная частка рамеснікаў Пінска. У канцы верасня яны выбілі з горада жаўнераў і шляхту на чале з войтам палкоўнікам Лукашом Ельскім. Гетман літоўскі Януш Радзівіл паслаў на горад харугву стражніка Юрыя Мірскага. Бурмістры і ратманы горада запрасілі на дапамогу казацкі атрад А.Нябабы. 7 кастр. да горада падыйшоў Мірскі з артылерыяй і атрад наёмнікаў-немцаў палкоўніка Шварца. 10.10.1648 г. горад быў узяты. У ходзе міжусобнай барацьбы загінулі 14 тыс. жыхароў, была разбурана больш за 5 тыс. дамоў. Згарэлі 2 касцёлы, 5 уніяцкіх цэркваў, праваслаўныя манастыр і царква. У сярэдзіне XVII ст. ў горадзе было каля 10 тыс. жыхароў, у т.л. 280 купцоў. У 1706 г. пінскі староста князь Вішнявецкі ўмацаваў горад: быў узведзены новы мураваны замак з байніцамі і падземнымі хадамі. 05.05.1706 г. ў ходзе Паўночнай вайны Карл XII авалодаў горадам, а пакідаючы яго спаліў палац Вішнявецкага і разбурыў замак. У 1710 г. ў Пінск прыбыў пасланец Пятра I з мэтай падрыхтоўкі паходу расійскіх войск на Азоў. На р. Бобрык ён арганізаваў будоўлю суднаў, у горадзе адлівалі гарматы, навучалі салдат-рэкрутаў і матросаў. У жніўні 1716 г. падрыхтоўка была закончана і атрад на суднах адплыў у Кіеў.

У XVII–XVIII ст. склалася квартальная планіроўка горада. Вылучаліся 2 раёны: паблізу замка і па р. Ясельда ў паўночнай частцы. Воссю горада была Вялікая Спаская вуліца, што цягнулася ўздоўж р. Піна. Тут былі 143 сядзібныя пляцы, кляштар францысканцаў, карчма, агароды. Цэнтрам з'яўляўся замак з земляным валам, за ім гандлёвая плошча з крамамі і каморамі, гандлёвымі радамі. Да паловы XVIII ст. пабудаваны касцёлы і кляштары францысканцаў, кармелітаў (1734 г.), марыявітак (1746 г.). У 1794 г. ў горадзе было 548 дамоў, 3 716 жыхароў. Большасць дамоў належала каталікам і яўрэям. Пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай (з 1793 г.) Пінск знаходзіцца у складзе Расійскай імперыі, з 1795 г. – ў Мінскім намесніцтве, потым Мінскай губерніі (павятовы горад). Указам Кацярыны II Пінска-Тураўская ўніяцкая епархія скасавана (1795 г.). У 1865 г. у

Пінску – 2 155 жылых дамоў, 12 963 жыхары, мяшчан – 8 418; купцоў – 360. Рамяством займаліся 956 жыхароў (выраб адзення, абутку, прадметаў хатняга і гаспадарчага ўжытку). У 1832 г. заснавана прыходскае вучылішча, у 1834 г. – пяцікласнае дваранскае вучылішча (з 1858 г. – сямікласная гімназія, з 1865 г. – рэальная гімназія, з 1872 г. – рэальнае вучылішча, у 1914 г. было 308 вучняў), жаночая чатырохкласная гімназія (1860 г.), павятовае духоўнае вучылішча з падрыхтоўчым класам (у 1861 г., займаліся 265 вучняў); працавалі 17 прадпрыемстваў, у т.л.: па вытворчасці медных вырабаў, свечак і мыла, 3 гарбарныя, 4 ганчарныя, 6 маслабойных, 2 бровары, медаварня, паравы млын, 3 праваслаўныя царквы, 2 манастыры, касцёл, 2 капліцы, 3 сінагогі, 24 малітоўныя школы (хедэры); бальніца, багадзельня. У горадзе праводзіліся 3 штогадовыя кірмашы, 3 штотыднёвыя базары; 245 крам, кафейня, 2 пастаялыя двары; паштовая станцыя (5 экіпажаў, 12 коней) і кантора. У 1864 г. устаноўлена тэлеграфная сувязь Пінск – Гродна.

Вялікую ролю ў міжнародным транзітным гандлі адыгрываў порт. У 1875 г. тут грузілася і разгружалася больш за 300 суднаў. З 1882 г. Пінск з'яўляўся чыгуначнай станцыяй на лініі Жабінка – Пінск, што адносілася да магістралі Палескіх чыгунак. У 1884 г. адкрыты рух на лініі Пінск – Лунінец. У Пінску размясціліся галоўныя майстэрні Палескіх чыгунак (160 рабочых). У 1897 г. ў Пінску 28 368 жыхароў (46,4 % пісьменных). На пачатку ХХ ст. было 29 500 жыхароў, 20 гасцініц, 5 карчмаў, 8 рэстаранаў і шынкоў, 12 сталовак, 7 піўных і вінных крам, склад сельскагаспадарчых машын і прылад. Пінск – буйны транзітны порт, горад з развітой фабрычна-завадскай прамысловасцю. У 1904 г. тут 32 960 жыхароў, 21 прадпрыемства (1 654 рабочыя), 6 360 жылых будынкаў (469 мураваных). Найбуйнейшыя прадпрыемствы: майстэрні Палескіх чыгунак (у 1908 г. – 230 рабочых) з цэхамі ліцейным, калёсным, кацельным; фанерна-леспільны завод, цвіковая, запалкавая фабрыкі (500 рабочых),

суднабудаўнічы завод (160 рабочых), 3 тытунёвыя фабрыкі (180 рабочых), чыгуна-сталеліцейны завод (35 рабочых), фабрыка хімпрадуктаў (16 рабочых), 3 гарбарныя заводы, 6 млыноў, фабрыка па вырабе струн і інш. Пры чыгуначных майстэрнях працавалі вячэрнія курсы з выкладаннем арыфметыкі, фізікі, чарчэння, тэхналогіі, чыгуначнага майстэрства. У 1904 г. прамысловасць горада вырабляла прадукцыі на 1 80 тыс. руб., працавалі 3 бальніцы, 10 урачоў, 1 сярэдняя навуч. ўстанова і 9 пачатковых школ. З 1898 г. працавала класнае прыватнае яўрэйскае вучылішча (у 1914 г. займаліся 63 вучні). Выдаваліся: “Пинский листок” (1910–11 гг.), “Пинский голос” (1912 г.), “Телеграммы” (1914–1915 гг.), “Объединение” (1915 г.). У 1910 г. было 3 129 дамоў (249 мураваных), 36 409 жыхароў; 104 вуліцы асвятлялі 320 газавых ліхтароў, было 5 сярэдніх навучальных устаноў (1 324 вучні), 13 ніжэйшых (2 256 вучняў). У 1914 г. было 3 766 рамеснікаў, з іх 1 508 майстроў. З 05.09.1915 г. да 25.01.1919 г. Пінск быў акупіраваны германскімі войскамі, з 15.03.1919 г. – польскімі войскамі. У 1921–39 гг. Пінск у складзе Польшчы, цэнтр павета Палескага ваяводства. У 1921 г. было 23 468, у 1931 г. – 33 517 жыхароў; 6 233 будынкi (512 мураваных), 147 вуліц. У 1931 г. было 3,5 тыс. беспрацоўных. З 1924 г. дзейнічалі акруговы і гарадскі камітэты КПЗБ і КСМЗБ. У 1923–24 гг. і ў 1928 г. адбываліся стачкі, у 1930 г. – хваляванні беспрацоўных. У 1939 г. дзейнічаў паўстанцкі штаб, паўстанцкія атрады на чале з М.Г. Піскуном і А.І. Прыступам. 20.09.1939 г. Пінск вызвалены Чырвонай Арміяй. 03.04.1939 г. стаў цэнтрам Пінскай вобласці. У 1939 г. у Пінску было 35,9 тыс. жыхароў. Працавалі суднарамонтны, 2 фанерныя заводы, запалкавая фабрыка “17 Верасня” і інш. Усяго да пачатку 1941 г. было 15 дзяржаўных прадпрыемстваў, 16 прамысловых кааператыўных арцеляў (усяго 4,2 тыс. рабочых); 3 718 дамоў, 44 560 жыхароў. Працавалі 16 школ, у т.л. фельчарска-акушэрская і музычная, 2 школы фабрычна-заводскага навучання; заснаваны настаўніцкі інстытут,

педвучылішча, рамеснае вучылішча, рачнога флоту; Дом піянераў, Дом народнай творчасці, Пінскі тэатр, станцыя юных натуралістаў. Дзейнічалі двухмесячныя курсы трактарыстаў (150 навучэнцаў). З 26.09.1939 г. выдавалася газета “Палеская праўда”. У Вялікую Айчынную вайну 04.07.1941 г. Пінск акупіраваны нямецка-фашысцкімі захопнікамі. 22.06.1941 г. тут створаны пінскі знішчальны атрад на чале з В.З. Каржом, які стаў першым партызанскім атрадам (“Камарова”) у вобласці. Дзейнічалі Пінскае антыфашысцкае падполле, падпольны абкам і райкам КП(б)Б і ЛКСМБ, выдавалася падпольная газета “Палеская праўда”. 07.08.1941 г. фашысты знішчылі вязняў яўрэйскага гета – 8 тыс. чалавек. За час акупацыі ў Пінскім рэгіёне было знішчана больш за 59 тыс. жыхароў і ваеннапалонных, 2 356 дамоў. Вызвалены 14.07.1944 г. войскамі 28-й і 61-й армій Першага беларускага фронту пры падтрымцы Дняпроўскай ваеннай флатыліі і партызан Пінскага партызанскага злучэння. 18 часцей і злучэнняў Чырвонай Арміі атрымалі ганаровае найменне “Пінскіх”, 11 воінаў сталі Героямі Савецкага Саюза. У першыя пасляваенныя гады аднавілі работу хлебазавод, малочны завод, мясакамбінат, фанерны завод, запалкавая фабрыка, навучальныя ўстановы. Адчынены ўлікова-крэдытны тэхнікум, электратэхнікум сувязі, гідрамельіярацыйны тэхнікум, тэхнікум мяса-малочнай прамысловасці; пачалі работу драмтэатр імя Я.Купалы, абласны краязнаўчы музей і інш. З 08.01.1954 г. Пінск – цэнтр раёну ў Брэсцкай вобласці. У 1959 г. налічваў 41,5 тыс. жыхароў. У 1970 г. – 61,8 тыс. жыхароў; у 1963 г. у горадзе дзейнічалі 25 прамысловых прадпрыемстваў. У 1968 г. пушчаны камбінат верхняга трыкатажу, пазней Прамыслова-гандлёвае аб'яднанне “Палессе” становіцца адным з буйнейшых у Еўропе па выпуску верхняга трыкатажу. У 1986 г. у Пінску 112,6 тыс. жыхароў. У 1998 г. – 12 грамадскіх музеяў у т.л. Музей этнаграфіі Піншчыны; Музей этнаграфіі Палесся. У канцы XX ст. працавалі заводы: суднабудаўніча-суднарамонтны, ліцейна-механічны, доследна-механічны,

сродкаў малой механізацыі і металаканструкцый, штучных скур, фанерны, будматэрыялаў, кармавых вітамінаў; кансервавы, ільнозавод, хлебазавод; фабрыка мастацкіх вырабаў “Крыніца Палесся”, запалкавая фабрыка, прамыслова-гандлёвае трыкатажнае прадпрыемства “Дынама”, мясакамбінат і інш.; гідрамелярацыйны тэхнікум, індустрыяльна-педагагічны каледж, сельска-гаспадарчы каледж, тэхнікум мясной і малочнай прамысловасці, банкаўскі каледж, вучылішча мастацтваў; Музей Беларускага Палесся. У 2006 г. адчынены Палескі дзяржаўны ўніверсітэт. Помнікі: мемарыяльны комплекс вызваліцелям, помнік ахвярам фашызму, маракам, помнік і мемарыяльная дошка В.З. Харужай, мемарыяльная дошка ў гонар штаба Дняпроўскай ваеннай флатыліі, на месцы стварэння партызанскага атрада В.З. Каржа; брацкая магіла 155 савецкіх воінаў, маракоў і партызан, у т.л. Герояў Савецкага Саюза Ц.І. Калініна, А.Ц. Кулікова.

Вядзецца гарадское і раённае радыёвяшчанне, выдаецца раённая газета “Палеская праўда”. Пінск – Радзіма архітэктара, акадэміка архітэктуры, сапраўднага члена Акадэміі архітэктуры СССР, Акадэміі будаўніцтва і архітэктуры СССР, ганаровага акадэміка АН БССР, заслужанага дзеяча навукі і мастацтва РСФСР, заслужанага дзеяча мастацтваў БССР І.В. Жалтоўскага, Героя Савецкага Саюза П.Ю. Корбута, польскага гісторыка і паэта А.С. Нарушэвіча (1733–96 гг.), удзельніка барацьбы за савецкую ўладу на Гомельшчыне М.С. Бастынца, беларускіх мастакоў С.Г. Наздрыной-Плотніцкай, Я.С. Шатохіна, М.Р. Казлоўскага, беларускага паэта В.Ф. Грышкаўца, заслужанага трэнера Рэспублікі Беларусь А.Ф. Шыпіціеўскага, заслужанага ўрача П.А. Рудзіка, доктара філалагічных навук, прафесара А.М. Ненадаўца, доктара эканамічных навук В.І. Букаты, доктара сельска-гаспадарчых навук, прафесара Б.М. Гута, доктара фізіка-матэматычных навук М.І. Ерамца, доктара медыцынскіх навук Г.К. Нядзведзя, доктара хімічных навук А.А. Шэра, члена-карэспандэнта Акадэміі медыцынскіх навук СССР,

доктара медыцынскіх навук, праф. Ш.Д. Машкоўскага, архітэктара В.Б. Васіленкі.

У гады пасляваеннага аднаўлення планавалася забудаваць цэнтр Пінска, ў асноўным, пяціпавярховымі дамамі, паставіць на цэнтральных вуліцах шэраг сярэднепавярховых адміністрацыйных будынкаў. Гэтыя планы былі рэалізаваны толькі часткова, у асноўным, у адносінах будаўніцтва адміністрацыйных памяшканняў. Цэнтру горада ўдалося ў галоўных рысах захаваць сваю першапачатковую планіроўку.

Нядаўна распрацаваны праект рэгенерацыі гістарычнага цэнтру Пінска, які ўключаны ў генеральны план развіцця горада. Паводле думкі яго аўтараў, стары горад стане своеасаблівым гістарычна-архітэктурным запаведнікам, дзе знойдуць прытулак магазіны, салоны і кафэ. Усе старадаўнія будынкi будуць адрэстаўрыраваны і аддадзены для выкарыстання ўстановам культуры, грамадскім і гандлёвым арганізацыям.

У Пінску захаваліся шматлікія архітэктурныя помнікі. Найбольш старажытныя сярод іх глядзяцца, як астраўкі, як аазісы сярод мора больш новых пабудоў (у асноўным ХХ ст.). Аазісы старажытнасці, калі глядзець на іх з вуліц і плошчаў горада, здаюцца моцна раз'яднанымі, часам нібы пазбаўленымі свайго адвечнага месца, актыўна выцясняемымі. І толькі калі пачынае змяркацца, у вышыні над дамамі цэнтральнай часткі Пінска як вартавыя начнога спакою ўзвышаюцца сілуэты вежаў і званіц.

Гадзіннік на калегіуме – пінскія куранты – звонка адбіваюць мелодыю песні “Где же вы теперь, друзья аднополчане?”. Гэта ў памяць пра тысячы воінаў і мірных жыхароў горада, якія загінулі, а таксама ў гонар салдат-пінчан, што дажылі да Перамогі, вярнуліся да сябе дамоў. У горадзе знаходзіцца мноства памятных дошак, абеліскаў, помнікаў у гонар вызваліцеляў. У цэнтральным парку культуры і адпачынку, размешчаным пры зліцці Піны і Прыпяці, знаходзіцца мемарыял воінам, якія вызвалілі Пінск 14 ліпеня 1944 г.

Жаўтаваты будынак нязвычайнай архітэктурны – калегіум бачны адсюль. Пры ўездзе ў горад з-за ракі ён першым сустракае нас. З моста цераз Піну як на далоні відаць гэты велічны помнік эпохі барока. Да 1953 г. побач з ім, як ужо гаварылася, стаяў велізарны касцёл, які складаў з некаторымі іншымі невялікімі памяшканнямі адзіны комплекс былога манастыра езуітаў. Калегіум пабудаваны з цэглы ў 1631–1635 гг. на сродкі магната Альбрэхта Станіслава Радзівіла, канцлера Вялікага Княства Літоўскага і старосты пінскага. Калегіум і ўвесь манастыр маюць багатую гісторыю. Апрача навучальнай установы, вельмі вядомай у Вялікім Княстве, тут у розныя гады знаходзіліся друкарня і адна з першых на Беларусі аптэк. Пасля скасавання ў 1773 г. ордэна езуітаў касцёл служыў уніяцкім епіскапам у якасці кафедральнага. Затым манастыр стаў праваслаўным, а з 1918 г. – зноў каталіцкім. Выхаванцамі калегіума былі многія вядомыя і выдатныя дзеячы культуры і навукі, напрыклад, гісторык і паэт Адам Нарушэвіч. За тры стагоддзі існавання ў калегіуме падабралася вялікая бібліятэка, якая ўключала кнігі, рукапісы, граматы і іншыя дакументы на многіх мовах. Тут жа знаходзіўся цудоўны збор розных прадметаў мастацтва: жывапіс, скульптура, мэбля, вырабы з металаў і тканіны. Перадваенны пажар знішчыў усе гэтыя багацці – адну з самых значных скарбніц старажытнага горада.

У плане калегіум нагадвае літару “Г”, верхняя частка звернута да Піны, а больш доўгая ідзе амаль перпендыкулярна ад ракі да цяперашняй плошчы Леніна. Будынак уражвае сваёй манументальнасцю, маналітнасцю, аб’ёмнасцю. Здаецца, быццам гэта адно з магутных абарончых збудаванняў горада, якое выпадкова захавалася. Такое ўражанне асабліва ўзмацняе вуглавая вежа-контрфорс, звернутая да ракі. Зрэшты, і без яе адчуваецца, што за двухмятровымі сценамі гэтай цытадэлі можна было схаватца і ў дні ваенных нягод. Агульны выгляд будынка тыпова барочны, праўда, некаторыя даследчыкі, напрыклад, В.А. Чантурыя, бачаць у ім і рэнесансавыя рысы. Апошнія

могуць прасочвацца ў асноўным у дэкоры акон і прасценкаў. Вельмі цікавы, хоць і даволі тыповы для падобных збудаванняў, двухсхільны дах з фігурным франтонам, які падкрэслівае закончанасць і суразмернасць усёй кампазіцыі. Нягледзячы на тое, што будынак калегіума ўсяго толькі трохпавярховы, ён здаецца значна вышэйшым, большым. Такое ўражанне дасягаецца дзякуючы складанасці архітэктурнага самога будынка, у прыватнасці, спалучэннем яго элементаў, рознай велічынёй акон. Унутраная планіроўка будынка на першым паверсе – галерэйна-калідорная, на другім і трэцім – калідорная. Пад будынкам былі вялікія сутарэнні, цяпер часткова засыпаныя. У верхніх паверхах размяшчаліся жылыя і рабочыя пакоі, у ніжнім – класы і трапезная.

Лявей ад калегіума, калі глядзець з боку ракі, знаходзілася гандлёвая плошча – “рынак”, дзе яшчэ зусім нядаўна стаялі гандлёвыя рады, знішчаныя следам за касцёлам езуіцкага манастыра. Раней гэтая плошча, узгорак, што вядзе да яе ад ракі, і сама рака былі торгам, месцам, дзе ішла бойкая купля-продаж – на сушы і на вадзе. З усяго Палесся прыплывалі сюды лодкі, пад'язджалі павозкі. Лодкі, фурманкі, рады рабіліся крамкамі, прылаўкамі, часовымі складамі тавару. Людзей, што прыехалі з Мінска, Варшавы, Кіева, Вільні і іншых гарадоў, асабліва захапляў “лодачны базар”, дзе гандлявалі прама з лодак, на рацэ, часта нават не прычаліўшы да берага.

Крыху на захад ад былога торгу, адразу ж за ім, – тэрыторыя старога замчышча, цяпер гістарычна-археалагічны запаведнік. Сям-там тут бачны яшчэ рэшткі старажытнага рова, што аддзяляў дзяцінец ад вакольнага горада.

Па вуліцы Леніна, былой Вялікай Кіеўскай, галоўнай у горадзе, пройдзем да лепшага па захаванасці і, бадай, самага багатага і каштоўнага архітэктурнага помніка ў Пінску, а можа, і на ўсёй Беларусі, – цудоўнага ансамбля французскага кляштара. На нашым шляху сутрэнецца вялікая колькасць адна- трохпавярховых будынкаў, што

з'явіліся ў другой палове XIX–XX ст. Зараз усе яны ўзяты пад ахову і падлягаюць хуткай рэстаўрацыі. Будынкi гэтыя, размешчаныя на чырвонай лініі вуліцы, выкананы ў рознай стылявой манеры, часта зусім эклектычнай. Некаторыя з іх некалькі хіляцца да мадэрна, іншыя – да класіцызму ў яго мясцовым, палескім варыянце, у якім добра праглядаюцца рысы польскай школы. У Пінску захаваліся некалькі вуліц, забудаваных такімі прыгожымі дамамі. Больш за ўсё іх на былой Вялікай Кіеўскай, а таксама на Савецкай, Горкага, Завальнай, Равецкай, Заслонава і Дняпроўскай флатыліі, якая з'яўляецца, па сутнасці, набярэжнай. Ёсць сярод гэтых будынкаў і вельмі ўтульныя невялікія домікі, размешчаныя да таго ж у надзвычай маляўнічых мясцінах. Прыкладам можа служыць аднапавярховы мураваны асабняк з мезанінам, які стаіць у самым пачатку вуліцы Камсамольскай ля ракі. Ён узведзены ў 1923 г. і ўяўляе сабой вельмі характэрны тып гарадскога дома, пабудаванага цалкам у традыцыях польскай школы грамадзянскай сядзібнай архітэктуры позняй пары.

Прама ад гэтага дома цудоўны від на кляштар францысканцаў з многімі яго будынкамі, касцёлам Успення Дзевы Марыі і вежай-званіцай, якую той-сёй у Пінску стаў называць “пізанскай” з-за яе нахілу. Вежа – шмат'яруснае збудаванне – стаіць на паўночны ўсход ад галоўнага фасада касцёла, будавалася ў XIX – пачатку XX ст., калі ўжо склалася агульнае аблічча ансамбля. У задачу архітэктара К. Каменскага ўваходзіла стварыць званіцу, якая б не толькі гарманіравала з астатнімі будынкамі, але і стала адным з цэнтраў усёй кампазіцыі манастыра. Да 1817 г. трох'ярусная званіца была пабудавана, а ўжо ў першай трэці XX ст. узвялі яе чацвёрты ярус па эскізу вядомага архітэктара І.В. Жалтоўскага, ураджэнца гэтых мясцін.

Кляштар францысканцаў – адзін з самых старажытных у Пінску. Ён заснаваны князем Сігізмундам Кейстутавічам у 1396 г. і доўгі час заставаўся драўляным. У 1510 г. на месцы драўлянага касцёла паставілі мураваны, які значна пацярпеў у XVII ст. у час ваенных дзеянняў. У пачатку XVIII ст. усе

будынкi кляштара нанова адбудоўваюцца. Пры гэтым на месцы ранейшага мураванага касцёла з'явіўся новы, што збырог у сваіх сценах фрагменты кладкі старога. Да 1730 г. перабудова завяршылася. Цяпер да барочнага касцёла з поўдня, з боку ракі, прымыкае анфілада двух- і трохпавярховых мураваных карпусоў, у якіх размяшчаюцца службовыя памяшканні. Усю кампазіцыю акружае масіўная каменная агароджа – яна нібы адрэзала манастыр ад астатняга свету. Апошняя рэканструкцыя будынкаў ажыццяўлялася ў 1920-ыя гады. Праект варшаўскага архітэктара Г. Гая некалькі паднавіў агульны, а часткова і ўнутраны выгляд кляштара.

Галоўны яго будынак – трохнефны барочны касцёл, у якім дамінуе сярэдні, цэнтральны неф, перакрыты паўкруглымі скляпеннямі. Два бакавыя нефы амаль зусім не бачныя. Яны нібы падтрымліваюць асноўны, абрамляюць, падкрэсліваюць яго. Галоўны фасад касцёла вельмі прыгожы. Ён дэкарыраваны барочнымі карнізамі, нішамі, паяскамі, пілястрамі, каванай рашоткай балкона і завершаны складанакампазіцыйным фігурным франтонам з дзвюма вежамі па краях. Зараз інтэр'ер касцёла, у якім захоўваюцца многія выдатныя помнікі розных відаў мастацтва, маладаступны для агляду. І гэта тым больш шкада, што тут знаходзіцца велізарная колькасць розных скульптур, часткова выкананых і мясцовымі майстрамі. Гэта сапраўдны музей. Уражвае сваёй раскошай разны залочаны амбон і цудоўная барочная разьба шасці алтароў, на якіх устаноўлена мноства драўляных скульптур апосталаў і розных іншых святых. У храме захоўваюцца і жывапісныя работы, а таксама старажытныя каштоўныя тканіны, вырабы з металу і каменя. Яго сцены распісаны вядомымі польскімі мастакамі-прафесіяналамі, а таксама мясцовымі майстрамі.

Дапаможныя, службовыя будынкi манастыра, што прымыкаюць да касцёла з боку ракі, утвараюць разам з ім некалькі ціхіх і ўтульных унутраных дворыкаў – пра іх наяўнасць, гледзячы звонку, нельга здагадацца. Падобныя адзін на другі, не вельмі выразныя службовыя будынкi,

маюць калідорную сістэму планіроўкі. Іх тарцы завершаны барочнымі франтонамі, якія надаюць гэтым двух-, трохпавярховым будынкам больш прыгожы выгляд. Увесь ансамбль займае велізарную прастору паміж галоўнай вуліцай і ракой і па сваёй значнасці нават чымсьці нагадвае слауты на ўвесь свет кракаўскі Вавель.

Па вуліцы Леніна ці па набярэжнай можна дайсці да Пінскага палаца, які часцей называюць палацам Бутрымовіча па імені ўладальніка, мясцовага шляхціца Матэвуша Бутрымовіча, што быў паслом ад Пінска на слаутым у гісторыі Рэчы Пасналітай Чатырохгадовым сойме (1788– 1792 гг.). Найбольш маляўнічая дарога да палаца – па набярэжнай, дзе да таго ж амаль не ездзяць аўтамабілі. Акрамя прыгожых відаў на Піну і навакольных заліўных лугі, што раскінуліся ўшыркі на шмат кіламетраў, па дарозе сустрэнецца яшчэ нямала цікавага. Гэта шматкватэрныя жылыя дамы і асабнякі, пабудаваныя ў XIX – пачатку XX ст. Палац размешчаны амаль у самым канцы вуліцы Дняпроўскай флатыліі. Арыенцірамі пры яго пошуках могуць служыць аднапавярховы мураваны асабняк з дзвюма калонамі, дзе змяшчаецца кантора Дняпроўска-Бугскага тэхучастка, і асабліва новы шматпавярховы корпус гасцініцы “Прыпяць”, што ўзвышаецца над гэтай часткай горада. Да нядаўняга часу палац меў багатыя інтэр’еры, якія цяпер незваротна страчаны. Лепш за ўсё захаваліся палацавы фасад, звернуты да ракі. Тут размешчаны парадны ўваход з ганкам, упрыгожаным франтонам, і чатыры бакавыя ўваходы з лесвіцамі, што вядуць прама ў жылыя памяшканні. Палац мае П-падобны план, схільны, дзякуючы выступаючым архітэктурным элементам, да паўкруга. Бакавыя яго крылы утвараюць парадны двор, у якім раней былі размешчаны кветнік і вялікі сад. Цяперашнія насаджэнні часткова засланяюць галоўны ўваход. Досыць добра бачны толькі тарцовыя фасады бакавых крылаў з уваходамі, упрыгожанымі порцікамі са здвоенымі калонамі дарычнага ордэра.

Па ўсім выглядзе палаца лёгка ўгадваецца час яго нараджэння – канец XVIII ст., калі на змену позняму барока прышоў класіцызм, які ўвасабляўся перш за ўсё ў падобных грамадзянскіх будынках. Ён змураваны да пачатку 1790-ых гадоў. Архітэктар К. Шыльдгаўз стварыў строга сіметрычную кампазіцыю. Яе цэнтральная частка – круглая зала – некалькі выступае на багата дэкараваную тэрасу галоўнага фасада. З залы, трымаючыся восі сіметрыі, можна трапіць у вестыбюль і на парадны ганак або праз два бакавыя выходы ў малыя прамавугольныя залы і кабінеты. Усе парадныя памяшканні аднапавярховага, з высокім цокалем палаца размешчаны ў галоўным, цэнтральным корпусе. У бакавых крылах-карпусах знаходзіліся жылыя пакоі і кабінеты. Цокальны паверх адводзіўся пад гаспадарчыя памяшканні і пакоі для слуг. Памяшканні палаца размешчаны па калідорным і анфіладным прынцыпах, што дазволіла стварыць вельмі стройную сістэму пакояў, залаў і кабінетаў. Яны ўтвараюць у галоўным корпусе нібы дзве паралельныя лініі, што пераходзяць пры дапамозе вуглавых залаў з асобнымі знадворнымі ўваходамі ў левы і правы каскады памяшканняў бакавых крылаў-карпусоў. Сцены па ўсім перыметры будынка расчлянёны пілястрамі, аконныя праёмы ўпрыгожаны фронтамі, фасадны дэкор завяршае добра развіты антаблемент.

Будынак зараз няблага глядзіцца з вокнаў новага корпуса гасцініцы “Прыпяць”, з заходняга яго боку. На жаль, зараз позна ўжо думаць пра аптымальную забудову вакол Пінскага палаца, якая дазволіла б выразна падкрэсліць адну з прыгажэйшых пабудоў горада – з узвядзеннем гасцінічных памяшканняў гэта стала зусім немагчыма. Палац згубіўся сярод іх, аказаўся адсунутым ад ракі, прыціснутым да вузкай гарадской магістралі. Знікла адчуванне прасторы, архітэктурнай закончанасці будынка. З-за страчанай прыроднай перспектывы, асабліва з усходняга і паўднёва-ўсходняга бакоў, ствараецца ўражанне,

што палац стаіць не на беразе ракі з яго зялёнымі лугамі, а ў бетонным катле ці калодзежы.

Ад палаца адыходзяць дзве вуліцы, на якіх нямала цікавых старых будынкаў, – маленькая Равецкая і Савецкая. Гістарычныя будынкі тут зараз рэстаўрыруюцца. Амаль на самай сярэдзіне вуліцы Савецкай – мураваная Варварынская царква, перабудаваная з барочнага касцёла. Касцёл з'явіўся ў 1786 г. на месцы драўлянага кляштара бернардзінцаў, які ўваходзіў у комплекс, у першай палове XIX ст. пераабсталяваны ў праваслаўную царкву. Няўдалая спроба зліць каталіцкія і праваслаўныя элементы пераўтварыла храм звонку ў вельмі дзіўнае збудаванне. Уражвае масіўны купал з цыбульнай галавой, увенчанай васьміканцовым крыжам. Сам храм па сваёй канструкцыі вельмі просты. Гэта – аднанефавае бязвежавае збудаванне, прамавугольнае ў плане, з паўкруглай апсідай. Цыліндрычныя яго скляпенні трымаюцца на падпружных арках, адзеленых ад сцяны прафіляваным карнізам, які пераўтвараецца ў апсіднай частцы ў багата арнаментаваны фрыз. Практычна храм аднааб'ёмны – галоўнае яго памяшканне адразу ж пераходзіць у прэсбітэрыі. Унутраная прастора добра дэкаравана з выкарыстаннем розных аб'ёмных архітэктурных элементаў, лепкі і роспісу. Інтэр'ер царквы багаты. У ім дамінуе алтар, падзелены на два асноўныя ярусы.

Ад Варварынскай царквы можна прайсці прама да касцёла Карла Барамея, размешчанага насупраць, на вуліцы Кірава. Касцёл змураваны з цэглы ў 1770–1780 гг. на месцы старога драўлянага. Гэта таксама аднанефавая будыніна, якая вызначаецца адметнай канструкцыяй. Да касцёла прыбудавана двух'ярусная званіца, увенчаная шатровым дахам і купалам. Невялікі храм выглядае вельмі манументальна. Ён у чымсьці нават падобны на замак, а не культавае збудаванне. Масіўная званіца і сцены па сваёй архітэктуры нагадваюць правінцыяльныя будынкі эпохі Рэнэсанса, у той час як дэкаратыўныя элементы званіцы яўна барочнага тыпу. У плане касцёл цягнецца да крыжа.

Яго прамавугольнае асноўнае памяшканне злучана невялікімі праёмамі з маленькім прытворам у ніжняй частцы званіцы і алтарнай часткай. Касцёл Карла Барамея, відаць, самы масіўны будынак у Пінску. Таўшчыня яго сцен месцамі перавышае 2 метры.

Знаёмства з архітэктурнымі помнікамі Пінска будзе не поўным, калі не агледзець добра захаваны сядзібны дом у паўночным прыгарадзе – вёсцы Заполле. Ён стаіць у невялікім парку пейзажна-рэгулярнага плана і выглядае вельмі эфектна. Цяпер на сядзібе размяшчаецца сельскагаспадарчы тэхнікум, які ўтрымлівае будынак і ўсю навакольную тэрыторыю ў адносным парадку. Да парку прымыкае сад і маленькая сажалка, размешчаная з паўночна-заходняга боку. Да дома, зрубленага якіх-небудзь 60 гадоў назад у традыцыях польскай сядзібнай архітэктурны, што характарызуецца амаль нязменным выкарыстаннем барочных і псеўдабарочных форм, вядуць пешаходныя сцежкі і адна з алей. Дом аднапавярховы, Т-падобны, з высокім фігурным дахам, які нагадвае сучасныя мансардавыя. З паўднёвага і паўночнага бакоў, г. зн. на дваровым і галоўным фасадах, над уваходамі чатырохкалонныя порцікі тасканскага ордэра. Апрача манументальнай каланады сярод дэкаратыўных элементаў дамінуюць простыя ліштвы акон, пафарбаваныя ў белы колер. Унутраная планіроўка памяшканняў анфіладна-калідорная. Цэнтральнай часткай строга сіметрычнага будынка з'ўляецца вестыбюль, да якіх прымыкаюць астатнія пакоі і кабінеты. Гаспадарчыя памяшканні і пакоі для чэлядзі размешчаны ў бакавых частках будынка, яго крылах, што маюць і асобныя ўваходы.

Прагулка па сядзібе, асабліва ў сонечны дзень, пакідае мноства ўражанняў. Дом адусюль выглядае прыгожа, і таму само знаходжанне побач з ім выклікае радасны настрой, як гэта бывае ўсялякі раз, калі бачыш нястрачанае і такое гарманічнае спалучэнне архітэктурны і прыроды, і маеш магчымасць любавання памнікам у яго натуральным, і амаль некранутым акружэнні.

Пінскі раён

Размешчаны ў паўдневай частцы Брэсцкай вобласці. Утвораны 15.01.1940 г. з былых Лемяшэвіцкай, частак Пінкавіцкай, Пагост-Загародскай, Жабчыцкай валасцей. Займаў плошчу 1 272 км², насельніцтва – 47 867 чал. (беларусаў – 35 046, яўрэяў – 3 505, рускіх – 2 628, украінцаў – 1 314, палякаў – 1 314). У раёне было 7 088 двароў, у т.л. 1 241 хутар; зямельных угоддзяў – 127 274 га, у т.л. ворыва – 27 090 га. Працавалі: фанерная фабрыка (Гарадзішча), 3 лесапільныя, 6 цагляных, 1 вінакурныя заводы, 4 млыны; 61 школа. У канцы 1940 г. было 16 калгасаў. 12.10.1940 г. падзелены на 16 сельсаветаў: Біжаравіцкі, Востраўскі, Высакоўскі, Вяляціцкі, Гарадзішчанскі, Дубнавіцкі, Качановіцкі, Лапацінскі, Ласіцкі, Лемяшэвіцкі, Пасяніцкі, Парахонскі, Пінкавіцкі, Плешчыцкі, Сошненскі, Ставоцкі. У Вялікую Айчынную вайну з 04.07.1941 г. да 14.07.1944 г. акупіраваны нямецка-фашыстцкімі захопнікамі. У горадзе Пінску і раёне фашысты знішчылі 108 тыс. чалаваек, вывезлі на прымусовыя работы ў Германію 6 373 жыхароў. Месцамі масавых расстрэлаў былі ваколіцы вёсак Пасянічы, Казляковічы, Добрая Воля, яўрэйскія могілкі ў Пінску. Акупанты спалілі разам з жыхарамі вёскі Вулька, Дубнавічы, Любель-Поль, Невель, Пагост-Загародск. На тэрыторыі раёна дзейнічалі Пінскае антыфашысцкае падполле, партызанскія брыгады імя Молатава, Пінская, 208-га партызантскі Полк імя Сталіна, Пінскія падпольныя райкомы КП(б)Б і ЛКСМБ. Выдавалася падпольная газета “Палеская праўда”. Раён вызвалены ў сярэдзіне ліпеня 1944 г. войскамі 1-га Беларускага фронту з удзелам Пінскага партызанскага злучэння 208-га партызанскага палка ў ходзе Беларускай аперацыі. 18 часцям і злучэнням Чырвонай Арміі былі нададзены найменні “Пінскіх”. Пасля вайны да 1950 г. работа прадпрыемстваў была адноўлена, дзейнічалі 168 калгасаў. З 08.01.1954 г. ў складзе Брэсцкай вобласці, у сучасных межах з 1957–1962 г. да раёна далучаны Ахоўскі, Вулькаўскі, Дубайскі, Малоткавіцкі, Невельскі, Паршавіцкі

сельсаветы Жабчыцкага р-на; 25.12.1962 г. – Бобрыкаўскі, Загародскі, Лышчанскі, Масевіцкі, Навадворскі, Парэцкі сельсаветы і г.п. Лагішын Лагішынскага раена. Плошча 3,2 тыс. км². Насельніцтва 56 347 чал. (2005 г.). Уключае г.п. Лагішын, 179 сельскіх населеных пунктаў, Лагішынскі пасялковы Савет, 24 сельсаветы: Аснежыцкі, Ахоўскі, Барычавіцкі, Бобрыкаўскі, Бярозавіцкі, Валішчанскі, Гарадзішчанскі, Дубайскі, Загародскі, Калавуравіцкі, Лапацінскі, Ласіцкі, Лемяшэвіцкі, Лышчанскі, Малоткавіцкі, Мерчыцкі, Навадворскі, Парахонскі, Парэцкі, Пінкавіцкі, Плешчыцкі, Сошненскі, Ставоцкі, Хойнаўскі. Паўдневая частка раёна пацярпела ад аварыі на Чарнобыльскай АЭС.

У раёне 29 сярэдніх, 19 базавых, 2 пачатковыя школы, 30 дашкольных устаноў, 3 школы-сады, 12 музыкальных школ, спартыўная школа, спецыяльная школа-інтэрнат, завочная школа, сельска-гаспадарчы каледж, СПТВ № 161, 68 клубных устаноў, 15 дамоў народнай творчасці, 66 бібліятэк, 8 бальніц, 4 урачэбныя амбулаторыі, 56 фельчарска-акушэрскіх пунктаў, 9 аптэк, 170 магазінаў, 25 комплексна-прыёмных пунктаў, 750 лазняў, 49 аддзяленняў сувязі, 30 аддзяленняў “Беларусбанка” і інш.; дзіцячая турбаза (в. Ставок), дзіцячыя аздараўленчыя лагеры “Парэчча”, “Кончыцы”, рэабілітацыйна-аздараўленчы цэнтр “Світанак”. Музеі літаратурныя: А. Блока (в. Лапаціна, 1980 г., з 1991 г. – народны), Я. Янішчыц (в. Парэчча, 1998 г.), Я. Коласа (в. Пінкавічы, 1962 г.); этнаграфіі (в. Жабчыцы, 1992 г.), гісторыка-краязнаўчы (г.п. Лагішын, 1995 г.), музей пад адкрытым небам “Сядзіба палешука канца XIX – пач. XX ст.” (Парэчча, 2000 г.), музей Працоўнай славы калгаса “Аснежыцкі” (в. Аснежыцы, 2002 г.). Архітэктурныя помнікі: цэрквы – Раства Багародзіцы (в. Ахова, 1758 г.), Ушэсця (в. Боркі, канец XVIII ст.), Пакроўская (в. Бярозавічы, 1878 г.), Прачысенская (в. Востраў, 1720 г.), Ільінская (в. Вуйвічы, 1788 г.), Раства Багародзіцы (в. Вылазы, 1787 г.), Раства Багародзіцы (в. Вяляцічы, 1826 г.), Троіцкая (в. Дабраслаўка, XVIII ст.), Раства Багародзіцы (в. Дубай, 1811 г.), Параскевы Пятніцы (в. Жабчыцы,

1788 г.), Мікалаеўская (в. Камень, сяр. XIX ст.), Мікалаеўская (в. Купяцічы, 1892 г.), Раства Багародзіцы (в. Лемяшэвічы, 1885 г.), Троіцкая (в. Месавічы, 1875 г.), Параскевы Пятніцы (в. Мясцічы, 1794 г.), св. Кірылы і Мяфодзія (Пагост-Загародскі, другая пал. XIX ст.), Раства Багародзіцы (в. Парахонск, 1888 г.), Раства Багародзіцы (в. Парэчча, 1912 г.), Пакроўская (в. Пінкавічы, 1830 г.), Ушэсця (в. Ставок, 1855 г.), Пакроўская (в. Тырвовічы, 1856 г.), манастырскі будынак (в. Гарадзішча, канец XVIII ст.), касцёл Узвіжання Святога Крыжа (Дубай, XVIII ст.); капліцы ў в. Балгары (XIX ст.), в. Дубай, в. Каўбы, в. Ласіцк, в. Чухава і цэрквы канца XX ст.: Георгіеўская (в. Ботава, 1989 г.), царква (в. Жытнавічы, 1990-я г.), Міхайлаўская (в. Забароўцы, 1996 г.), Аляксандра Неўскага (в. Лышча, 1995 г.), Успенская (в. Новы Двор, 1992 г.), Святой Вольгі (в. Сошна, 1996 г.). У Пінску ў 2001 г. патрыярх маскоўскі Аляксей II асвятціў Свята-Фёдараўскі праваслаўны сабор; сядзіба (в. Заполле, 1920-я г.); парк сярэдзіны XVIII ст. ў в. Дубай, першай паловы XIX ст. ў в. Парэчча, XIX ст. ў в. Сташаны і сядзібныя дамы канца XIX – пачатку XX ст. ў в. Заполле, Паўтаранавічы; сінагога і будынак Талмуд-Торы (пачатак XX ст., в. Пагост-Загародскі). Выдаецца газета “Палеская праўда”.

3. Агульная характарыстыка прыродных умоў Піншчыны

Прырода Піншчыны вельмі мала адрозніваецца ад прыроды Брэсцкай вобласці. Яе адрозненне абумоўлена як занальным размеркаваннем фізіка-геаграфічных фактараў так і азанальнымі прычынамі. Так, напрыклад, можна вылучыць некаторае адрозненне ў геалагічнай будове, рэльефе, клімаце, глебах і ландшафтах. Аснова раёна – Палескія ландшафты.

Большая частка тэрыторыі ў межах Прыпяцкага Палесся, заходняя знаходзіцца ва ўзвышанай раўніне Загароддзе. Паверхня пераважна плоская, забалочаная, 75 %

яе ніжэй за 150 м. над узроўнем мора. Найвышэйшы пункт 174 м (за 2 км на поўдзень ад в. Мерчыцы). Карысныя выкапні: торф і гліны, суглінкі, пяскі, мел. Сярэдняя тэмпература студзеня – 5,2°C, ліпеня – + 18,6°C. Ападкаў – 573 мм. за год. Вегетацыйны перыяд 201 суткі.

На фарміраванне клімату раёна ўплываюць сонечная радыяцыя, цыркуляцыя атмасферы і характар падсцілаючай паверхні, з якіх найбольш значную ролю адыгрывае атмасферная цыркуляцыя.

Гадавы прыход сумарнай сонечнай радыяцыі складае каля 4 000 Мдж/м², вельмі мала змяняецца ў межах раёна. Месячныя велічыні сумарнай сонечнай радыяцыі звязаны з вышынёй сонца над гарызонтам, таму найбольшую колькасць паверхня атрымоўвае ў чэрвені, найменшую – у снежні (у 11 разоў менш, чым у чэрвені).

Трапляючы на зямную паверхню, сумарная сонечная радыяцыя часткова губляецца, адбіваецца і ідзе на эфектыўнае выпраменьванне зямной паверхняй.

Радыяцыйны баланс – гэта розніца паміж паглынутай радыяцыяй і эфектыўным выпраменьваннем. Радыяцыйны баланс складае ад 1 700 да 1 800 Мдж/м² у год. Павелічэнне радыяцыйнага балансу назіраецца з паўночнага усходу на паўднёвы захад Пінскага раёна.

У лістападзе – студзені радыяцыйны баланс адмоўны, у астатнія месяцы – дадатны.

Другім фактарам, які фарміруе клімат Пінскага раёна, з'яўляецца цыркуляцыя атмасферы. Раўніннасць тэрыторыі раёна спрыяе свабоднаму пранікненню ўсіх тыпаў паветраных мас: арктычных, умераных, трапічных, што прыводзіць да значных змен надвор'я, асабліва ўзімку.

Асноўны ўплыў на клімат Пінскага раёна аказвае марское ўмеранае паветра Атлантычнага акіяна. Яно прыносіць няўстойлівае надвор'е і ападкі.

Кантынентальнае ўмеранае паветра на тэрыторыю раёна прыходзіць з усходу. Узімку яно прыносіць пахаладанні, асабліва моцныя пры ўсталяванні антыцыкланальнай цыркуляцыі. Улетку ўсталёўваецца цёплае і сухое надвор'е.

Значна меншы ўплыў на клімат раёна аказваюць арктычнае і трапічнае паветра. Распаўсюджванне арктычнага паветра, асабліва ўвесну і ўвосень, выклікае познія вясновыя і раннія восеньскія замаразкі. У зімовы час арктычнае паветра прыносіць яснае бязхмарнае надвор'е з нізкімі тэмпературамі.

Трапічнае паветра прыносіць павышэнне тэмпературы ў пераходныя пары года.

Узімку атмасферны ціск максімальны і складае каля 1 020 мБар. Паказанні ізабар павялічваюцца з паўночнага захаду на паўднёвы ўсход. У летні час атмасферны ціск становіцца крыху менш з захаду на ўсход раёна.

У летні перыяд пераважаюць паўночна-заходнія і заходнія вятры. Вельмі рэдкія вятры ўсходніх накірункаў. У зімовы перыяд пераважаюць вятры паўднёва-заходніх і заходніх накірункаў. Сярэднегадавая хуткасць ветра складае 3,5 м/с. Моцныя вятры (15 м/с і больш) назіраюцца рэдка і хутчэй за ўсё ў халодны перыяд года (лістапад – сакавік). Час ад часу на тэрыторыю раёна прыходзяць шквалы, буры і смерчы, якія прыносяць вялікую шкоду гаспадарцы.

І апошнім фактарам, які фарміруе клімат, з'яўляецца характар падсцілаючай паверхні (наяўнасць рэк, азёр, балотаў, лясоў, палёў і лугоў), а таксама гаспадарчая дзейнасць людзей (асушэнне балотаў, высечка лясоў, будаўніцтва прамысловых прадпрыемстваў, спальванне паліва і іншыя).

Тэмпература паветра – найбольш важны элемент надвор'я, які характарызуе цеплавы рэжым атмасферы. Пад сумесным дзеяннем паветраных цячэнняў і сонечнай радыяцыі на тэрыторыі раёна назіраецца паніжэнне паказчыкаў сярэднегадавой тэмпературы паветра з паўднёвага захаду на паўночны ўсход з + 8,0°C да + 7,5°C. Працягласць цёплага перыяду складае 250–252 дні. Сярэднемесячная тэмпература ліпеня складае + 18,5 + 19,0°C. Максімальная – + 36°C. Сярэднемесячная тэмпература студзеня складае –5,0 –5,5°C. Мінімальна – 35°C па шматгадовых дадзеных.

Воблачнасць цесна звязана з атмасфернай цыркуляцыяй і адноснай вільготнасцю паветра. Пры ўзмацненні цыкланічнай дзейнасці, пачынаючы з восені, воблачнасць павялічваецца, дасягаючы максімальных 8,3 – 8,8 балаў у канцы восені – пачатку зімы. У маі – чэрвені воблачнасць паніжаецца да 5,9 – 6,1 бала.

Вільготнае атлантычнае паветра, якое пераважае над Пінскім раёнам на працягу года, абумоўлівае высокую адносную вільготнасць, значную воблачнасць і параўнальна вялікую колькасць ападкаў. Адносная вільготнасць паветра высокая на працягу ўсяго года: у зімовыя месяцы яна дасягае 82–90 %, улетку – 34–80 %, пры засухах – 30–40 %. Сутачны максімум яе назіраецца ў 2 гадзіны ночы, мінімум – у 14 гадзін дня.

Колькасць і размеркаванне ападкаў на тэрыторыі раёна вызначаецца цыкланічнай дзейнасцю і рэльефам зямной паверхні. Сярэднегадавая колькасць ападкаў павялічваецца з 600 мм на паўднёвым усходзе раёна да 650 мм на паўночным усходзе. Максімум ападкаў – 894 мм. назіраўся ў 1974 г., мінімум – 276 мм у 1961 г. Прыкладна 70 % ападкаў прыходзіцца на цёплую палову года (красавік – кастрычнік).

Атмасферныя ападкі раёна складаюць дажджы, ліўні, туман, снег, завіруха, іней і іншыя.

Снежнае покрыва на тэрыторыі раёна ўтвараецца ў канцы снежня – пачатку студзеня, разбураецца ў пачатку сакавіка. Працягласць залягання снежнага покрыва складае 65–70 дзён. Вышыня снежнага покрыва вагаецца ад 15 да 20 см.

Дастатковае ўвільгатненне, асаблівасці геалагічнай будовы і рэльефа Пінскага раёна садзейнічалі ўтварэнню ўнутраных вод: рэк, азёр, балот і падземных вод. У выніку гаспадарчай дзейнасці людзей ствараюцца шматлікія сажалкі, вадасховішчы, каналы, якія значна павялічваюць водную паверхню. На Піншчыне яна перавышае 2 200 га.

Найбольшую рэчную водную паверхню займаюць р. Прыпяць і яе прытокі: Піна, Ясельда з Мерачанкай і Мышшу, Бобрык з Вісліцай, Стыр. Найбольшыя азёры: Палескае (Гарадзішча), Пагосцкае, Кончыцкае, Семяховічы,

Вылазскае; вадасховішча Пагост, Жыдча; каналы: частка Дняпроўска-Бугскага, Агінскага, Ясельдаўскага, Дубайскі. Пераважаюць глебы: тарфяна-балотныя (38,2 %), дзярнова-падзолістыя забалочаныя (18,3 %), дзярновыя, дзярнова-карбанатныя забалочаныя (18,2 %), поймавыя (алювіяльныя) забалочаныя (13,4 %), дзярнова-падзолістыя (11,7 %). Пад лесам 32 % тэрыторыі раёна; пераважаюць хваёвыя, ёсць бяроза, дуб, чорная вольха, граб, асіна, ясьень. Пад балотамі 43 520 га (13,6 %). Найбольшыя балоты: Хварашчанскае, Гарадзішчанскае, Дубнік, Жук, Дамашыцы, Панцялеева (частка з іх уваходзіць у так названы каскад Пінскіх балот).

Балотная расліннасць. Па характару расліннасці балоты падзяляюцца на лясныя, травяныя і імховыя. На гэтых балотах найболей распаўсюджаны бяроза пухнатая, вольха чорная, вярба, трыснёг, асот, папараць і розныя віды мхоў.

Да поймавых нізінных балот характэрны зараснікі трыснёга з мячэўнікам, хвошчам балотным і іншыя.

Водная расліннасць. Водная расліннасць прадстаўленая рознымі відамі раслін і водарасцяў. Сярод іх вылучаюцца асот, трыснёг, гарлачыкі і скарбонкі, раска і іншыя.

Культурная расліннасць. Значныя плошчы на тэрыторыі раёна займае культурная расліннасць. Вялікія плошчы заняты пасевамі зерневых культур (жыта, ячмень, пшаніца, авёс), бульбы, кукурузы, цукровага бурака, гародніны.

Да культурнай расліннасці таксама прыналежаць сады, паркі, дэндрарыі. Уздоўж дарог і вуліц у населеных пунктах, у парках высаджаюцца дэкаратыўныя расліны. Сярод іх шмат кветак (ружы, гладыёлусы, цюльпаны). Для азелянення выкарыстоўваюць розныя віды хмызнякоў і драўной расліннасці (бэз, ядлавец, хвоя, елка, піхта, дуб, таполя і іншыя).

Жывёльны свет. Жывёльны свет, як і флора Піншчыны, фарміраваўся на працягу істотнага часу пад уплывам змен клімату, расліннага покрыва і гаспадарчай дзейнасці чалавека.

Сучасная фауна Пінскага раёна належыць да лясной зоны Еўрапейска- Сібірскай рэгіанальнасці і ўваходзіць у склад Палескай нізменнасці.

Засяленне жывёламі разнастайных месцапражыванняў з розных прыродных ўмоў прывяло да фарміравання некалькіх тыпаў заацэноза: лясных балот і поплаваў, вадаёмаў.

У склад лясных заацэнозаў уваходзяць розныя віды жывёл. Гэта, першым чынам, млекакормячыя: казуля, алень, дзік, лось, лясная і рудая палёўкі, воўк, лісіца, заяц, крот, вожык і іншыя жывёлы. Акрамя гэтага шмат насякомых: розныя жукі, мурашкі і іншыя. Сярод птушак – глушэц, цецярук, дрозд, рабчык, лясны жаўрук, шчыгол. Сустракаюцца некаторыя прадстаўнікі амфібій і рэптылій: жабы, гадзюка, вуж, яшчаркі.

Заацэнозы балот і поплаваў меней разнастайны і багаты, чым лясныя заацэнозы. Сярод птушак тут есць буслы, жураўлі, рэmez і іншыя. Сярод млекакормячых сустракаюцца гарнастаі, ласі, алені, ласка. Сярод рэптылій амфібій: жабы, гадзюкі, вужы, уюны, сустракаецца і балотная чарапаха. Акрамя гэтага дадзеныя заацэнозы прадстаўлены шматлікай групай насякомых.

Заацэнозы вадаёмаў прадстаўлены бабром, выдрай, андатрай, вадзяным пацуком, а таксама шматлікімі птушкамі (кулікі, чайкі, качкі, лебедзі). Сустракаюцца жабы, вужы, гадзюкі. Вадаёмы багаты рыбай: судак, лешч, лінь, язь, шчупак, плотка, карась, акунь, уюн, радзей сустракаецца сом.

На тэрыторыі раёна заказнікі рэспубліканскага значэння: ландшафтныя – Прастыр, Сярэдняя Прыпяць (часткова), біялагічны Тырвовічы; мясцовага значэння: біялагічны Ступскае, мікразаказнікі біялагічныя – Ізін, Кончыцы, Падмосце, Тур, Ермакі; ахоўныя тарфянікі: Булгары, Вуйвічы, Гарадзішчанскае, Дамашыцы, Дубнік, Сляпоўскае. Помнікі прыроды рэспубліканскага значэння: парк у в. Парэчча, насаджэнне піхты белай у парку в. Дубай.

Агульная плошча сельска-гаспадарчых угоддзяў – 130,1 тыс. га, з іх асушаных – 81,7 тыс. га. У раёне 20 сельска-гаспадарчых вытворчых кааператываў, камунальнае унітарнае сельска-гаспадарчае прадпрыемства “Агракамбінат Палессе” і 6 яго філіялаў 2 ААТ, рыбгас “Палессе”, зверагаспадарка Белкаапсаюза, сельска-гаспадарчае прадпрыемства “Беларускія журавіны”, Пінскае дзяржаўнае прадпрыемства па будаўніцтве і эксплуатацыі меліярацыйных і воднагаспадарчых сістэм. Сельская гаспадарка спецыялізуецца на мяса-малочнай жывёлагадоўлі, вытворчасці збожжа, цукровых буракоў, вырошчванні кармавых культур, бульбы, лёну, агародніны. Працуюць прадпрыемствы харчовай прамысловасці (лікёра-гарэлачныя вырабы, вінныя і безалкагольныя напоі, піва, кандытарскія вырабы, кісель, крухмал), металаапрацоўчай, кааператываўнай, швейнай прамсці, лягас, вытворча-гандлёвае прадпрыемства “Медтэхніка”. Па тэрыторыі раёна праходзяць чыгунка Брэст – Лунінец, аўтадарогі Брэст – Гомель, Брэст – Пінск – Лунінец, Івацэвічы – Лагішын – Пінск – Столін.

Лекцыя 5.3. Краязнаўчая бібліяграфія

1. *Краязнаўчая бібліяграфія, яе задачы і сутнасць.*
2. *Роля друкаваных звестак і матэрыялаў у краязнаўчай дзейнасці.*
3. *Выкарыстанне архіўных дакументаў у навуковых краязнаўчых даследаваннях.*
4. *Статыстычныя і вусныя крыніцы ў краязнаўстве.*

1. Краязнаўчая бібліяграфія, яе задачы і сутнасць

Краязнаўчая бібліяграфія, як і бібліяграфія наогул, найважнейшы сродак інфармацыі аб літаратуры, якая выйшла ў мінулым і літаратуры, якая выходзіць сёння. У яе задачы ўваходзіць выяўленне, улік, характарыстыка і прапаганда краязнаўчай літаратуры.

Асноўным аб'ектам краязнаўчай бібліяграфіі служаць творы друку – кнігі, перыядычныя выданні, карты, выяўленчая прадукцыя. Краязнаўчы кнігапіс вельмі разнастайны па выглядзе выданняў, па прызначэнні і паўнаце адбору літаратуры, па перыядычнасці выпуску і ахопліваемаму перыяду, па тэматыцы.

Па віду выдання краязнаўчыя крыніцы падзяляюцца на наступныя:

- бібліяграфічныя паказальнікі, выдадзеныя як асобныя кнігі або брашуры, напрыклад “Памятныя месцы Брэсцкай вобласці” (кароткі бібліяграфічны паказальнік літаратуры);
- друкаваныя каталогі мясцовых бібліятэк, напрыклад, “Сістэматычны краязнаўчы каталог Пінскай раённай бібліятэкі”;
- бібліяграфічныя спісы ўнутры саміх кніг: пералікі выкарыстанай літаратуры або літаратуры па тэме кнігі (прыкніжны кнігапіс), падрадкавыя спасылкі;
- унутрычасопісны і прыартыкульны кнігапіс у часопісах і ў выданнях, (зборнікі прац, навуковыя запіскі аматараў краязнаўства, таварыстваў і г.д.);

- спісы літаратуры да артыкулаў, агляды літаратуры і рэцэнзіі.

У залежнасці ад таго, на які кантынгент чытачоў крыніцы разлічаны, краязнаўчы кнігапіс можа мець рознае прызначэнне.

Часцей за ўсё краязнаўчыя бібліяграфічныя паказальнікі, каталогі і спісы прызначаны шырокаму колу дарослых чытачоў і маюць даведкава-інфармацыйны характар. Але, маюцца і краязнаўчы кнігапіс, спецыяльна разлічаны на даследчыкаў краю, на прапагандыстаў альбо на самаадукацыю. Неабходна таксама вылучыць навукова – даследчыцкі краязнаўчы кнігапіс. У мінулым ён прызначаўся, ў першую чаргу, выкладчыкам гуманітарных дысцыплін, але ў цяперашні час шырока выкарыстоўваецца студэнтамі. У большай частцы выпадкаў гэта прыкніжны кнігапіс, але ёсць і спецыяльныя краязнаўчыя бібліяграфічныя паказальнікі тыпу “Што чытаць аб... краі?”, арыентаваныя, ў асноўным, на краязнаўчую працу і дадатковае чытанне. Дадзены краязнаўчы кнігапіс амаль заўсёды рэкамендацыйны, і ступень паўнаты адбору ў ім абумоўліваецца мэтавым прызначэннем.

Даволі часта краязнаўчыя бібліяграфічныя выданні ўтрымоўваюць толькі пералікі літаратуры з кароткім апісаннем, якое змяшчае фактычныя дадзеныя, якія дазваляюць адшукаць вызначаны твор друку: прозвішча і ініцыялы аўтараў, загаловак, падзагаловак, месца выдавецтва, год выдання, колькасць старонак.

Рэкамендацыйны краязнаўчы кнігапіс часам утрымоўвае не толькі апісанні, але і характарыстыкі, якія змяшчаюцца ў спісе літаратуры, што раскрывае тэму, змест, прызначэнне і іншыя аспекты – кароткія (аннотацыі) або больш падрабязныя (рэфераты і агляды).

З пункту гледжання перыядычнасці выпуску можна вылучыць краязнаўчы кнігапіс, як сённяшні так і рэтраспектыўны.

Сённяшні краязнаўчы кнігапіс (звычайна ўлікова-рэгістрацыйнага тыпу) выпускаецца рэгулярна і яго храналагічныя рамкі вызначаюцца тэрмінамі выданняў. Да іх адносяцца, у прыватнасці, “Кніжны летапіс”, “Часопісны летапіс”, “Кніжны агляд”, бібліяграфічныя паказальнікі аб мясцовым краі, якія перыядычна выдаюцца абласнымі бібліятэкамі, а таксама бібліяграфічныя паказальнікі артыкулаў, апублікаваныя мясцовымі часопісамі, газетамі за год.

У адрозненні ад сённяшняга, рэтраспектыўны краязнаўчы кнігапіс ахоплівае краязнаўчую літаратуру, якая выйшла за той ці іншы вызначаны перыяд.

Усе рэкамендацыйныя краязнаўчыя бібліяграфічныя выданні звычайна з’яўляюцца рэтраспектыўнымі, паколькі адбор літаратуры ў іх абумоўлены іх прызначэннем; ніжняя храналагічная мяжа ў іх вызначаецца складальнікамі, а верхняя адпавядае часу іх выпуску.

Краязнаўчая бібліяграфія вельмі разнастайная ў тэматычным стаўленні, па шыраце тэматычных рамак.

Маюцца бібліяграфічныя паказальнікі і спісы шырокага ахопу разнастайнай літаратуры, якая усебакова асвятляе край. Такія рэкамендацыйныя паказальнікі літаратуры, якія выпускаюцца, як правіла, абласнымі бібліятэкамі і мясцовымі краязнаўчымі музеямі, разлічаны на шырокае кола чытачоў, прапагандыстаў і для патрэб самаадукацыі (часцей за ўсё гэта невялікія брашуры, буклеты, якія выдаюцца да юбілейных дат).

Вельмі шматлікія бібліяграфічныя выданні з больш вузкімі тэматычнымі межамі, прысвечаныя якім-небудзь асобным накірункам: аспектам гаспадарчага і культурнага жыцця краю, вызначаным праблемам. Да падобных выданняў адносяцца бібліяграфічныя паказальнікі, якія ўключаюць літаратуру аб прыродзе, гісторыі, мастацтве, этнаграфіі, галінах народнай гаспадаркі краю.

Вялікую групу ў краязнаўчым кнігапісе складае літаратура, прысвечаная асобам, дзейнасць якіх непарыўна звязаная з дадзенай мясцовасцю, з краем.

Цэнтрамі краязнаўчай бібліяграфіі служаць мясцовыя, абласныя, гарадскія і раённыя масавыя бібліятэкі. Засяроджваючы ў сваіх фондах літаратуру аб мясцовым краі, яны вядуць бібліяграфічную працу і складаюць паказальнікі краязнаўчай літаратуры, ажыццяўляюць даведачную і інфармацыйную работу, прапагандуюць літаратуру мясцовых выданняў. Асновай правядзення усёй гэтай працы з'яўляецца краязнаўчы даведкава-бібліяграфічны персанал бібліятэкі.

У бібліяграфічны склад уваходзіць сістэма бібліятэчных каталогаў, паказальнікі і даведнікі, а таксама разнастайныя архіўныя краязнаўчыя матэрыялы, якія збіраюць бібліятэкі.

Усе абласныя масавыя бібліятэкі маюць права на атрыманне абавязковага асобніка мясцовых твораў друку ўсіх відаў. Дзякуючы гэтаму бібліятэкі зараз утрымліваюць шырокі фонд мясцовай краязнаўчай літаратуры. Закупляюць яны і амаль усю літаратуру, якая выпускаецца цэнтральнымі выдавецтвамі, прысвечаную свайму краю.

Значныя фонды мясцовай краязнаўчай літаратуры маюць раённыя і гарадскія масавыя бібліятэкі.

У большасці гарадскіх і раённых бібліятэк краязнаўчая літаратура ўключаецца ў агульныя каталогі – сістэматычны і алфавітны. У алфавітным каталогу выданні размяшчаюцца ў алфавітным парадку згодна з прозвішчам аўтара, альбо па назвах твораў, артыкулаў. У сістэматычным каталогу выданні размяшчаюцца па прадметных рубрыках.

Амаль ва ўсіх абласных, а таксама у шматлікіх гарадскіх і раённых бібліятэках, акрамя агульных каталогаў, ёсць спецыяльныя каталогі краязнаўчай літаратуры. У іх уключаюцца ўсе віды выданняў, якія прысвечаны мясцоваму краю: кнігі, буклеты, артыкулы ў часопісах і газетах, карты, плакаты і інш.

У бібліяграфічным сістэматычным каталогу краязнаўчая літаратура класіфіцыруецца па прадметных аддзелах (“Прырода і прыродныя рэсурсы”, “Гісторыя”, “Народная гаспадарка”, “Літаратурнае жыццё краю” і інш.), якія, у

сваю чаргу, падзяляюцца на больш дробныя падраздзяленні (пададдзелы).

Бібліятэчныя каталогі краязнаўчай літаратуры, як правіла, анатаваныя. Пры гэтым у анатацыях не толькі паказваюцца асноўныя выхадныя дадзеныя выдання (аўтар, назва кнігі альбо артыкула, выдавецтва альбо назва перыядычнага выдання, месца і год выдання, лік старонак), але і змяшчаецца дакладнае ўказанне тэксту, прадметная характарыстыка зместу і суправаджальны матэрыял (карты, схемы, ілюстрацыі).

Разам з каталогам краязнаўчай літаратуры абласныя масавыя бібліятэкі і некаторыя гарадскія і раённыя бібліятэкі маюць рэкамендацыйную картатэку краязнаўчай літаратуры. Гэтыя картатэкі разлічаны не столькі на даведкі, колькі на прапаганду літаратуры, таму ў іх даюцца больш падрабязныя анатацыі, закліканыя зацікавіць чытачоў.

Бібліятэкам прыходзіцца даваць вялікую колькасць даведак па розных пытаннях свайго краю. Гэтыя даведкі разам з тэматычнымі папкамі газетных выразак утвараюць даведкава-інфармацыйны архіў бібліятэк, які канцэнтруе шырокі краязнаўчы матэрыял.

Вялікае значэнне маюць зводныя краязнаўчыя каталогі, створаныя ў шэрагу абласных цэнтраў. Зводныя краязнаўчыя каталогі ахопліваюць фонды іншых бібліятэк: гарадскіх і раённых масавых бібліятэк вобласці, а таксама абласных і раённых краязнаўчых музеяў, вышэйшых і сярэдніх вучэбных устаноў, шэрагу турыстычных бюро даведак, філіялаў аддзелаў Усесаюзнага геаграфічнага таварыства, Таварыстваў аховы помнікаў гісторыі і культуры, Таварыстваў аховы прыроды і іншых.

У шматлікіх выпадках у зводныя краязнаўчыя каталогі ўключаюць і апісанні краязнаўчых выданняў, якія адсутнічаюць у фондах некаторых бібліятэк, прычым часта інфармуецца, у якіх бібліятэках яны ёсць.

Зводныя краязнаўчыя каталогі звычайна служаць асновай для краязнаўчых паказальнікаў і даведнікаў, якія выдаюцца перыядычна абласнымі бібліятэкамі.

Прыступаючы да працы над якой-небудзь краязнаўчай тэмай, трэба першым чынам азнаёміцца з літаратурнымі крыніцамі. Пошук патрэбных кніг і артыкулаў па дадзенай тэматыцы варта праводзіць як у сістэматычным, так сённяшнім (цякучым) і краязнаўчым каталогах мясцовых бібліятэк.

Для гэтага неабходна ўлічыць усе магчымыя раздзелы каталогаў, у якіх можа знаходзіцца літаратура па тэме. Напрыклад, пры пошуку літаратуры аб лясных масівах якога-небудзь раёна мясцовага краю яе можна шукаць у сістэматычным каталогу і ў раздзеле “Прырода” (“Расліннасць”), а таксама ў раздзелах “Прамысловасць” (“Лясная прамысловасць”), “Сельская гаспадарка” (“Лесаводства”). У сённяшнім (цякучым) краязнаўчым каталогу па дадзенай тэматыцы літаратура можа знаходзіцца як у сістэматычнай (“Прырода”, “Народная гаспадарка”), так і ў тапаграфічнай (“Раёны краю”) частках. Кожны раздзел сістэматычнага і краязнаўчага каталогаў мае свой індэкс у алфавітна-прадметным указанні “ключы” да гэтых каталогаў.

Індэкс паказваецца на этыкетцы кожнай каталожнай скрыні. На ўсе кнігі і артыкулы, якія ёсць у бібліятэцы, маюцца карткі з выхаднымі дадзенымі ў адпаведных аддзелах каталогаў.

Шукаць літаратуру па тэме можна і па бібліяграфічных паказальніках. Карткі, на кожны наяўны ў бібліятэцы паказальнік, знаходзяцца ў раздзеле “Кнігапіс” сістэматычнага і краязнаўчага каталогаў, альбо у камп’ютары.

Абраўшы патрэбныя прадметныя і спецыяльныя краязнаўчыя паказальнікі, трэба па зместу пазнаёміцца з вылучанымі ў іх раздзелах і ўстанавіць, у якіх з іх можна знайсці літаратуру па тэме.

Адшукаўшы адпавядаючыя раздзелы ў паказальніках і азнаёміўшыся з бібліяграфічнымі запісамі, якія змяшчаюцца ў іх, варта адабраць патрэбныя матэрыялы і запісаць іх выходныя дадзеныя. Поруч з тэматычнымі і краязнаўчымі

паказальнікамі мэтазгодна азнаёміцца і з сённяшнімі бібліяграфічнымі выданнямі, а таксама з наяўнымі бібліяграфічнымі даведкамі ў бібліятэчным архіве.

Ведаючы прозвішчы аўтараў, названні і іншыя выходныя дадзеныя кніг або артыкулаў, у тым выпадку, калі яны маюцца ў мясцовай бібліятэцы, карткі на іх можна знайсці ў алфавітным каталогу, альбо ў камп'ютары.

Калі патрэбнай літаратуры ў мясцовай бібліятэцы няма, то неабходна звярнуцца да зводнага краязнаўчага каталога і выявіць, у якіх бібліятэках яна ёсць, з тым, каб замовіць яе па межбібліятэчнаму абанементу.

2. Роль друкаваных звестак і матэрыялаў у краязнаўчай дзейнасці

Асноўнай крыніцай звестак аб родных мясцінах пра край у краязнаўчай дзейнасці служаць кнігі, перыядычныя выданні (артыкулы ў часопісах і газетах) сюды ж патрэбна аднесці таксама зборнікі прац і навуковыя запіскі таварыстваў, навукова-даследчых інстытутаў, вышэйшых навучальных устаноў і іншыя.

Як правіла, гэтыя кнігі ў якіх распавядаецца пра розныя бакі развіцця краю – яго гісторыі, эканоміцы, культуры, прыродных багаццяў.

Яны могуць утрымліваць першасную інфармацыю (помнікі гісторыі і культуры сваёй эпохі), але ў большасці выпадкаў абагульняюць апасрэдаваную інфармацыю, успрынятую і перапрацаваную аўтарамі з крыніц.

Звесткі пра край могуць знаходзіцца ў самай разнастайнай літаратуры, прысвечанай таму ці іншаму рэгіёну (якая выдаецца галоўным чынам у яго межах), так і ў розных цэнтральных і мясцовых выданнях, што ахопліваюць сваім аглядам усю краіну ці раён, у склад якіх уваходзіць дадзены рэгіён.

Літаратурныя крыніцы разнастайныя: манаграфіі і зборнікі, нарысы і мемуары, навуковая і навукова-

папулярная літаратура, публіцыстыка і выданні даведачнага характару.

Беларускае кнігадрукаванне, якое ўзнікла ў пачатку XVI ст., рэзка павялічыла колькасць гістарычных звестак пра палітычнае, эканамічнае і духоўнае жыццё людзей. Для краязнаўцы асабліваю цікавасць уяўляюць такія матэрыялы XIX – пачатку XX ст., як даведачныя выданні па гісторыі Беларусі, краязнаўчыя зборнікі. Даведачныя выданні гэтага перыяду, як правіла, утрымліваюць альбо гісторыка-статыстычныя звесткі (друкаваныя каталогі цэркваў і манастыроў вызначанай епархіі ці губерні), альбо гісторыка-біяграфічныя (“Спісы іерархаў і настояцеляў манастыроў”; розныя “Радаслоўныя кнігі”).

Важнае месца сярод даведачнай літаратуры займаюць гісторыка-біяграфічныя слоўнікі пра вядомых пісьменнікаў, мастакоў, навуковых, дзяржаўных дзеячаў.

Для краязнаўцы таксама ўяўляюць вялікую цікавасць даведачныя выданні, якія маюць энцыклапедычны, статыстычны, тэрміналагічны, альбо навукова – папулярны характар.

Напрыклад, найвялікшую каштоўнасць для краязнаўства прадстаўляюць надрукаваныя ў канцы XIX ст. буйныя шматтомныя выданні “Жывапісная Расія” (“Айчына наша ў яго зямельным, гістарычным, племянным, эканамічным і побытавым значэнні”) пад рэдакцыяй П.П. Сямёнава-Цянь-Шанскага, выдадзеныя ў 1881–1889 гг., якія ўключаюць 12 тамоў.

У гэтым выданні можна знайсці падрабязныя апісанні краю – яго прыроды, гісторыі, побыту і культуры насельніцтва, гаспадаркі, вялікага ліку населеных пунктаў і славуцасцяў розных гарадоў на беларускіх землях.

Вялікі і цікавы краязнаўчы матэрыял па розных рэгіёнах дарэвалюцыйнай Беларусі знаходзяцца ў зборніках, працах і запісках Археалагічнага таварыства, запісах Губернскіх архіўных камісій, мясцовых краязнаўчых грамадстваў і іншых устаноў, а таксама ў мясцовых часопісах і газетах.

Пераходзячы да разгляду савецкай літаратуры краязнаўчага зместу, патрэбна адзначыць, што галоўнай універсальнай энцыклапедыяй у Савецкім Саюзе з'яўляецца Вялікая Савецкая Энцыклапедыя. Яе першае выданне ў 66 тамах выйшла ў 1926–1947 гг., другое выданне ў 51 томе – у 1950–1963 гг. і трэцяе выданне – ў 30 тамах у 1969–1978 гг.

У трэцім выданні каля 100 тыс. артыкулаў, у тым ліку прысвечаных гісторыі, географіі, эканоміцы, літаратуры і мастацтву розных рэгіёнаў СССР.

Універсальныя энцыклапедыі былі выдадзены ва ўсіх саюзных рэспубліках, у тым ліку і БССР. Артыкуламі, змешчанымі ў іх, ахоплены ўсе вобласці ведаў.

З галіновых энцыклапедыяў, выдадзеных у СССР, у краязнаўцаў найбольшую цікавасць выклікаюць географічная, гістарычная і літаратурная. У іх можна знайсці вялікі біяграфічны матэрыял і падрабязныя звесткі аб гісторыі, прыродзе, культуры аб гарадах, гістарычных падзеях, што адбываліся ў розных частках гэтай краіны.

У БССР было выпушчана шмат даведнікаў рознага аб'ёму, профілю і зместу: па абласцях, раёнах па асобных гарадах, турысцкіх маршрутах, мемарыялах, музеях і іншых славурых мясцінах.

Звычайна гэтыя даведнікі ўтрымоўвалі вялікі фактычны матэрыял, у якім у адных выпадках усебакова асвятляецца край, у іншых – асобныя яго аспекты (прырода, гісторыя, славурых экскурсійныя аб'екты).

Вельмі разнастайная па зместу навуковая і навукова-папулярная літаратура, прысвечаная розным рэгіёнам нашай краіны Беларусі выходзіць сёння. Тут трэба ўлічваць, што калі навукова-папулярная літаратура пра край разлічана па свайму зместу і мове на шырае кола чытачоў, то навуковая літаратура патрабуе ад чытачоў вызначанай спецыяльнай падрыхтоўкі.

Але патрэбна яшчэ сказаць пра мемуарную літаратуру. Значэнне ўспамінаў вялікае. Па-першае, яны дапаўняюць, і парой вельмі істотна, звесткі, якія ёсць ў іншых крыніцах.

Чым менш захавалася іншых крыніц, тым больш узрастае значэнне мемуараў, прысвечаных дадзеным падзеям. Часам мемуары выступаюць адзінай крыніцай звестак пра тыя ці іншыя падзеі. У другіх, яны перадаюць каларыт эпохі. Аўтар мемуараў можа, ў сілу сваёй назіральнасці, літаратурных здольнасцяў намаляваць чалавечыя характары, перадаць напружанасць абставін, растлумачыць матывы паводзін тых ці іншых людзей. Мемуары шырока публікуюцца, часцей за ўсё ў тэматычных зборніках, ці ў выглядзе асобных кніг і артыкулаў. Пры ўсіх добрых якасцях мемуараў ставіцца да іх варта асцярожна і ўважліва. У іх можа сустрацца недакладны выклад асобных фактаў, падзей. Таму звесткі, атрыманыя з гэтай крыніцы, пажадана супастаўляць і параўноўваць з іншымі.

Шмат каштоўных звестак па гісторыі роднага краю змяшчаецца ў перыядычным друку, асабліва ў гістарычных часопісах.

Рэспубліканскія, абласныя, гарадскія, раённыя газеты і часопісы шырока асвятляюць розныя пытанні гаспадарчага і культурнага жыцця дадзенага рэгіёна, даюць інфармацыю пра найважнейшыя падзеі мінулага і сучаснасці.

Мясцовы перыядычны друк, несумнеўна, з'яўляецца для краязнаўцы адной з галоўных крыніц фактычнага матэрыялу пра край.

Газета адрозніваецца тым, што перадае апэратыўна канкрэтныя сённяшнія звесткі, паведамляе месцы падзей, імёны ўдзельнікаў. Газетныя артыкулы, заметкі, карэспандэнцыі, рэпартажы – гэта своеасаблівыя растыражаваны дакумент свайго часу з кароткай анатацыяй і каментарыямі карэспандэнта. У гэтым яго сіла і краязнаўчая каштоўнасць.

3. Выкарыстанне архіўных дакументаў у навуковых краязнаўчых даследаваннях

Дзяржаўныя архівы з'яўляюцца захавальнікамі шматвяковай дакументальнай спадчыны як найвялікшага народнага здабытку.

Асабліва часта па дапамогу архіваў звяртаюцца гісторыкі, па прычыне таго, што большасць гістарычных даследаванняў засноўваецца на архіўных дакументах. Выкарыстоўваюць архіўныя дакументы і спецыялісты іншых абласцей ведаў: юрысты, мастацтвазнаўцы, літаратары і іншыя навукоўцы. Усім ім архівы дазваляюць па-новаму зазірнуць на ўжо вядомыя факты, раскрыць невядомыя звесткі і падзеі, дапамагаюць правільна ацаніць розныя з'явы грамадскага жыцця.

Вялікае значэнне архіўных дакументаў і ў практычнай дзейнасці грамадства, народнай гаспадарцы. У архівах сабраны вынікі працы людзей, іх практычны досвед. Выкарыстанне гэтага досведу можа даць вялікі эканамічны эфект. Нельга недаацэньваць значэння архіўных матэрыялаў пры аднаўленні першапачатковага аблічча старажытных помнікаў архітэктуры і мастацтва. Архіўныя дакументы маюць важную ролю пры пастаноўцы спектакляў і фільмаў, пры арганізацыі музейных экспазіцый.

Аднак выкарыстанне архіўных матэрыялаў патрабуе акрамя дасканалых ведаў прадмета даследавання яшчэ і цэлага шэрагу спецыяльных архіўных ведаў.

Дзяржаўныя архівы – гэта навукова-даследчыя ўстановы. Асноўная іх задача – практычная і тэарэтычная дзейнасць у вобласці архіўнай справы. У сувязі з гэтым архівам уласцівы шэраг функцый, галоўнымі з якіх з'яўляюцца наступныя: камплектаванне, забеспячэнне захаванасці і ўлік дакументальных матэрыялаў, экспертыза навуковай і практычнай каштоўнасці дакументаў, навукова-тэхнічная апрацоўка дакументальных матэрыялаў, стварэнне архіўнага навукова-даведачнага апарата, арганізацыя выкарыстання дакументаў у навуковых, палітычных і

практычных мэтах, а таксама навукова-даследчая праца ў вобласці архіўнай справы, археаграфіі і дапаможных гістарычных дысцыплін. Гэтыя функцыі абумоўліваюць структурную арганізацыю архіўных устаноў у нашай краіне. Большасць архіваў мае наступныя функцыянальныя падраздзяленні:

- аддзел фондаў (архівасховішча), які ажыццяўляе ўсе асноўныя мерапрыемствы па забеспячэнні захаванасці дакументальных матэрыялаў і выдае іх для выкарыстання;
- аддзел навукова-даведачнага апарата, які вырашае пытанні, злучаныя з улікам, удасканаленнем навукова-тэхнічнай апрацоўкі дакументальных матэрыялаў, стварэннем і развіццём сістэмы навукова-даведачнага апарата;
- аддзел арганізацыі выкарыстання дакументальных матэрыялаў, на якім ляжаць усе абавязкі па арганізацыі выкарыстання і прапаганды дакументальных матэрыялаў;
- навукова-публікацыйны аддзел, які здзяйсняе падрыхтоўку зборнікаў дакументаў;
- навукова-даведачная бібліятэка, у якой канцэнтруецца тэарэтычная і даведачная літаратура, неабходная для працы над дакументальнымі матэрыяламі;
- метадычны кабінет, які каардыніруе метадычную працу ў архіве, канцэнтруе распрацаваныя ў аддзелах метадычныя дапаможнікі і арганізуе іх выкарыстанне, а таксама ажыццяўляе абмен вопытам з іншымі архівамі.

Практычна любы даследчык падчас працы можа сутыкнуцца з неабходнасцю выкарыстання архіўных дакументаў. Для працы ў архіве неабходна атрымаць дазвол, які выдаецца яго дырэктарам на аснове хадатайніцтва арганізацыі ці ўстановы, што накіроўваюць сваіх супрацоўнікаў для працы ў архіўнай установе. У хадатайніцтве пазначаецца тэма і мэта работы з прыкладаннем плана-праспекта. Калі праца працягваецца больш за год, прадстаўляецца паўторнае хадатайніцтва.

Пачынаць даследаванне мэтазгодней з мясцовых архіваў, а пры неабходнасці пераходзіць да знаёмства з матэрыяламі цэнтральных архіваў. Пачынаючы пошукі дакументаў па тэме, неабходна першым чынам азнаёміцца з літаратурай па вызначаным пытанні. У гэтым дапамогуць бібліяграфічныя даведачныя дапаможнікі. Такое знаёмства дазволіць пазбегнуць паўтарэння працы, праробленай іншымі даследчыкамі. Задача пошукаў матэрыялаў непасрэдна ў архіве вырашаецца пры дапамозе архіўных даведачных дапаможнікаў, даведнікаў па архівах, спісаў фондаў, рэестру вопісаў, розных каталогаў.

Адшукаўшы фонд, дзе маюцца патрэбныя матэрыялы, даследчык, выкарыстоўваючы інвентарныя вопісы, прыступае да выяўлення дакументаў. Ва ўсіх архіўных установах вопісы складзены па адзінай форме і ўтрымліваюць наступныя графы: нумар адзінак захоўвання па парадку, іх інвентарны нумар, заглавак адзінкі захоўвання, яе дакладныя даты, колькасць лістоў, спецыяльныя адзнакі. Прадмова да вопісу ўключае звесткі па гісторыі ўстановы фондастваральніка, пра змены ў яго структуры і арганізацыі справаводства, пра склад матэрыялаў. Асабліва важныя дакументы суправаджаюцца кароткай даведкай-анатацыяй.

Акрамя вопісаў, шматлікія архівы маюць і тэматычныя даведачныя дапаможнікі – картачныя каталогі, якія ўтрымліваюць звесткі пра дакументы па адпаведных тэмах незалежна ад фондаў, у якіх яны захоўваюцца. Такія каталогі асабліва дапамагаюць у гісторыка-краязнаўчых даследаваннях: дазваляюць хутка адшукаць наяўнасць матэрыялаў па абранай тэме. Праглядваючы дапаможнікі, варта выпісваць пошукавыя дадзеныя (шыфры) і загатоўкі адзінак захоўвання, з якімі мэтазгодна азнаёміцца ў першую чаргу. Неабходна азнаёміцца з ужо выяўленымі дакументамі. Працуючы ў архіве, даследчык звычайна выяўляе больш дакументаў, чым неабходна для даследавання. Гэта дае магчымасць адабраць найбольш

важныя дакументы. Разам з тым, чым больш выяўлена дакументаў, тым правільней будуць гістарычныя высновы.

Далей даследчык прыступае да атрыбутацыі дакументальных матэрыялаў, г.зн. вызначэнню, калі гэта невядома, відаў і сапраўднасці дакументаў, дат напісання, іх аўтараў і адрасатаў. Без гэтага нельга правільна, вызначыць, адзначыць і выкарыстаць дакументы. Гэты этап працы вельмі важны і адказны, бо маленькая недакладнасць можа прывесці да няправільных высноў.

Падчас працы з архіўнымі дакументамі даследчык, як правіла, робіць запісы: цытуе дакументы, здымае з іх копіі ці пераказвае змест сваімі словамі. Ад таго, наколькі правільна вядуцца запісы, шмат у чым залежыць рэзультат, вынік і навуковая каштоўнасць працы. Кожны выпіс павінен утрымліваць нумар і найменне фонду, кароткі заглавак справы, дату і заглавак дакумента, з якога выпіс зроблены. Мэтазгодна ўдакладніць і выпісаць абставіны, якія сталі прычынай складання дакумента, і як была вырашана асветленая ў ім праблема. Карысней усяго рабіць выпісы ў выглядзе цытат – гэта дапаможа прадухіліць няправільнае тлумачэнне дакументаў і палегчыць наступнае выкарыстанне матэрыялаў. Цытуючы дакумент, даследчык абавязаны вельмі асцярожна і скурпулёзна ставіцца да тэксту. Пропускі слоў і фраз вельмі непажаданыя. Калі ж пропуск па якіх-небудзь прычынах дапускаецца, гэта адзначаецца трыма кропкамі. Памылкова прапушчаныя ў тэксце словы могуць уключацца ў цытату толькі ў дужках. Дужкі азначаюць, што ўключаны ў іх тэкст занесены ў цытату даследчыкам. Гэтым жа спосабам могуць быць раскрыты і скарачэнні слоў, якія маюцца ў тэксце. Запісы рэкамендуецца рабіць на асобных картках. Гэта значна палягчае працу з матэрыяламі.

Велікае значэнне мае правільнасць спасылак на архіўныя матэрыялы, якія выкарыстоўваюцца ў той ці іншай працы. Правільна аформленыя спасылкі даюць магчымасць праверыць дакладнасць прыведзеных звестак, дазваляюць

судзіць пра іх пэўнасць, палягчаюць дальнейшыя даследаванні.

Прыступаючы да працы ў архіве, неабходна ўважліва азнаёміцца з “Правіламі карыстання дакументальнымі матэрыяламі ў чытальных залах”. Даследчык нясе поўную адказнасць за прадстаўленыя яму дакументы. У выпадку выяўлення дэфектаў неабходна неадкладна заявіць пра гэта супрацоўнікам архіва. Скончыўшы вывучэнне справы, даследчык абавязаны запоўніць “Ліст выкарыстання”, пазначыўшы прозвішча, дату занятку, нумары лістоў справы, з якіх зроблены выпісы. Усе выпісы на працягу працы захоўваюцца ў архіве і выдаюцца даследчыку па завяршэнні працы на аснове ўсталяваных правіл. Усялякае парушэнне распарадку “Правілаў карыстання...” нясе за сабой пазбаўленне права працы ў архіве.

4. Статыстычныя і вусныя крыніцы ў краязнаўстве

Адной з шматлікіх і разнастайных крыніц пры вывучэнні краю служаць дадзеныя дзяржаўнай статыстыкі. Апошнім часам раз у дзесяць гадоў праводзяцца перапісы насельніцтва.

Менавіта перыядычна праходзячыя перапісы даюць вельмі важныя ў тым ліку звесткі і аб краі пра стан насельніцтва на дадзены момант.

Як вядома у Расійскай імперыі быў праведзены толькі адзін усеагульны перапіс 1897 г. У савецкія гады перапісы насельніцтва СССР праводзіліся ў 1926, 1939, 1959, 1970, 1979, 1989 гг., а потым у незалежнай Рэспубліцы Беларусь 1999–2009 гг. Матэрыялы гэтых перапісаў, апублікаваныя ў спецыяльных зборніках, якія былі выдадзены Цэнтральным статыстычным кіраваннем (ЦСК).

Дадзеныя перапісы даюць дакладныя звесткі пра колькасць насельніцтва, аб натуральным прыросте, сямейных адносінах, сацыяльна-дэмаграфічным і нацыянальным складзе насельніцтва, узроўні яго адукацыі, месцы жыхарства і міграцыі.

У прамежку паміж перапісамі падобны ўлік насельніцтва вядуць аддзелы запісу актаў грамадзянскага стану (ЗАГС), якія рэгіструюць нараджэнні, выпадкі смерці, шлюбы і разводы, а таксама пашпартныя аддзелы міліцыі, што рэгіструюць прыезд і выезд людзей па дадзеным населеным пункце. Усе гэтыя звесткі ЗАГСы і пашпартныя аддзелы паведамляюць у раённыя і гарадскія ЦСК. Таму ў мясцовых органах заўсёды маюцца дадзеныя пра насельніцтва таго ці іншага рэгіёна на працягу года. Усе прадпрыемствы і ўстановы абавязаны штомесяц паведамляць звесткі пра сваю працу ў вышэйстаячае ведамства і ў мясцовыя органы ЦСК. Напрыклад, вышэйшая навучальная ўстанова паведамляе дадзеныя пра колькасць студэнтаў, выкладчыкаў і іншыя звесткі ў Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь і адначасова гарадскому інспектару ЦСК. Раённыя (гарадскія) органы ЦСК даюць сабраныя звесткі па сваім раёне (гораду) у абласныя, а тыя ў сваю чаргу па сваім рэгіёне – у вышэйстаячыя рэспубліканскія органы.

Такім чынам, ЦСК выпускае статыстычны штогоднік, дзе падводзяцца канчатковыя вынікі.

Статыстычныя штогоднікі ўтрымліваюць звесткі па насяленню і народнай гаспадарцы за мінулы год і для параўнання дадзеныя за папярэднія гады. У юбілейных статыстычных зборніках звесткі звычайна даюцца за шэраг гадоў.

Што датычыцца непасрэдна статыстыкі, то яна паходзіць і з'яўляецца грамадскай навукай, якая вывучае колькасны бок і праявы масавых грамадскіх з'яў у цеснай сувязі з іх якасным бокам, надаючы ім лічбавае выражэнне. Вывучаючы колькасны якасны бок грамадскай вытворчасці ў адзінстве прадукцыйных сіл і вытворчых адносін, статыстыка таксама выступае як галіна практычнай дзейнасці людзей па збору, аналізу і публікацыі лічбавых матэрыялаў пра масавыя грамадскія з'явы.

У ведама статыстыкі ўваходзіць масавы навукова арганізаваны збор першапачатковых звестак (статыстычных

назіранняў), іх групойка, таблічны разлік, разлік абагульняльных паказчыкаў (адносных і сярэдніх велічынь, індэксаў і інш.) і аналіз атрыманых вынікаў. Навукова апрацаваныя масавыя статыстычныя звесткі даюць колькасную характарыстыку тыпаў і форм сацыяльна-эканамічных з'яў, вызначаюць залежнасць паміж імі, паказваюць асноўныя тэндэнцыі іх развіцця і адлюстроўваюць законы грамадскага жыцця, выяўленыя ў ходзе правядзення эксперымента і аналіза. Для расшырэння і паглыблення аналіза якасных адносін статыстыка ужывае прыёмы матэматычнай статыстыкі. Сучасная статыстычная навука – разгалінаваная сістэма навуковых ведаў, якія маюць пэўную спецыфіку: прамысловую, гандлёвую, дэмаграфічную, транспартную, банкаўскую, капітальнага будаўніцтва і інш. У навучальных установах статыстыка вывучаецца як дысцыпліна і складаецца з двух раздзелаў:

1. Агульная тэорыя статыстыкі, у якой вывучаецца прадмет, метады і тэарэтычныя асновы статыстыкі як грамадскай навукі; задачы і арганізацыя статыстыкі: збор звестак і метады іх навуковай апрацоўкі, спосабы разліку абагульняльных паказчыкаў, правілы пабудовы і аналізу статыстычнай накіраванасці; паказчыкі і метады вывучэння ўзаемасувязей паміж прыкметамі і своеасаблівасцямі грамадскіх з'яў, спосабы графічных выражэнняў статыстычных звестак.

2. Эканамічная статыстыка вывучае сістэму эканамічна-статыстычных паказчыкаў, што характарызуюць сувязі і прапорцыі грамадскай вытворчасці, дынаміку і фактары росту народнай гаспадарк і культуры краіны.

У Рэспубліцы Беларусь створана і добра арганізавана сістэма статыстычных устаноў, якая забяспечвае ўзгодненае правядзенне статыстычных даследаванняў на ўсіх стадыях статыстычнай работы і праверку іх дакладнасці.

Акрамя статыстыкі важнае значэнне ў краязнаўчай працы адыгрываюць вусныя народныя крыніцы.

Мова, як найстаражытнейшы спосаб адносін людзей, захоўвае найбагацейшыя звесткі жыццядзейнасці чалавека ў самых розных эпохі.

Моўным каналам перадачы гэтых звестак з'яўляецца вусная народная творчасць – казкі, падданні, быліны, песні, прыказкі і прымаўкі.

У якасці вуснай крыніцы могуць выступаць і апавяданні людзей, што жывуць у сённяшні час, у памяці якіх захаваліся звесткі пра падзеі таго ці іншага перыяду гісторыі. Захавальнікамі такіх звестак з'яўляюцца непасрэдныя ўдзельнікі ваенных падзей, індустрыялізацыі і калектывізацыі, засваенні цаліны, і г.д. Іх апавяданне можа быць істотным дадаткам да іншых крыніц. Таму запіс такіх успамінаў на дыск, стварэнне фанатэкі – гукавога ці тэкставага летапісу свайго краю, для сучаснага пакалення з'яўляецца адной з задач краязнаўства.

ТЭСТЫ ПА ДЫСЦЫПЛІНЕ “КРАЯЗНАЎСТВА”

Выберыце правільны адказ з ліку тых, што прыведзены.

1. Якую сістэму земляробства называлі ляднай?

- а) двухпольную;
- б) падсечна-агнявую (*правільны адказ*);
- в) агародную;
- г) такой сістэмы не існавала.

2. Хто з’яўляецца аўтарам “старажытнарускай” канцэпцыі паходжання беларусаў?

- а) Г. Штыхаў;
- б) М. Доўнар-Запольскі;
- в) Я. Карнейчык (*правільны адказ*).

3. Каменныя цэрквы на Русі ўпрыгожваліся рознакаляровай мазаікай і:

- а) насценнымі малюнкамі;
- б) фрэскамі (*правільны адказ*);
- в) аб’ёмнымі выявамі святых.

4. Што такое бортніцтва?

- а) від рамяства;
- б) від палявання;
- в) від збору мёду (*правільны адказ*);
- г) від земляробства.

5. Як называўся першы збор законаў у ВКЛ?

- а) “Статут”;
- б) “Прывілей”;
- в) “Судзебнік” (*правільны адказ*).

6. У сярэдзіне XI ст. у Полацку пабудаваны:

- а) Спаса-Ефрасінеўская царква;
- б) Сафійскі сабор (*правільны адказ*);
- в) Барысаглебская царква;
- г) Каложская царква.

7. Што з'яўлялася характэрнай асаблівасцю старажытнага мастацтва Беларусі?

- а) уздабненне прылад працы, посуду;
- б) упрыгожанні;
- в) старажытная скульптура (*правільны адказ*).

8. У якім пісьмовым помніку мы сустракаем першыя звесткі аб рассяленні усходнеславянскіх супольнасцяў?

- а) “Слова аб палку Ігаравым”;
- б) “Аповесць мінулых часоў” (*правільны адказ*);
- в) “Полацкі летапіс”.

9. Хто заснаваў першы на Беларусі прыгонны театр?

- а) Францішка Уршуля Радзівіл (*правільны адказ*);
- б) Геранім Радзівіл;
- в) Міхаіл Агінскі;
- г) Граф Зорыч.

10. Як называўся асноўны закон дзяржавы, які быў прыняты у Рэчы Паспалітай 3 мая 1791 г.?

- а) Статут;
- б) Канстытуцыя (*правільны адказ*);
- в) Кодэкс.

11. Калі пачынаўся Новы год у славян да XV ст.?

- а) у студзені;
- б) у верасні;
- в) у сакавіку (*правільны адказ*);
- г) у красавіку;
- д) у траўні;
- е) адліку пачатку года не існавала.

12. “Таварыству філарэтаў” папярэднічала таварыства пад назвай:

- а) “Празрыстыя”;
- б) “Прамяністыя” (*правільны адказ*);
- в) “Прадукцыйныя”.

13. Хто з'яўляўся ўладальнікам Слонімскага прыгоннага тэатра?

- а) Агінскі (*правільны адказ*);
- б) Радзівіл;
- в) Зорыч.

14. Тып крыжова-купальнага храма сфарміраваўся ў:

- а) V–VI стст. у Візантыі (*правільны адказ*);
- б) X–XII стст. у Францыі;
- в) IX–X стст. у Германіі;
- г) IX–X стст. у Кіеўскай Русі.

15. Якія помнікі з названых сведчаць аб спалучэнні хрысціянскіх і язычніцкіх вераванняў?

- а) Крыж Лазара Богшы;
- б) Барысавы камяні (*правільны адказ*);
- в) Тураўскае Евангелле;
- г) Сафійскі сабор.

16. Колькасць насельніцтва Беларусі складае:

- а) менш за 10 млн чал. (*правільны адказ*);
- б) больш за 10 млн чал.;
- в) 10 млн чал.

17. Назавіце самы заходні раён Віцебскай вобласці:

- а) Браслаўскі раён;
- б) Глыбокскі раён;
- в) Пастаўскі раён (*правільны адказ*).

18. Назавіце самы паўночны раён Гродзенскай вобласці:

- а) Астравецкі раён (*правільны адказ*);
- б) Ашмянскі раён;
- в) Смаргонскі раён.

19. Назавіце самы ўсходні горад Гомельскай вобласці:

- а) Добруш (*правільны адказ*);
- б) Ветка;
- в) Чачэрск.

20. Які абласныя цэнтры размешчаны бліжэй за астатнія да сталіцы:

- а) Віцебск;
- б) Гродна;
- в) Магілёў (*правільны адказ*).

21. Назавіце самы паўночны раён Брэсцкай вобласці:

- а) Ляхавіцкі раён;
- б) Баранавіцкі раён (*правільны адказ*);
- в) Івацэвіцкі раён.

22. У межах якой вобласці знаходзіцца Мірскі замак?

- а) Мінская вобласць;
- б) Гродзенская вобласць (*правільны адказ*);
- в) Брэсцкая вобласць.

23. У якім раённым цэнтры Беларусі пражывае найбольшая колькасць насельніцтва?

- а) Пінск;
- б) Барысаў;
- в) Бабруйск (*правільны адказ*).

24. Назавіце самае вялікае возера Беларусі:

- а) Нарач (*правільны адказ*);
- б) Чырвонае;
- в) Лукомскае.

25. Назавіце самае глыбокае возера Беларусі:

- а) Дрывяты;
- б) Доўгае (*правільны адказ*);
- в) Чорнае.

26. Прытокамі якой ракі з'яўляюцца Дрыса, Дзісна, Лучоса?

- а) Заходняя Дзвіна (*правільны адказ*);
- б) Бярэзіна;
- в) Піна.

27. Назавіце самы старажытны горад Беларусі:

- а) Заслаўе;

- б) Тураў;
- в) Полацк (*правільны адказ*).

28. У якім горадзе знаходзіцца Беларуская сельскагаспадарчая акадэмія?

- а) Горкі (*правільны адказ*);
- б) Віцебск;
- в) Ліда.

29. Якое дрэва сажаюць для замацавання пяскоў?

- а) дуб;
- б) сасна (*правільны адказ*);
- в) бяроза.

30. Плады якой расліны выкарыстоўваюцца ў піваварэнні?

- а) шыпшына;
- б) мята;
- в) хмель (*правільны адказ*).

31. Якая рыба мяняе афарбоўку ў залежнасці ад умоў асяроддзя, узросту і пары года?

- а) карп;
- б) сом (*правільны адказ*);
- в) шчупак.

32. Якія жывыя істоты глыбей за іншых пранікаюць у зямлю?

- а) краты;
- б) земляныя чэрві (*правільны адказ*);
- в) вужы.

33. Якая птушка насвітвае да 2 000 мелодый?

- а) жаваранак (*правільны адказ*);
- б) шпак;
- в) салавей.

34. Якія грыбы растуць на пнях?

- а) белыя;
- б) апенькі (*правільны адказ*);

в) грузды.

35. Атрутны грыб:

- а) белы грыб;
- б) мухамор (*правільны адказ*);
- в) зялёнка.

36. Некалі – гэта буйны горад, цэнтр Вялікага Княства на землях дрыгавічоў (цяпер невялікі гарадскі паселак):

- а) Тураў (*правільны адказ*);
- б) Столін;
- в) Давыд-Гарадок.

37. Самая доўгая рака на тэрыторыі Беларусі:

- а) Днепр;
- б) Бярэзіна (*правільны адказ*);
- в) Дзісна.

38. Назавіце адміністрацыйны цэнтр вобласці, які мяжуе з трыма дзяржавамі:

- а) Брэсцкая вобласць (г. Брэст);
- б) Віцебская (г. Віцебск) (*правільны адказ*);
- в) Гродзенская (г. Гродна).

39. Назавіце курортныя гарады Беларусі:

- а) Нарач (*правільны адказ*);
- б) Браслаў (*правільны адказ*);
- в) Лунінец;
- г) Драгічын.

40. Дзе былі заснаваны першыя на Беларусі шкляныя мануфактуры?

- а) Слуцк;
- б) Урэчча (*правільны адказ*);
- в) Налібокi (*правільны адказ*);
- г) Шклоў.

41. Каля якога горада Беларусі была знойдзена калійная соль?

- а) Салігорск (*правільны адказ*);
- б) Салікамск;
- в) Бярэзнікі.

42. У якім горадзе была пабудавана першая на Беларусі гідраэлектрастанцыя?

- а) Магілеў;
- б) Віцебск;
- в) Орша (*правільны адказ*);

43. У якіх гарадах Беларусі дзейнічаюць нафтаперапрацоўчыя заводы?

- а) Светлагорск;
- б) Наваполацк (*правільны адказ*);
- в) Рэчыца;
- г) Мазыр (*правільны адказ*).

44. Да басейна якой ракі належыць Гарынь?

- а) Мухавец;
- б) Прыпяць;
- в) Бярэзіна (*правільны адказ*).

45. Назавіце самыя буйныя па плошчы вадасховішча:

- а) Салігорскае;
- б) Заслаўскае;
- в) Вілейскае (*правільны адказ*).

46. Герб горада сведчыў аб:

- а) атрыманні горадам магдэбургскага права (*правільны адказ*);
- б) выкарыстанні наёмнай працы у цэхах;
- в) росце гарадскога насельніцтва;
- г) будаўніцтве ў горадзе мануфактуры.

47. Аўтар паланеза “Развітанне з Радзімай”:

- а) Міхал Казімір Агінскі;
- б) Міхал Клеафас Агінскі (*правільны адказ*);
- в) Антоній Тызенгаўз;
- г) Караль Станіслаў Радзівіл.

48. Заснавальнікі археалогіі і музейнай справы ў Беларусі:

- а) Канстанцін Тышкевіч (*правільны адказ*);
- б) Міхаіл Баброўскі;
- в) Яўстафій Тышкевіч (*правільны адказ*);
- г) Яўхім Карскі.

49. Ураджэнец Беларусі, даследчык геалогіі і мінералогіі гор Кардыльеры і Анды, нацыянальны герой Чылі:

- а) Т. Зан;
- б) А. Кіркор;
- в) Я. Чачот;
- г) І. Дамейка (*правільны адказ*).

50. Ураджэнец горада Пінска, стваральнік “Дэмакратычнага таварыства” у 1836 г.

- а) Тамаш Зан;
- б) Уладзіслаў Сыракомля;
- в) Франц Савіч (*правільны адказ*).

51. Псеўданім, які карыстаўся К. Каліноўскі:

- а) Мацей Бурачок;
- б) Янка Лучына;
- в) Яська-гаспадар з-пад Вільні (*правільны адказ*);
- г) Карусь Каганец.

52. Мастак, які прысвяціў каля 200 сваіх карцін тэме вясны:

- а) В. Бялыніцкі-Біруля (*правільны адказ*);
- б) Я. Драздовіч;
- в) М. Шагал;
- г) Ф. Рушчыц.

53. Прыкладам неараманскага стылю з’яўляецца:

- а) мемарыяльны комплекс каля в. Лясная;
- б) касцёл святых Сымона і Алёны (*правільны адказ*);
- в) цэрквы – “мураўёўкі”;
- г) капліца князёў Паскевічаў ў Гомелі.

54. Якія плямёны да славян засялялі землі сучаснай Беларусі?

- а) готы;
- б) балты (*правільны адказ*);
- в) гуны;
- г) вандалы;
- д) угра-фіны (*правільны адказ*).

55. Хто быў першым друкаром ва ўсходніх славян?

- а) Ф. Скарына (*правільны адказ*);
- б) М. Гусоўскі;
- в) В. Цяпінскі;
- г) І. Фёдараў.

56. У якім годзе Ф. Скарына выдаў Біблію на беларускай мове?

- а) 1490 г.
- б) 1445 г.
- в) 1448 г.
- д) 1517 г. (*правільны адказ*);
- г) 1571 г.

57. Які тып гаспадарання стаў вядучым у Беларуска-Літоўскай дзяржаве пасля прыняцця “Уставы на валокі”?

- а) водруб;
- б) фальварак (*правільны адказ*);
- в) хутар.

58. У якім горадзе Беларусі быў запушчаны ў эксплуатацыю першы трамвай?

- а) Мінску ;
- б) Гомелі;
- в) Віцебску (*правільны адказ*);
- г) Магілёве;
- д) Гродне;
- е) Брэсце.

59. Хто стаў галоўным арганізатарам “Таварыства філаматаў” у 1817 г.?

- а) Тамаш Зан (*правільны адказ*);
- б) Ян Чачот;
- в) Адам Міцкевіч;
- г) Ігнат Дамейка;
- д) Юзаф Яжоўскі

60. Якія самыя галоўныя фактары пры станаўленні і развіцці нацыі?

- а) родная мова (*правільны адказ*);
- б) айчынная гісторыя;
- в) нацыянальная самасвядомасць (*правільны адказ*);
- г) матэрыяльна-тэхнічная база;
- д) палітычны фактар.

61. Якая колькасць беларускага насельніцтва падтрымлівала ўніяцтва ў другой палове XVIII ст.?

- а) 10 %
- б) 2,25 %
- в) 50 %
- г) 60 %
- д) 80 % (*правільны адказ*).

62. На якой мове больш за ўсё было выдадзена кніг на тэрыторыі ВКЛ за 1522–1599 гг.?

- а) лацінскай;
- б) польскай
- в) беларускай (*правільны адказ*).

63. Беларусізацыя – гэта:

- а) панаванне беларусаў над прадстаўнікамі іншых этнасаў;
- б) утварэнне беларускай незалежнай дзяржаўнасці;
- в) адраджэнне роднай мовы, вылучэнне беларусаў на кіраўнічыя пасады, развіццё беларускай асветы, навукі, культуры (*правільны адказ*);

64. Хто з'яўляўся ў гады Вялікай Айчыннай вайны камандзірам Пінскага партызанскага злучэння.

- а) Мінай Шмыроў;
- б) Канстанцін Заслонаў;
- в) Васіль Корж (*правільны адказ*).

65. Хто з'яўляўся у гады Вялікай Айчыннай вайны камандзірам Пінскай партызанскай брыгады:

- а) Міхаіл Герасімаў;
- б) Іван Шубітыдзе (*правільны адказ*);
- в) Рыгор Карасёў.

66. Хто ў гады Вялікай Айчыннай вайны на Беларусі паўтарыў подзвіг І. Сусаніна?

- а) Дзед Талаш;
- б) Бацька Мінай;
- в) Браты Цубы (*правільны адказ*).

67. Кодавая назва аперацыі германскіх войск супраць партызан Пінскага, Слуцкага партызанскіх злучэнняў і мірнага насельніцтва ў лютым 1943 г.:

- а) “Горнунг” (*правільны адказ*);
- б) “Балотная ліхарадка”;
- в) “Прыпяцкія балоты”.

68. Які танк атрымаў прызнанне лепшага танка часоў Другой сусветнай вайны?

- а) ІС-2;
- б) Т-34 (*правільны адказ*);
- в) Кромвель;
- г) Тыгр;
- д) Грант.

69. Хто з'яўляецца галоўным героем апавесці Я. Коласа “Дрыгва”?

- а) Андрэў Лабановіч;
- б) Васіль Вашчыла;
- в) Дзед Талаш (*правільны адказ*).

70. Беларускі лётчык, удзельнік бітвы на Курскай дузе, які ў адным баі збіў 9 германскіх самалётаў, што на сённяшні дзень з’яўляецца рэкордам Гінеса.

- а) Іван Кажадуб;
- б) Аляксандр Гаравец (*правільны адказ*);
- в) Віктар Талаліхін.

71. Беларускі лётчык, першы двойчы Герой СССР:

- а) Мікалай Гастэла;
- б) Аляксандр Маслаў;
- в) Сяргей Грыцавец (*правільны адказ*).

72. Каля якога беларускага горада 14 ліпеня 1941 г. ўпершыню была выкарыстана рэактыўная мінамётная ўстаноўка “Кацюша”?

- а) Орша (*правільны адказ*);
- б) Барысаў;
- в) Віцебск.

73. Каму з удзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны пастаўлены помнікі ў Пінску?

- а) Аляксею Кляшчову;
- б) Веры Харужай (*правільны адказ*);
- в) Васілю Каржу;
- г) Івану Чуклаю (*правільны адказ*).

74. Што з дадзеных пунктаў не з’яўляецца асноўнай мэтай дысцыпліны “Краязнаўства”?

- а) глыбокае засваенне студэнтамі ведаў па культурна-гістарычных прыродна-эканамічных і турыстычна-аздараўленчых рэсурсах Рэспублікі Беларусь;
- б) напісанне дысертацый па дысцыпліне “Краязнаўства” (*правільны адказ*);
- в) фарміраванне прафесійнага светапогляду і кампетэнтнасці сучаснага спецыяліста ў галіне турызма і гасціннасці.

75. Беларусь з’яўляецца другой краінай у Еўропе пасля Вялікабрытаніі, якая зараз распрацоўвае нацыянальную праграму па захаванню:

- а) раслін;
- б) валуноў (*правільны адказ*);
- в) балот.

76. У якім горадзе знаходзіцца Сафійскі сабор?

- а) у Полацку (*правільны адказ*);
- б) у Барысаве;
- в) у Заслаўі.

77. У якім раёне знаходзіцца Сынкавіцкая Царква?

- а) Слоніmsкім р-не;
- б) Баранавіцкім р-не;
- в) Зэльвенскім р-не (*правільны адказ*).

78. У якім раёне знаходзіцца Мінская Духоўная семінарыя?

- а) Мінскім р-не;
- б) Гродзенскім р-не;
- в) Слоніmsкім р-не (*правільны адказ*).

79. Колькі ў Беларусі нацыянальных паркаў?

- а) 8;
- б) 4 (*правільны адказ*);
- в) 2.

80. Які канал з’яднае Ясельду і Шчару?

- а) Аўгустоўскі канал (*правільны адказ*);
- б) канал Агонскага;
- в) канал Пуслоўскага.

81. Самы старажытны горад на Беларусі?

- а) Полацк (*правільны адказ*);
- б) Тураў;
- в) Навагрудак.

82. Хто напісаў паэму “Песня пра зубра”?

- а) М. Пуслоўскі;

- б) М. Гусоўскі (*правільны адказ*);
- в) К. Агінскі.

83. Што у свой час не друкаваў Ф. Скарына?

- а) “Апостал”;
- б) “Малая падарожная кніжыца”;
- в) “Катэхізіс” (*правільны адказ*).

84. На сцяне якога замка Беларусі ёсць камень па форме падобны да галавы барана?

- а) Крэўскі;
- б) Мірскі (*правільны адказ*);
- в) Нявіжскі.

85. Які з прапанаваных замкаў не адносіцца да сусветнай спадчыны ЮНЭСКО?

- а) Мірскі;
- б) Нявіжскі;
- в) Лідскі (*правільны адказ*).

86. У якім горадзе знаходзіцца замак Вітаўта?

- а) Гродна (*правільны адказ*);
- б) Брэст;
- в) Ваўкавыск.

87. Колькі ў Беларусі цэркваў абарончага тыпу?

- а) 3 (*правільны адказ*);
- б) 7.

88. Хто зрабіў крыж Еўфрасінні Полацкай?

- а) Сімеон Полацкі;
- б) Крыштольд Полацкі;
- в) Лазар Богша (*правільны адказ*).

89. У якім горадзе знаходзіцца музей вайны 1812 г.?

- а) Слонім;
- б) Ваўкавыск (*правільны адказ*);
- в) Баранавічы.

90. Самая знакамітая спаленая вёска ў Беларусі пад час Вялікай Айчыннай вайны?

- а) Маргі;
- б) Петралевічы;
- в) Хатынь (*правільны адказ*).

91. Гісторыя ВКЛ пачыналася з трох гарадоў. Які з прапанаваных гарадоў не ўваходзіў у іх склад?

- а) Слонім;
- б) Ваўкавыск;
- г) Баранавічы (*правільны адказ*).

92. Якая з прапанаваных вёсак не з'яўляецца першай старажытнай стаянкай?

- а) Юравічы;
- б) Лыскі (*правільны адказ*);
- в) Бердыж.

93. У якім годзе на беларускіх землях было прынята храсціянства?

- а) 988 (*правільны адказ*);
- б) 1056;
- в) 982.

94. Хто распаўсюджваў на беларускіх землях Кірыліцу?

- а) Кірыла Тураўскі;
- б) Кірыла Прасветнік;
- в) Кірыла і Мяфодзій (*правільны адказ*).

95. Назавіце сына Рагнеды:

- а) Ізяслаў (*правільны адказ*);
- б) Жыгімонт;
- в) Рагвалод.

96. У якім годзе быў напісаны Першы Статут ВКЛ?

- а) 1529 (*правільны адказ*);
- б) 1539;
- в) 1541.

97. Хто ўдзельнічаў у напісанні III Статута ВКЛ?

- а) Міхаіл Казімір Агінскі;
- б) Міхаіл Клеафас Агінскі;
- в) Леў Сапега (*правільны адказ*).

98. Хто з першадрукароў ўдзельнічаў у напісанні Першага Статута ВКЛ?

- а) Францыск Скарына (*правільны адказ*);
- б) Іван Федараў;
- в) Пётр Мсціславец.

99. У якім з прапанаваных населеных пунктаў знаходзіцца рэзідэнцыя Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь?

- а) Петралевічы Слонімскага р-на;
- б) Ляскавічы Петрыкаўскага р-на (*правільны адказ*);
- в) Ганькі Слуцкага р-на.

100. Дзе праходзіць фестываль “Кліч Палесся”?

- а) Петрыкаўскі р-н (*правільны адказ*);
- б) Слуцкі р-н;
- в) Баранавіцкі р-н.

101. Дзе знаходзіцца хата Дзеда Талаша?

- а) Мінскі р-н;
- б) Пружанскі р-н;
- в) Петрыкаўскі р-н (*правільны адказ*).

102. Палітыка, якая праводзілася у 20-я гады XX ст. ў Беларусі з мэтай павялічэння ўжывання беларускай мовы:

- а) калектывізацыя;
- б) беларусізацыя (*правільны адказ*);
- в) мадэрнізацыя.

103. На колькі прыродных рэгіёнаў падзяляецца тэрыторыя Беларусі?

- а) 8;
- б) 6;
- в) 3 (*правільны адказ*).

104. Дзе праводзіцца фестываль гумару “Аўцюкі”?

- а) Калінкавіцкі р-н (*правільны адказ*);
- б) Петрыкаўскі р-н;
- в) Віцебскі р-н.

105. Колькі ў Беларусі гарналыжных комплексаў?

- а) 1;
- б) 6 (*правільны адказ*);
- в) 10.

106. Дзе знаходзіцца помнік Азарычскаму концлагеру?

- а) Петрыкаўскі р-н;
- б) Калінкавіцкі р-н (*правільны адказ*);
- в) Слоні́мскі р-н.

107. Дзе знаходзілася ўсыпальніца рода Радзівілаў?

- а) Свята-Міхайлаўскі сабор у Мазыры;
- б) Нясвіжскі фарны касцёл (*правільны адказ*);
- в) Жыровіцкі манастыр.

108. Пачатковая назва Беларускай акадэміі навук:

- а) НІ Беларусі;
- б) Беларускі тэхнічны ўніверсітэт;
- в) Інбелкульт (*правільны адказ*).

109. Галоўныя крыніцы краязнаўства:

- а) летапісы;
- б) хронікі;
- в) байкі і паданні (*правільны адказ*).

110. Якога летапісу з дадзеных не існуе?

- а) Іпацьеўскі;
- б) Летапіс мінулых гадоў;
- в) Фядорскі летапіс (*правільны адказ*).

111. Палітычная і культурная кампанія савецкай улады ў нацыянальным пытанні ў 20-я і пачатку 30-х гг. XX ст., зробленая для паляпшэння ўзаемаадносін паміж цэнтральнай уладай і нярускім насельніцтвам СССР:

- а) калектывізацыя;
- б) карэнізацыя (*правільны адказ*);
- в) славянiзацыя.

112. Як перакладаецца “беседка” з рускай мовы на беларускую?

- а) альтанка (*правільны адказ*);
- б) сядзіба;
- в) пасада.

113. Як у сярэднявечча называлі Палескія балоты?

- а) Палеская Венецыя;
- б) Герадотава мора (*правільны адказ*);
- в) Літоўскае возера.

114. Самую хуткую плынь сярод рэк Беларусі мае рака:

- а) Шчара (*правільны адказ*);
- б) Нёман;
- в) Ясельда.

115. У перакладзе з грэчаскай мовы гэта “дом муз”. Якое гэта слова?

- а) музыка;
- б) музей (*правільны адказ*);
- в) тэатр.

116. У якім горадзе знаходзіцца самы вялікі глобус у Беларусі?

- а) Нясвіж (*правільны адказ*);
- б) Мінск;
- в) Гродна.

117. Як называецца парк з геаметрычна-правільнай планіроўкай?

- а) рэгулярны парк(*правільны адказ*);
- б) квадратны парк;
- в) лабірынт.

118. Дзе знаходзіцца сядзіба, у якой нарадзіўся Адам Міцкевіч?

- а) Полацк;
- б) Баранавічы (*правільны адказ*);
- в) Слонім.

119. Дзе знаходзіцца закінутая сядзіба Радзівілаў?

- а) каля Полацка;
- б) каля Наваполацка;
- в) каля Століна.

120. Дзе знаходзіцца алея Радзівілаў?

- а) Мінск;
- б) Гродна;
- г) Баранавічы(*правільны адказ*).

121. Дзе знаходзіцца “Трохвугольная царква” Святой Троіцы?

- а) Пачапава Баранавіцкага р-на (*правільны адказ*);
- б) Кастровічы Слонімскага р-на;
- в) Мінск.

122. Дзе знаходзіцца музей жалезнай дарогі пад адкрытым небам?

- а) Ваўкавыск;
- б) Зэльва;
- в) Баранавічы (*правільны адказ*).

123. Краязнаўства, якое забяспечвае неабходную сувязь глабальных , рэгіянальных , нацыянальных аспектаў у вывучэнні сучасных праблем экалогіі і аховы прыроды, дапамагае экалагічнаму выхаванню навучэнцаў, фарміруе ў іх экалагічную культуру, уменні і навыкі прыродна-ахоўнай дзейнасці:

- а) Прыродна-геаграфічнае краязнаўства;
- б) эканамічнае краязнаўства;
- в) гістарычнае краязнаўства (*правільны адказ*).

124. Сукупнасць няроўнасцей зямной паверхні, разнастайных па форме, памерах, паходжанні, узросту і гісторыі развіцця:

- а) ландшафт;
- б) рэльеф (*правільны адказ*);
- в) горы.

125. На якой платформе знаходзіцца сучасны рэльеф Беларусі?

- а) Уральскай;
- б) Сібірскай;
- в) Усходне-Еўрапейскай (*правільны адказ*).

126. Якая сярэдняя вышыня тэрыторыі Беларусі над узроўнем мора?

- а) 435 м;
- б) 543 м;
- в) 345 м (*правільны адказ*).

127. Якая доля прыпадае на нізіны і раўніны на тэрыторыі Беларусі?

- а) 4/4;
- б) 4/3;
- в) 4/5 (*правільны адказ*).

128. Якая доля ўзвышшаў на тэрыторыі Беларусі?

- а) 1/2;
- б) 1/8;
- в) 1/5 (*правільны адказ*).

129. Што ў апошні мільён гадоў адыграла вялікую ролю ў фарміраванні рэльефу?

- а) вулканы;
- б) ледавікі (*правільны адказ*);
- а) землятрус.

130. Колькі разоў насоўваліся ледавікі на тэрыторыю Беларусі?

- а) 6;
- б) 4;

в) 5 (*правільны адказ*).

131. Самая доўгая рака ў Беларусі:

- а) Заходняя Дзвіна;
- б) Сож;
- в) Днепр (*правільны адказ*).

132. Рака, вада якой лічыцца самай чыстай у Еўропе?

- а) Сож (*правільны адказ*);
- б) Прыпяць;
- в) Заходняя Дзвіна.

133. Па здабычы якога прыроднага выкапня мы лідзіруем?

- а) нафты;
- б) торфу;
- в) калійных соляў (*правільны адказ*).

134. У якой вобласці знаходзяцца азёрна-ледавіковыя гліны?

- а) Магілёўская вобл.;
- б) Віцебская вобл. (*правільны адказ*);
- в) Гомельская вобл.

135. Які клімат на тэрыторыі Беларусі?

- а) субтрапічна-кантынентальны;
- б) умерана мусонны;
- в) умерана кантынентальны (*правільны адказ*).

136. Гадавы прыход сумарнай сонечнай радыяцыі

- а) 3 500–4 050 МДж/м² (*правільны адказ*);
- б) 4 000–5 050 МДж/м²;
- в) 4 050–5 000 МДж/м².

137. Як павялічваецца гадавы прыход сонечная радыяцыі?

- а) з поўдзеня на поўнач;
- б) з поўначы на поўдзень (*правільны адказ*);
- в) з захаду на ўсход.

138. Радзяцыйны баланс паступова павялічваецца:

- а) з паўночнага ўсходу на паўднёвы захад (*правільны адказ*);
- б) з паўднёвага захаду на паўднёвы усход;
- в) з усходу на захад.

139. Прыродныя вадаёмы ў паглыбленнях зямной паверхні:

- а) балота;
- б) рака;
- в) возера (*правільны адказ*).

140. Калі качаткова сфарміраваліся катлавіны азёр?

- а) 6–7 тысяч гадоў назад;
- б) 7–8 тысяч гадоў назад;
- в) 9–10 тысяч гадоў назад (*правільны адказ*).

141. Як дзякуючы балотам называюць Палессе?

- а) нос Еўропы;
- б) рот Еўропы;
- в) лёгкімі Еўропы (*правільны адказ*).

142. Якія балоты састаўляюць 82,7 %:

- а) пераходныя;
- б) верхавыя;
- в) нізінныя (*правільны адказ*).

143. Самая вялікае балота?

- а) Грычын (*правільны адказ*);
- б) Выганаўскае;
- в) Вялікі мох.

144. З якога года вядзецца здабыча торфа?

- а) 1897 г.;
- б) 1896 г. (*правільны адказ*);
- в) 1898 г.

145. Калі плошча балот зменшылася амаль на 40 %?

- а) 1960–1970 гг. (*правільны адказ*);
- б) 1970–1980 гг.;
- в) 1980–1990 гг.

146. Якую частку займае прыродная расліннасць Беларусі?

- а) 1/3;
- б) 2/3 (*правільны адказ*);
- в) 3/3.

147. Колькі відаў дрэў ёсць у Беларусі?

- а) 28;
- б) 42;
- в) 26 (*правільны адказ*).

148. Колькі ў сучаснай фаўне Беларусі існуе відаў пазваночных жывёл?

- а) больш за 800 відаў;
- б) больш за 500 відаў;
- в) больш за 400 відаў (*правільны адказ*).

149. Першыя звесткі пра існаванне садоў на беларускіх землях адносяцца да:

- а) XVI ст.;
- б) XV ст. (*правільны адказ*);
- в) XIV ст.

150. Найбольш старажытныя паркі, якія захаваліся ў Беларусі адносяцца да...

- а) XVI ст.;
- б) XVII ст.;
- в) XVIII ст. (*правільны адказ*).

151. Калі адбылося пашырэнне “італьянскага саду” ў Міры?

- а) у 1803 г.;
- б) у 1804 г.;
- в) у 1805 г. (*правільны адказ*).

152. На колькі вобласцяў падзяляецца Беларусь?

- а) 2;
- б) 6 (*правільны адказ*);
- в) 8;
- г) 11.

153. Назавіце другі па колькасці насельніцтва горад у Беларусі:

- а) Магілёў;
- б) Барысаў;
- в) Мінск;
- г) Гомель (*правільны адказ*).

154. Якая вобласць ў Беларусі самая вялікая па плошчы?

- а) Віцебская;
- б) Брэсцкая;
- в) Гомельская;
- г) Мінская (*правільны адказ*).

155. Дзе знаходзіцца прадпрыемства “Беларуськалій”?

- а) Салігорск (*правільны адказ*);
- б) Светлагорск;
- в) Жодзіна;
- г) Магілёў;
- д) Маладзечна.

156. Самыя буйныя цягачы ў свеце “БЕЛАЗ” вырабляюць ў:

- а) Мінску;
- б) Віцебску;
- в) Слуцку;
- г) Жодзіне (*правільны адказ*).

157. Плошча Беларусі:

- а) 197,3 км²;
- б) 207,6 км² (*правільны адказ*);
- в) 256,8 км²;

г) 306,7 км².

158. Гарады-героі Беларусі:

- а) Гомель, Брэст;
- б) Мінск, Магілёў;
- в) Мінск, Брэст (*правільны адказ*);
- г) Брэст, Віцебск.

159. Калі на тэрыторыі Беларусі пераважае прамая сонечная радыяцыя?

- а) летам (*правільны адказ*);
- б) зімой;
- в) восенню.

160. Калі пачынаецца феналагічная зіма ў Беларусі?

- а) у канцы кастрычніка;
- б) у канцы лістапада (*правільны адказ*);
- в) у пачатаку лістапада.

161. У якім летапісу маецца тэкст граматы, які апавядае пра стан сельскай гаспадаркі на Берасцейскай зямлі ў 1289 г.?

- а) Радзівілаўскім;
- б) Іпацьеўскім (*правільны адказ*);
- в) Лаўрэнцьеўскім.

162. Што сеялі ў XII-XIII стст. нашы продкі?

- а) жыта і авес (*правільны адказ*);
- б) проса і авес;
- в) проса і жыта.

163. У якім стагоддзі значна ўзрасла цікаўнасць да краязнаўства?

- а) у канцы XVII ст.;
- б) у пачатку XVIII ст.;
- в) у канцы XVIII ст. (*правільны адказ*).

164. Якія плямёны ў VI-VIII ст. пасяліліся на тэрыторыі цяперашняй Піншчыны?

- а) дрыгавічы (*правільны адказ*);
- б) радзімічы;
- в) крывічы.

165. У якім стагоддзі Пінск стаў сталіцай самастойнага Пінскага княства?

- а) XI – XII ст.
- б) XII – XIII ст. (*правільны адказ*);
- в) XIII – XIV ст.

166. Асноўны элемент старажытнага горада:

- а) гандаль (*правільны адказ*);
- б) рамяство;
- в) бортніцтва.

167. Кім з’яўляўся Матэуш Бутрымовіч?

- а) публіцыст і педагог;
- б) гаспадарчы дзеяч, рэфарматар, мецэнат (*правільны адказ*);
- в) рэлігійны дзеяч.

168. Што размешчана сёння пад высокімі сценамі калегіума?

- а) Музей Беларускага Палесся (*правільны адказ*);
- б) Касцёл Унебаўзяцці Найсвяцейшай Панны Марыі;
- в) Палац Бутрымовіча.

169. Якую планавальную канфігурацыю мае палац Бутрымовіча?

- а) Н-вобразная;
- б) Т-вобразная;
- в) П-вобразная (*правільны адказ*).

170. У якім годзе быў зроблены крыж Ефрасінні Полацкай майстрам Лазарам Богшай?

- а) 1061 г.;
- б) 1161 г. (*правільны адказ*);
- в) 1261 г.

171. У якім рэчышчы, у 5 км ад Полацку, захаваўся эпіграфічны помнік “Барыс-хлебнік”?

- а) у рэчышчы Заходняй Дзвіны (*правільны адказ*);
- б) у рэчышчы Прыпяці;
- в) у рэчышчы Бярэзіны.

172. Дзе была знойдзена першая і адзіная ў Беларусі берасцяная грамата?

- а) у Полацку;
- б) у Віцебску (*правільны адказ*);
- в) у Тураве.

173. Хто выдаў у 1522 г. “Малую падарожную кніжку”?

- а) Ф. Скарына (*правільны адказ*);
- б) С. Будны;
- в) В. Цяпінскі.

174. Навука, ў якой вывучаюцца вонкавыя прыкметы помнікаў пісьменнасці, графікі, матэрыялаў, прылады пісьма, папяровыя вадзяныя знакі, арнамент, упрыгожванні ў іх гістарычным развіцці:

- а) палеанталогія;
- б) геаграфія;
- в) палеаграфія (*правільны адказ*).

175. Навука, якая займаецца вывучэннем паходжання, а таксама змены геаграфічных назваў і імёнаў?

- а) палеаграфія;
- б) тапаніміка (*правільны адказ*);
- в) палеанталогія.

176. Стымулюючым фактарам паскарэння кансалідацыі беларускага этнасу было:

- а) утварэнне Рэчы Паспалітай;
- б) распад ВКЛ;
- в) утварэнне ВКЛ (*правільны адказ*).

177. Калі ўпершыню былі зафіксаваны ў дакументальных крыніцах асноўныя рысы беларускай мовы:

- а) XIII ст. (*правільны адказ*);
- б) XII ст.
- в) XI ст.

178. У якім годзе афіцыйна быў зацверджаны пераклад справаводства ВКЛ на польскую мову?

- а) 1596 г.;
- б) 1696 г. (*правільны адказ*);
- в) 1796 г.

179. Калі тэрмін “Беларусь” упершыню атрымаў адміністрацыйна-геаграфічнае значэнне?

- а) 1769 г. (*правільны адказ*);
- б) 1767 г.;
- в) 1764 г.

180. Калі стала вядома земляробства?

- а) з часоў палеаліту;
- б) з часоў мезаліту;
- в) з часоў неаліту (*правільны адказ*).

181. Якая збожжавая культура на беларускіх землях была найбольш распаўсюджана да XI ст.?

- а) жыта;
- б) авёс;
- в) пшаніца (*правільны адказ*).

182. Якая самая старажытная прылада для лоўлі рыбы?

- а) коп’і (*правільны адказ*);
- б) восці;
- в) гарпуны.

183. Паселішча дробнай шляхты ў XVIII ст.?

- а) аколіца;
- б) фальварак;
- в) засценак (*правільны адказ*).

184. Гістарычны тып паселішча, што ўвасабляў у сабе пераходныя рысы сяла і горада:

- а) аколіца;
- б) хутар;
- в) мястэчка (*правільны адказ*).

185. Заглыбленае памяшканне ў зямлю тыпу зямлянкі, прызначанае для захавання гародніны, бульбы, напіткаў і інш.?

- а) склеп (*правільны адказ*);
- б) варыўня;
- в) свіран.

186. Што займала цэнтральнае месца ў сядзібе?

- а) сенцы;
- б) хата (*правільны адказ*);
- в) клець.

187. У XVIII ст. вясковыя хаты будаваліся выключна з:

- а) цэгля;
- б) плінфы;
- в) дрэва (*правільны адказ*).

188. Самапрадка, прылада для механізаванага прадзення лёну і воўны ў хатніх умовах:

- а) калаўрот (*правільны адказ*);
- б) прасніца;
- в) верацяно.

189. Што такое сукала?

- а) прылада для змотвання і размотвання маткоў пражы;
- б) прылада для намотвання нітак на цэўкі (*правільны адказ*);
- в) ткацкая прылада для пракідання ўткі ў працэсе ткання.

190. Калі адбылося ўключэнне беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі?

- а) канец XVIII ст. (*правільны адказ*);

- б) пачатак XVIII ст.;
- в) канец XVII ст.

191. Колькі ўсяго ў свеце народаў выдзяляюць этнографы?

- а) 2 тыс. (*правільны адказ*);
- б) 1,5 тыс.;
- в) 1 тыс.

192. Вынікам дзейнасці айчынных этнографў у 1976 г. стала:

- а) стварэнне музеяў народнай творчасці;
- б) стварэнне шэрагу этнаграфічных музеяў (*правільны адказ*);
- в) стварэнне музеяў мастацтва.

193. Якую функцыю мела арнаментация адзення?

- а) магічную абарончую (*правільны адказ*);
- б) упрыгоджванне адзення;
- в) ніякай функцыі.

194. Калі з'явілася ткацтва?

- а) у эпоху палеаліту;
- б) у эпоху мезаліту;
- г) у эпоху неаліту (*правільны адказ*).

195. Шырыня вырабляемага палатна на ткацкіх станках:

- а) 30–46 см.
- б) 46–58 см (*правільны адказ*);
- в) 58–70 см.

196. Што з'яўлялася важнейшай часткай жаночага касцюма?

- а) кашуля;
- б) галаўны ўбор (*правільны адказ*);
- в) порткі.

197. Дзявочыя галаўныя ўборы:

- а) венчыкі;

- б) чапцы;
- в) вяночкі (*правільны адказ*).

198. На беларускіх землях найбольш распаўсюджаны:

- а) курганы (*правільны адказ*);
- б) капцы;
- в) шведскія могілкі.

199. Якому архітэктурнаму стылю адпавядае ўзвышэнне купала альбо купалаў над масіўным аб'ёмам царквы?

- а) рэнесансу;
- б) візантыйскаму стылю (*правільны адказ*);
- в) раманскаму стылю.

200. У Беларусі рысы архітэктурны раманскага стылю маюць:

- а) Каменецкая вежа (*правільны адказ*);
- б) Мірскі замак;
- в) Нясвіжскі замак.

201. Якому архітэктурнаму стылю адпавядаў пераход каркаса будынка?

- а) барока;
- б) мадэрн;
- в) готыка (*правільны адказ*).

202. Якія з архітэктурных стыляў ў найбольшай ступені былі звернуты да творчага выкарыстання антычных традыцый?

- а) рэнесанс (*правільны адказ*);
- б) готыка;
- в) класіцызм.

203. Для якога архітэктурнага стылю характэрны пышныя накірункі ліній і шматлікія ўпрыгожванні на будынку?

- а) класіцызм;
- б) барока (*правільны адказ*);

в) рамантызм.

204. Які архітэктурны стыль вылучаўся дакладнымі геаметрычнымі формамі, лагічнасцю планіроўкі, асновай якой з'яўляўся ордэр?

- а) барока;
- б) мадэрн;
- в) класіцызм (*правільны адказ*).

205. Які архітэктурны стыль спалучаў дэкаратыўнасць, арнамент, расшытыя матывы з выкарыстаннем новых відаў канструкцыі і матэрыялаў?

- а) мадэрн (*правільны адказ*);
- б) класіцызм;
- в) готыка.

206. Музеі, якія захоўваюць, вывучаюць і даследуюць помнікі гісторыі і культуры краю адносяцца да профілю:

- а) працоўнай славы;
- б) мемарыяльнага;
- в) гісторыка-краязнаўчага (*правільны адказ*).

207. “Бацькам” усіх замкаў Беларусі называюць:

- а) Крэўскі замак;
- б) Мірскі замак (*правільны адказ*);
- в) Лідскі замак.

208. Якое з архітэктурных збудаванняў на беларускіх землях было больш старажытным?

- а) Сафійскі сабор у Полацку (*правільны адказ*);
- б) Замак у Ружанах;
- в) замак у Косаве.

209. Пры якім вялікім полацкім князе быў збудаваны Сафійскі сабор?

- а) Брачыславе;
- б) Усяславе Чарадзеі (*правільны адказ*);
- в) Ізяславе.

210. Якое з архітэктурных збудаванняў насіўшае абаронны характар была зроблена ў стылі “донжон”?

- а) Гальшанскі замак;
- б) Заслаўскі замак;
- в) Камянецкая вежа (*правільны адказ*);

211. Вядомы гісторык, археолаг, уражэнец Пінска, даследчык старажытнага “Бярэсце”, які забяспечыў стварэнне археалагічнага музея “Бярэсце”?

- а) Волкаў А.Я.;
- б) Лысенка П.Ф. (*правільны адказ*);
- в) Кіштымаў А.Л.

212. Які з язычніцкіх багоў на беларускім Палессі лічыўся богам неба і адначасова галоўным богам?

- а) Жыжаль;
- б) Вялес;
- в) Род (*правільны адказ*).

213. Хто з дадзеных багоў на Палессі з’яўляўся богам “Сонца”?

- а) Сварог (*правільны адказ*);
- б) Трыбог;
- в) Зніч.

214. Хто з дадзеных багоў на Палессі быў богам халадоў і марозаў (фактычна Дзед Мароз)?

- а) Ярыла;
- б) Пярун;
- в) Зюзя (*правільны адказ*).

215. Які з язычніцкіх багоў з’яўляўся богам зімняга сонцастаяння?

- а) Пераплут;
- б) Каляда (*правільны адказ*);
- в) Купала.

216. Які з язычніцкіх багоў з’яўляўся богам летняга сонцастаяння?

- а) Святавіт;

- б) Купала (*правільны адказ*);
- в) Дажбог.

217. Якая з язычніцкіх багінь на Палессі з'яўлялася багіняй кахання і прыгажосці?

- а) Вясна
- б) Лада
- в) Ляля (*правільны адказ*).

218. Хто з дадзеных багоў на Палессі быў богам вайны?

- а) Пярун;
- б) Святавіт (*правільны адказ*);
- в) Стрыбог.

219. Пабудова краязнаўча-турыстычнага маршрута вызначаецца:

- а) наяўнасцю наглядных дапаможнікаў;
- б) выбарам транспартных сродкаў;
- в) месцам знаходжання гісторыка-краязнаўчых аб'ектаў (*правільны адказ*).

220. У геапалітычных адносінах Беларусь знаходзіцца:

- а) на захадзе Еўропы;
- б) на ўсходзе Еўропы;
- в) у цэнтры Еўропы (*правільны адказ*).

221. Колькасць насельніцтва Пінска складае:

- а) каля 100 тысяч;
- б) звыш 130 тысяч (*правільны адказ*);
- в) звыш 150 тысяч.

222. Згодна з нацыянальным складам насельніцтва Пінска ў сучасны перыяд 85 % складаюць:

- а) палякі;
- б) беларусы (*правільны адказ*);
- в) яўрэі.

223. Згодна з нацыянальным складам насельніцтва Пінска ў сучасны перыяд 9 % складаюць:

- а) беларусы;
- б) украінцы;
- в) расіяне (*правільны адказ*).

224. Згодна з нацыянальным складам насельніцтва Пінска ў сучасны перыяд 3,8 % складаюць:

- а) яўрэі;
- б) украінцы (*правільны адказ*);
- в) палякі.

225. Прадстаўнікі якой рэлігійнай канфесіі пераважаюць на тэрыторыі Піншчыны?

- а) праваслаўнай (*правільны адказ*);
- б) каталіцкай;
- в) пратэстанцкай.

226. Рэкі Піншчыны: Прыпяць, Піна, Ясельда, Бобрык, Стык належаць да басейна рэк:

- а) Заходняй Дзвіны;
- б) Немана;
- г) Дняпра (*правільны адказ*);

227. Які з дадзеных каналаў Піншчыны мае ў сённяшні час гістарычнае значэнне?

- а) Плотніцкі;
- б) Хатынічскі;
- в) Агінскі (*правільны адказ*).

228. Які з дадзеных каналаў Піншчыны мае ў сённяшні час меліярацыйнае значэнне?

- а) Ясельдоўскі (*правільны адказ*);
- б) Агінскі;
- в) Дняпроўска-Бугскі.

229. Які з дадзеных каналаў Піншчыны ў сённяшні час выкарыстоўваецца як судаходны?

- а) Агінскі;
- б) Каралеўскі;

в) Дняпроўска-Бугскі .

230. Найбуйнейшым вадасховішчам Піншчаны з'яўляецца:

- а) Любемполь;
- б) Пагост (*правільны адказ*);
- в) Жыдча.

231. Палескі дзяржаўны ўніверсітэт быў створаны:

- а) у 2004 г.
- б) у 2008 г.
- в) у 2006 г. (*правільны адказ*).

232. Друкаваным органам Пінскага раёна з'яўляецца газета:

- а) “Пінскі веснік”;
- а) “Палеская праўда” (*правільны адказ*);
- б) “Вараг”.

233. З ўсіх відаў транспарту, які на Піншчыне з'яўляецца самым маладым

- а) чыгуначны;
- б) водны;
- в) аўтамабільны;
- г) трубаправодны (*правільны адказ*).

234. Музей Беларускага Палесся ў Пінску адчынены:

- а) падчас знаходжання Пінска пад акупацыяй фашыскай Германіяй;
- б) падчас знаходжання Пінска ў Польскай дзяржаве (*правільны адказ*);
- в) падчас знаходжання Пінска ў складзе СССР.

235. У старажытнасці (XI – XII ст.) Пінск знаходзіўся ў складзе:

- а) Полацкага княства;
- б) Галіцка – Валынскага княства;
- в) Тураўскага княства (*правільны адказ*).

236. Самым старажытным горадам беларускага Палесся з'яўляецца:

- а) Мазыр;
- б) Тураў (*правільны адказ*);
- в) Пінск.

237. Які беларускі горад 1939–1952 гг. з'яўляўся цэнтрам Палескай вобласці?

- а) Пінск;
- б) Брэст;
- в) Мазыр (*правільны адказ*).

238. Які дзень у народзе лічыцца самым цяжкім і нешчаслівым?

- а) аўторак;
- б) чацвер;
- в) панядзелак (*правільны адказ*).

239. Як называлася засяленне сям'і у новую хату?

- а) пераход;
- б) улазіны (*правільны адказ*);
- в) наваселле.

240. У якім месяце нашы продкі лічылі неабходным зрэзваць дрэва для пабудовы хаты?

- а) ліпень;
- б) кастрычнік;
- в) сакавік (*правільны адказ*).

241. Як нашы продкі выбіралі месца для пабудовы хаты?

- а) участак адводзіўся землямерам;
- б) на месца будучай хаты ставіўся чыгунок с павуком (*правільны адказ*);
- в) дзе хацелі – там і будавалі.

242. Імя якой з палескіх паэтэс носіць Пінская бібліятэка?

- а) Яўгеніі Янішчыц (*правільны адказ*);
- б) Ніны Мацяш;

в) Канстанцыі Буйло.

243. У якім годзе быў заснаваны Палескі дзяржаўны ўніверсітэт?

- а) 2002;
- б) 2006 (*правільны адказ*);
- в) 2001.

244. З чаго дабывалі чырвоную фарбу на Мазыршчыне?

- а) рачны камень (*правільны адказ*);
- б) кветкі валошак;
- в) пупышкі таполяў.

245. Што прыбівалася на шчасце над уваходам у хату?

- а) шчыт;
- б) падкова (*правільны адказ*);
- в) цвік для ключэй.

246. На якой манафактуры акрамя Слуцка ткаліся знакамітыя слуцкія паясы?

- а) Парэцкай;
- б) Хомскай;
- в) Нясвіжскай (*правільны адказ*).

247. Форма княжацкіх шапак:

- а) конусападобныя (*правільны адказ*);
- б) востраверхія каўпакі;
- а) канічны верх і загнутыя краі.

248. Мастак, які рабіў шматлікія замалёўкі на старонках газеты “Наша Ніва”?

- а) Вітольд Бялыніцкі-Біруля;
- б) Кастусь Цвірка;
- в) Язэп Драздовіч (*правільны адказ*).

249. Выява каго звязвалася з сімвалам добра і шчасця?

- а) сякеркі;

- б) каня (*правільны адказ*);
- в) лыжкі.

250. Якія ўпрыгожванні лічыліся аtryбутамі сацыяльнай эліты?

- а) змеевікі (*правільны адказ*);
- б) рыбы;
- в) ключыкі.

ЛІТАРАТУРА

1. Живописная Россия: Отечество наше в его зем., ист., плем., экон. и быт. значении: Литов. и Белорус. Полесье : Репринт. Воспроизведение изд. 1882 г. – Минск : БелЭН, 1993. – 550 с.
2. Крук, Я. Сімволіка беларускай народнай культуры / Я. Крук. – 2-е выд., стэр. – Мінск : Ураджай, 2001. – 350 с.
3. Самусік, А.Ф. Помнікі гісторыі і культуры Беларусі : вучэб. дапаможнік / А.Ф. Самусік. – Мінск : БДЭУ, 2004. – 209 с.
4. Свод памятников истории и культуры Беларуси. Брестская область / АН БССР, Ин-т искусствоведения, этнографии и фольклора. Белорус. Сов. энцикл.; редкол.: С.В. Марцелов (гл. ред.) и др. – Минск : БелСЭ, 1990. – 424 с.
5. Цуба, М.В. Гістарычнае краязнаўства і яго роля ў выхаваўчай рабоце з моладдзю / М.В. Цуба // Устойчивое развитие экономики : состояние, проблемы, перспективы : материалы V Международной научно-практической конференции. – Пинск : ПолесГУ, 2011. – С. 171–175.
6. Энциклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі : у 5-ці т. – Т. 1–5 ; рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск : БелСЭ, 1984–1987. – 3628 с.
7. Грышко, В.Г. Пінскалогія / В.Г. Грышко. – Пінск : Навукова-даследчая школа, 2008. – 343 с.
8. Лабынцаў, Ю.А. Старая казка Палесся (Турава-Пінская зямля) / Ю.А. Лабынцаў. – Мінск : Польша, 1993. – 144 с.
9. Ткачев, М.А. Замкі Беларусіі / М.А. Ткачев. – Минск : Польша, 1987. – 222 с.
10. В поход по Пинщине / Состав. А.И. Лозицкий, Ф.Ф. Журавский [и др.]. – Пинск : Пинская типография, 1958. – 61 с.
11. Залуцкая, В.Л. Вучэбныя экскурсіі: падрыхтоўка і правядзенне : метаад. рэк. / В.Л. Залуцкая. – Мінск : БДПУ, 2009. – 57 с.
12. Этнаграфія Беларусі: Энцикл. / І.П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мн.: БелСЭ, 1989. – 575 с.

Вучэбнае выданне

Цуба Міхаіл Віктаравіч

КРАЯЗНАЎСТВА

Курс лекцый

У трох частках

Частка 3

Адказы за выпуск П.Б. Пігаль

Рэдактар К.М. Міцянок

Падпісана ў друк 09.06.2017 г. Фармат 60×84/16.
Папера афсетная. Гарнітура «Таймс». Рызаграфія.
Ум.-друк. арк. 8,95. Нав.-выд. арк. 5,89.
Тыраж 50 экз. Заказ №

Надрукавана ў рэдакцыйна-выдавецкім адзеле
Палескага дзяржаўнага ўніверсітэта.
225710, г. Пінск, вул. Дняпроўскай флатыліі, 23.